

T.C.

**BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI**

**OSMANLI KLASİK DÖNEMİNDE
ÇANDARLI AİLESİ**

DOKTORA TEZİ

VELİ VEHBİ BARDAKÇI

BURSA 2019

T.C.

**BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI**

**OSMANLI KLASİK DÖNEMİNDE
ÇANDARLI AİLESİ**

DOKTORA TEZİ

VELİ VEHBİ BARDAKÇI

**DANIŞMAN
PROF. DR. ÂDEM APAK**

BURSA 2019

TEZ ONAY SAYFASI

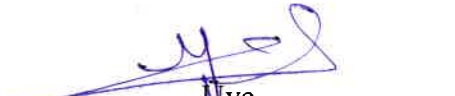
T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, 711422006 numaralı Veli Vehbi BARDAKÇI'nın hazırladığı **OSMANLI KLASİK DÖNEMİNDE ÇANDARLI AİLESİ** konulu Doktora Tezi Çalışması ile ilgili tez savunma sınavı, ^{20.06.2019} günü ^{14:00-16:00} saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin.....(başarılı/başarısız) olduğuna(oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye

Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı
Prof. Dr. Âdem APAK
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Prof. Dr. Ali İhsan KARATAŞ
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Prof. Dr. M. Asım YEDİYILDIZ
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN
İstanbul Üniversitesi

Üye
Doç. Dr. Mahmut KELPETİN
Marmara Üniversitesi

Tarih

20.06.2019.....

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 15/05/2019

Tez Başlığı / Konusu: ' Osmanlı Klasik Döneminde Çandarlı Ailesi

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarında oluşan toplam 195 sayfalık kısmına ilişkin, 15/05/2019 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespiti programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimi benzerlik oranı % 15 'tir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılma Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre te çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

15/05/2019

Adı Soyadı: Veli Vehbi BARDAKÇI
Öğrenci No: 711422006
Anabilim Dalı: İslam Tarihi ve Sanatları
Programı: Doktora
Statüsü: Y.Lisans Doktora

Danışman

15/05/2019

Prof. Dr. Adem APAK

* Turnitin programına Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane web sayfasından ulaşılabilir.

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum “**OSMANLI KLASİK DÖNEMİNDE**
ÇANDARLI AİLESİ” başlıklı çalışmamın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

15/05/2019

Adı Soyadı: Veli Vehbi BARDAKÇI

Öğrenci No: 711422006

Anabilim Dalı: İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

Programı: DOKTORA

Statüsü: Y.Lisans Doktora

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı	: Veli Vehbi BARDAKÇI
Üniversite	: Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: İslam Tarihi Ve Sanatları Anabilim Dalı
Bilim Dalı	: İslam Tarihi Bilim Dalı
Tezin Niteliği	: Doktora Tezi
Sayfa Sayısı	: xiii +170
Mezuniyet Tarihi	: 20/06/2019
Tez Danışman(lar)ı	: Prof. Dr. Adem APAK

OSMANLI KLASİK DÖNEMİNDE ÇANDARLI AİLESİ

Osmanlı Klasik Döneminde Çandarlı Ailesi konulu çalışmamız, Çandarlıların etkin olduğu yaklaşık yüz elli yıllık bir dönemi kapsamaktadır. Bu dönemde siyasî, sosyal ve kültürel hayatta büyük gelişmeler yaşanmıştır. Fetihlerle sınırlarını genişleten Osmanlılar, Anadolu Selçuklularından aldıkları teşkilât yapısını geliştirip padişahın işlerini kolaylaştırmışlardır. Osmanlılar ilk yıllarından itibaren kuvvetler ayrılığına özen göstermiştir. Gücün bir elde toplanmasının risklerini göz önünde bulundurarak askerî ve idarî konuları ayrı tutmuşlardır. Bu dönemde vezirlik ve vezîriâzamlık makamlarına getirilen Çandarlı ailesinin seçkin bazı fertleri, siyasî, sosyal ve kültürel alanlarda birçok yeniliğin mimarı olmuşlardır.

Bu bağlamda özellikle ilk Osmanlı vezirlerinden Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa ile oğulları Ali, İlyas ve İbrahim paşalar, İbrahim Paşa'nın büyük oğlu Halil Paşa ile oğlu II. İbrahim Paşa dikkati çekmektedir. Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa'nın Sultan Orhan zamanında vezirliğe tayin edilmesi ile bahtı açılan Çandarlı ailesi, Ali ve Halil Paşalarla gücünün zirvesini yakalamıştır. Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve

imparatorluğa geçiş sürecinde devlet idaresindeki başarılarıyla tanınan Çandarlı ailesi, Halil Paşa'nın idam edilmesiyle devletteki gücünü kaybetmiştir.

Osmanlı devlet teşkilâtında padişah, eşleri ve kızları ile birlikte birçok vezir ve devlet adamı gibi Çandarlı ailesi de cami, medrese, hamam, zâviye, imâret, köprü ve suyolu gibi birçok hayır işleri yaptırıp sosyal ve kültürel hayata katkı yapmışlardır. Devlet görevinden kazandıkları gelirlerin bir kısmını halkın yararına işlerde kullanarak halkın kendileri hakkında iyi bir kanaat sahibi olmasını sağlamışlardır. Vakıf eserlerinin devamlılığını sağlamak düşüncesiyle gelir getiren birçok tarla, dükkân ve hamam gibi Őeylerin gelirlerini buralara aktarmışlardır. Böylece vakıfların devlete yk olmasının önüne geçmişlerdir. Bu eser ve vakıflardan bazıları günümüze kadar hizmetlerini sürdürmelerine rağmen, bunların bazılarında hiçbir eser kalmamıştır.

Anahtar Kelimeler:

Çandarlı ailesi, sosyal ve kültürel hayat, vezir, vakıf, imaret.

ABSTRACT

Writer's Name : Veli Vehbi BARDAKÇI
University : Bursa Uludağ University
Institute : Social Sciences Institute
Anabilim Dalı : Department of Islamic History and Arts

Bilim Dalı : Islamic History Science

Tezin Niteliği : Thesis of Doctora
Sayfa Sayısı : xiv +183
Mezuniyet Tarihi : 20/06/ 2019
Tez Danışman(lar)ı : Prof. Dr. Adem APAK

ÇANDARLI FAMILY IN THE CLASSIC PERIOD OF OTTOMAN

Our study on the “Candarlı Family in the Classic Period Of Ottoman” covers a period of approximately one hundred and fifty years in which the Candarlı family was influential. In this period, there has been significant improvements in the political, social and cultural life. By expanding their borders with the conquests, the Ottomans facilitated the Sultan's work by improving the organizational structure inherited from Anatolian Seljuks. The Ottomans paid attention to the separation of powers as from the early years. They divided the executive and military tasks in order to prevent abuse of power. Some distinguished members of the Candarlı family, appointed to the office of vizier and grand vizier in this period, were the architects of many innovations in political, social and cultural domains.

In this context, one of the first Ottoman viziers Candarlı Kara Halil Hayreddin Pasha and his three sons Ali, Ilyas and Ibrahim Pashas, Ibrahim Pasha's eldest son Halil Pasha and his son Ibrahim Pasha II can be stated as remarkable figures of this family. The Candarlı family gained influence when Candarlı Kara Halil Hayreddin Pasha was appointed to the office of vizier during Sultan Orhan period and the family enjoyed their

most powerful period at the time of Ali and Halil Pashas. Candarlı family, known for their success in state administration from the foundation to the imperial period of the Ottoman Empire, lost its power in the state by the execution of Halil Pasha.

As sultans, their wives and daughters, and many viziers and statesmen, Candarlı family also did many charity works such as mosques, madrasas, Turkish baths, lodges, imarets, bridges and waterways, and contributed to social and cultural life. They spent a portion of the income earned from State duty in the public interest so that people have a good opinion about themselves. In order to ensure the sustainability of the charitable foundations, the income of many farms, shops and bathhouses was transferred to these foundations. Thus, these foundations were ceased to be burden on the state budget. Although some of these monuments and foundations have been in service until today, some of them have been destroyed.

Keywords:

Candarlıfamily, social and cultural life, vizier, foundation, imaret

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU	iii
YEMİN METNİ	iv
ÖZET	ii
ABSTRACT.....	iv
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	x
ÖNSÖZ	xi
GİRİŞ	1
1. ÇALIŞMANIN KONUSU, KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ VE YÖNTEMİ	1
1.1. Çalışmanın Konusu, Amaç ve Kapsamı	1
1.2. Çalışmanın Yöntemi	2
1.3. Kaynakların Değerlendirilmesi	2
2. VEZİRLİK.....	7
3. ÇANDARLI AİLESİNİN TARİHÇESİ.....	18

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇANDARLI HALİL HAYREDDİN PAŞA

1. HAYATI.....	21
1.1. Kadılığı	23
1.2. Kazaskerliği	24
1.3. Beylerbeyliği	25
1.4. Vezirliği	26
1.5. Vefatı	29

1.6. Türbesi	32
2. OSMANLI DEVLET TEŞKİLÂTINDA YENİLİKLERE KATKISI.....	36
2.1. Osmanlı Beyliğinin İlk Teşkilâtı ve İlk Osmanlı Akçesi	36
2.2. Divan ve İlk Vezirler	37
2.3. Askerî Düzen	38
2.4. Devşirme Sisteminin Ortaya Çıkışı	40
2.5. Yeniçeri	42
3. ESERLERİ	43
3.1. Yeşil Camii	44
3.2. Medrese	47
3.3. İmaret	48
3.4. Serez'deki Camii ve Kitâbesi	49
3.5. Serez Eski Hamamı	50
3.6. Gelibolu'daki Camii ve Kitâbesi	50
4. Vakıfları.....	54

İKİNCİ BÖLÜM

ÇANDARLI HALİL HAYREDDİN PAŞA'NIN OĞULLARI

1. ALİ PAŞA	577
1.1. Hayatı	577
1.2. Kurduğu Teşkilâtlar	666
1.2.1. Acemi Ocağı.....	666
1.2.2. İç Oğlanı.....	69
1.3. Eserleri	72
1.3.1. Ali Paşa Camii	73
1.3.2. Serez'deki Kervansarayı	73
1.3.3. Türbesi	73

1.4. Vakıfları	75
2. İLYAS PAŞA	78
3. İBRAHİM PAŞA	79
3.1. Hayatı	79
3.2. Eserleri	83
3.2.1. İbrahim Paşa Camii	83
3.2.2. İbrahim Paşa Hamamı	83
3.2.3. İbrahim Paşa Sarayı.....	83
3.2.4. İbrahim Paşa İmareti	84
3.3. Vakıfları	84
4. İBRAHİM PAŞA'NIN OĞULLARI.....	86
4.1. Mahmud Çelebi	86
4.1.1. Hayatı	86
4.1.2. Eserleri	87
4.1.2. Mahmud Çelebi Camii	87
4.1.3. Vakıfları	89

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HALİL PAŞA

1. HAYATI.....	911
1.1. Vezîriâzamlığı	92
1.2. Yeniçeri İsyanı (Buçuktepe Vak'ası) ve Halil Paşa	95
1.3. Sultan II. Mehmed'in Tahta Çıkışı ve Halil Paşa	97
1.4. Azli ve İdamı	104
1.5. Türbesi	108
2. ÇOCUKLARI.....	108
3. ESERLERİ	111
4. VAKIFLARI	111

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

II. İBRAHİM PAŞA

1. HAYATI.....	1166
2. SOSYAL VE KÜLTÜREL FAALİYETLERİ.....	124
3. ESERLERİ	125
3.1. İbrahim Paşa Camii	126
3.2. Şeyh Kutbuddin Camii	128
4. EŞLERİ	120
5. ÇOCUKLARI.....	121
6. VAKIFLARI	129
SONUÇ	1322
KAYNAKLAR	13636
EKLER	1500
ÖZGEÇMİŞ	16969

KISALTMALAR

bkz.	: bakınız
b.y.	: basım yeri yok
c.	: cilt
çev.	: çeviren
der.	: derleme/derleyen
DİA	: Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
H.	: Hicri
İA	: İslâm Ansiklopedisi
İÜEF	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Ktp.	: Kütüphane, Kütüphanesi
M.	: Miladî
nr.	: numara
nşr.	: neşreden
ö.	: ölümü
s.	: sayfa
sad.	: sadeleştiren
terc.	: tercüme eden
TDTD	: Türk Dünyası Tarih Dergisi
TKİD	: Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi
Thk.	: tahkik eden
t.y.	: tarih yok
vd.	: ve diğerleri
yay.	: yayınları
yön.	: yönetmen
y.y.	: yayın yeri yok/yayıncı yok

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti'nin kuruluş sürecini tamamlayıp imparatorluk sürecine geçtiği İstanbul'un fethine kadar olan dönemde siyasî, sosyal ve kültürel hayatta büyük değişim ve buna bağlı olarak gelişmeler yaşanmıştır. Osman Gazi'nin temellerini attığı bu devlet, Orhan Gazi ve Murad Hüdâvendigâr ile gelişimini sürdürmüştür. 1402 Ankara Savaşı ile parçalanmanın eşiğine gelmiş, Çelebi Mehmed'in kardeşlerini ortadan kaldırmasıyla fetret devrinden çıkıp yeniden fetih ruhunu kazanmıştır. II. Murad devrinde yapılan fetihlerle kuruluş sürecini tamamlayan Osmanlılar, Fâtih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethiyle birlikte imparatorluk sürecine girmiştir. Fâtih'in İslâm ve Türk devlet gelenekleri ile birlikte Doğu Roma mirasına sahip çıkması, yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Beylikten devlet olma sürecine geçişte vezirliğin de içinde bulunduğu yeni kurumlara ihtiyaç duyulmuştur.

Osmanlı Devleti, çağdaşı diğer devletler gibi bir hanedan devletidir. Yıldırım Bayezid devrinde merkezîyetçi yapısı güçlenen devletin başında bulunan padişah, tartışmasız bir konuma sahip olmuştur. Osmanlı toplumunda yaygın olarak kullanılan "Devlet Baba" ifadesi bu anlayışın bir yansımasıdır. Padişah bu gücünü dîvan, maliye teşkilatı, vezâret, kul sistemi, yeniçeri ağalığı, şeyhülislâmlık, nişancılık ve kazaskerlik gibi kurumlar vasıtasıyla kullanmıştır. Aslında Osmanlıların kurduğu bu müesseseler, selefleri olan eski Türk-İslâm devletleri tarafından yapılan uygulamaların bir devamı sayılabilir. Ancak Osmanlılar, bunları zamana ve mekâna göre yeniden şekillendirip çağın ihtiyaçlarına cevap verebilecek bir tarzda geliştirmişlerdir.

Osmanlı Klasik Döneminde Çandarlı Ailesi konulu çalışmamız, Çandarlıların etkin olduğu yaklaşık yüz elli yıllık bir dönemi kapsamaktadır. Osmanlı Devleti'nin kuruluş sürecinde vezirlik kurumunda görev alan Çandarlı Ailesi, siyasî, sosyal ve kültürel bütün alanlarda birçok kurumun oluşmasında ve geliştirilmesinde büyük rol oynamıştır. Devletin padişahтан sonraki ikinci adamı hüviyetiyle görev yapan vezîriâzamlığı elinde bulunduran Çandarlılar, devletin gelişme seyrinde etkili olmuştur. XIV. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkan Çandarlı ailesi, Orhan Gazi devrinden başlayarak II. Selim'in tahta çıkışının ilk yıllarına kadar birçok ilim ve devlet adamı yetiştirmiştir. Bu anlamda bünyesinden Osmanlı siyaset tarihinde büyük etkileri olmuş beş tane vezîriâzam çıkarmıştır.

Çalışmamız giriş, dört bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Girişte Çandarlı ailesine geçmeden önce vezirlik kurumunun tarihçesi hakkında bilgi verilerek, vezirlik teşkilatının ortaya çıkışı, gelişmesi ve Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında vezirliğin seyri üzerinde durulmuştur. Abbâsîler devrinde etkin bir kimlik kazanan vezirliğin, Osmanlı öncesi Türk-İslâm devlet geleneğinde, özellikle Selçuklularda önemli bir konumu olduğu belirtildikten sonra Osmanlı dönemi vezirliği ele alınmış ve ardından Osmanlı siyasetinde önemli rol oynayan Çandarlı ailesinin tarihçesi hakkında bilgi verilmiştir.

Birinci bölümde ilk Osmanlı vezirlerinden Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa'nın hayatı, kadılık, kazaskerlik ve vezirlik yaptığı sıralardaki faaliyetleri üzerinde durulmuştur. Daha sonra Osmanlı siyasî, sosyal ve kültürel hayatına yaptığı katkılara değinilmiştir. Bu bağlamda yaptırdığı cami, imaret ve hamam gibi kurumlara yer verilmiştir. Ayrıca bu bölümde “kadılık”, “kazaskerlik”, “yaya”, “müsellem”, “acemi ocağı”, “yeniçeri ocağı”, “pencik kanunu” ve “vakıf” hakkında bilgi verilmiştir.

İkinci bölümde Çandarlı Halil Hayreddin Paşa'nın oğulları Ali, İlyas ve İbrahim paşalar hakkında bilgi verilmiştir. Özellikle Ali Paşa'nın siyasî ve sosyal alanda yaptığı faaliyetler üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda “iç oğlanı”, “enderun” ve “harem” teşkilâtı hakkında bilgi verilmiş ve Ali Paşa'nın Bursa'da yaptırdığı cami ile Serez'deki kervansarayını zikredilmeye değer bulunmuştur. Ayrıca Ali Paşa'nın siyasî dehasını yansıtan birkaç olay zikredilmiştir.

Üçüncü bölümde Vezîriâzam İbrahim Paşa'nın büyük oğlu Halil Paşa hakkında bilgi verilmiştir. İbrahim Paşa'nın 832/1429 yılında vefatının ardından Sultan II. Murad tarafından vezîriâzamlığa getirilen Halil Paşa'nın, idam edildiği 857/1453 yılına kadar yaklaşık yirmi dört yıl kesintisiz vezîriâzamlık yaptığı belirtilmiştir. Özellikle Sultan II. Murad devrinde kendisine verilen sınırsız yetki ile Osmanlı Devleti'nin en güçlü yöneticisi olduğu vurgulanmıştır. Onun vezîriâzam olduğu dönemde ve bilhassa İstanbul'un kuşatılması esnasında, Osmanlı devlet yöneticilerinden bir kısmının fetih ruhunu kaybetmeme, bir kısmının ise uluslararası ilişkileri barışla sürdürme taraftarı olduğuna değinilerek Halil Paşa'nın da barış yanlısı olduğu ifade edilmiştir. Halil Paşa'nın İznik'te zâviye, Cuma mescidi ve imaret yaptırarak sosyal ve kültürel hayata büyük katkı sağladığına işaret edilmiştir. Ayrıca yaptırdığı eserler için kurduğu vakıflar ve bunlara vakfiyeler tertip ettirmesi üzerinde durulmuştur.

Dördüncü bölümde Çandarlı Halil Paşa'nın küçük oğlu olan II. İbrahim Paşa hakkında bilgi verilmiştir. Onun da kendisinden önceki sultanlar ve devlet erkânı gibi mimarî eserler yaptırıp halkın hizmetine sunduğu kaydedilmiştir. Bu bağlamda İstanbul'da yaptırdığı cami ve medrese, İznik'teki Şeyh Kutbuddin Câmii, İzmir'de bir cami ve Kastamonu'daki medrese ile hamam zikredilmiştir. Ayrıca Edirne'de bugün hiçbir izi kalmayan bir zaviye-imaret, Kalecik'te bir hamam, bir kervansaray ve Rodosçuk'ta bir mahzen yaptırıp bunlar için vakıflar kurduğu ifade edilmiştir. Âlimleri seven ve onları himaye eden bir kişiliğe sahip olan İbrahim Paşa'nın, cami, medrese ve tekkelere bazı kitaplar alıp vakfettiği belirtilmiş, sonuç kısmında ise çalışmanın kısa bir değerlendirmesi yapılmıştır.

Çalışmanın hazırlanma sürecindeki katkıları ve desteklerinden dolayı birçok kişi teşekkürü hak etmektedir. Öncelikle tez konusunun belirlenmesi ve tezin hazırlık aşamasında yol gösterici uyarıları ve desteklerinden dolayı danışman hocam Prof. Dr. Âdem Apak'a çok teşekkür ederim. Çalışma boyunca çeşitli konularda ufuk açıcı tavsiyelerde bulunan hocam Prof. Dr. Adnan Demircan'a şükranlarımı arz ederim. Yine tezi okuyup yol gösteren Prof. Dr. Ali İhsan Karataş hocama'a teşekkür ederim.

Ayrıca *Abbasîler Döneminde Vezirlik* kitabı başta olmak üzere kaynak temini konusunda yardımlarından dolayı Dr. Öğretim Üyesi Halil İbrahim Hançabay'a teşekkür ederim. Çalıştığımız dönemle ilgili vakıf ve vakfiyelerle ilgili belgelere ulaşmamda yardımını esirgemeyen Vakıflar Genel Müdürlüğü çalışanlarına ve Arşiv belgelerini aldığım Osmanlı Arşivi Dairesi çalışanlarına teşekkür ederim. Çalışmayla ilgili arşiv belgelerini tarayıp temin ederken vakit ayırıp destek olan Vakıflar Genel Müdürlüğü İbrahim Hakkı Konyalı Kütüphanesi yetkilisi Mutlu Özgen'e ve doktora çalışmasının ders döneminden şu ana kadar emeği geçen herkese teşekkür ediyorum.

Veli Vehbi BARDAKÇI

Bursa 2019

GİRİŞ

1.ÇALIŞMANIN KONUSU, KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ VE YÖNTEMİ

1.1.Çalışmanın Konusu, Amaç ve Kapsamı

“Osmanlı Klasik Döneminde Çandarlı Ailesi” adlı çalışma, Osmanlı tarihinde önemli bir yeri olan Çandarlı ailesine mensup üst düzey yöneticilerin hayatları, kişilikleri ile sosyal ve kültürel hayattaki rollerinin ortaya konulmasını amaçlamaktadır. Çalışmanın kapsamı Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan İstanbul’un fethine kadar yaklaşık yüz elli yıllık bir süreci kapsamaktadır. Dolayısıyla bu dönemde vezir ve vezîriâzam olarak görev yapan Çandarlı ailesinin önemli şahsiyetlerinin siyasî, sosyal ve kültürel etkinliklerini içermektedir.

Anadolu’nun sıradan bir bölgesine mensup olan Çandarlı ailesi, devletin kendilerine sunduğu imkânları iyi değerlendirmiştir. Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa ile başlayan bu süreç aynı adı taşıyan Halil Paşa ile zirveye çıkmıştır. Kabiliyetli ve dönemin bilgi birikimiyle yetişen ailenin bireyleri, kendilerine güvenen Osmanlı hanedanını mahcup etmemişler, devlet idaresinde üstün başarılarla imza atmışlardır. Aile mensupları arasında oldukça dindar olanlar olduğu gibi, işret meclislerine müptela olanların varlığı da bilinmektedir. Ancak bu durum onların sahip oldukları imkânlar ölçüsünde cami, medrese, hamam, su yolu, tekke ve imaret gibi müesseseler yaptırıp sosyal ve kültürel hayatın gelişmesine hizmet etmelerine engel olmamıştır.

Çandarlı ailesinin etkin rol üstlendiği bu dönemde Osmanlı Devleti’nde Osman Gazi, Orhan Gazi, Murad Hüdâvendigâr, Yıldırım Bayezid, Çelebi Mehmed, II. Murad ve Fâtiht Sultan Mehmed hükümdarlık yapmıştır. Dolayısıyla bu devir devletin kuruluş sürecini tamamlayıp imparatorluğa geçiş sürecine girdiği önemli bir dönemdir. Ankara Savaşı’ndan sonra parçalanmanın eşiğine gelen devlet, Çelebi Mehmed ile yeniden birliğini sağlamış, II. Murad devrinde hâkimiyetini pekiştirmiş, Fâtiht Sultan Mehmed ile yeni bir çağın kapılarını açmıştır. Böyle inişli çıkışlı dönemlerde görev yapan Çandarlı ailesinin fertleri devlet adamlığının sorumluluk bilinciyle hareket etmişlerdir. Hükümdar ile halk arasında köprü görevi üstlenerek nizâm-ı âlemin/kamu düzeninin sağlanmasına gayret etmişlerdir.

1.2. Çalışmanın Yöntemi

Bu çalışma bir tarih araştırması olmasıyla birlikte tabii olarak tarih ilminde kullanılan yöntemlere başvurulacaktır. Bir tarih çalışmasında öncelikli olarak çalışılan dönemin tasviri yapılır. Biz de ilk önce dönemin kaynaklarını dikkate alarak, onları sonraki dönemlerde yapılan çalışmalarla destekleyerek ve güncel çalışmalardaki değerlendirmeleri dikkate alarak dönemin anlaşılması için gayret edeceğiz. Dönemin siyasî tarihi başta olmak üzere sosyal ve kültürel hayatını imkân ölçüsünde ele alacağız. Bunları ayrı bir başlıkla değil Çandarlı ailesi hakkında bilgi verirken konuların içerisinde işleyeceğiz.

Çalışmada Çandarlı ailesine mensup şahısların hayatları gerçek boyutuyla ele alınacak, onların hayatlarındaki siyasî ve sosyal ilişkileri irdelenecek, şahsiyet yapıları incelenecektir. Bunlara ilave olarak toplumsal hayattaki öncü kimlikleri üzerinde durulacaktır.

Osmanlı klasik dönemi ile ilgili kaynak eserlerde yer alan veriler karşılaştırmalı okumalarla tashih edilerek bir sonuca varılmaya çalışılacaktır. Mevcut veriler dönemle ilgili tarih ve biyografi eserleri çerçevesinde değerlendirilecektir. Bu yapılırken çağdaş araştırmalardaki farklı tezler ve görüşler yeni malzemeler doğrultusunda analiz edilecek, elde edilen sonuçlar bilim dünyasının kullanımına sunulacaktır.

1.3. Kaynakların Değerlendirilmesi

“Osmanlı Klasik Döneminde Çandarlı Ailesi” adını verdiğimiz bu çalışma, Osmanlı Devleti’nin yaklaşık ilk 150 yılında devletin vezirlik ve veziriâzamlık gibi üst düzey görevlerinde bulunan bir ailenin, ülkenin siyasî, sosyal ve kültürel hayatına yaptığı hizmetleri içermektedir. Bu konuda yapılan çalışmalardan biri, İsmail Hakkı Uzunçarşılı’nın “*Çandarlı Vezir Ailesi*” adlı eseridir. Bunun dışında bir de İsmail Naci Zeyrek tarafından hazırlanan “*Çandarlı Ailesi’nin Sanat Hamiliği ve Bursa Ali Paşa Camii*” adlı Yüksek Lisans Tezi bulunmaktadır. Çandarlı Ailesi hakkında yapılan çalışmaların sınırlı oluşu bizi bu konuyu doktora düzeyinde incelemeye sevk etmiştir.

Çalışmamız Osmanlı Devleti’nin klasik devri ile sınırlı olduğu için ilk önce bu dönemle ilgili kaynaklara ulaşılmaya çalışılmıştır. Osmanlı Devleti hakkında yazılan ve günümüze ulaşan ilk yazılı kaynaklar devletin kuruluşundan yaklaşık yüz elli yıl sonra yazılmaya başlanmıştır. Bu meyanda en eski eser Yahşi Fakih’in yazmış olduğu *Menâkıb-ı Âl-i Osman*’dır. Menkıbe türünden ilk Osmanlı Türk kaynaklarından olan bu eser, Âşıkpaşazâde başta olmak üzere birçok tarihçiye kaynaklık yapmıştır. Germiyanlı

Ahmedî'nin *İskendernâme* adlı eserinin sonuna eklediği eski destan geleneğinin uzantısı olan manzum "*Dâsıtân-ı Tevârih-i Âl-i Osman*" ilk yazılı kaynak olarak günümüze ulaşmıştır. Bu döneme ait bu eser dışında bir kaynağın bulunmayışı¹ onun tarihî belge değerini artırmıştır.

Yazıcıoğlu Ali'nin İbn-i Bîbî'den ilaveler yaparak yazmış olduğu *Târih-i Âl-i Selçuk* da Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemi hakkında bilgi veren ilk eserlerdendir. Bu eser, Sultan II. Murad'ın teşvik ve himayesi altında özellikle Arapça ve Farsça kaynaklardan yapılan tercümelere içerisinde yer almaktadır. II. Murad döneminde başlayan Osmanlı tarih yazıcılığı II. Mehmed döneminde Arapça, Farsça ve Türkçe yazılan tarihlerle devam etmiş, II. Bayezid döneminde ise sistematik hale gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin yaklaşık ilk iki yüzyılı ile ilgili arşiv belgesinin azlığı bu dönem hakkında yazılmış olan yazarı bilinen veya bilinmeyen kroniklerin önemini bir kat daha artırmıştır. XV. yüzyılın ikinci yarısında *Tevârih-i Âl-i Osman* adıyla yazılan eserleri XVI. yüzyılda yazılanlar takip etmiştir.²

Âşıkpaşazâde'nin *Tevârih-i Âli Osman* adlı eseri Osmanlı Devleti'nin kuruluş sürecinde yazılmış olması açısından son derece kıymetlidir. Bazı kısımları menkıbevî bir üslupla yazılan bu eser çalışmamızın temel kaynakları arasında bulunmaktadır.

Mehmed Neşrî'nin *Kitab-ı Cihan Nümâ* ya da *Neşrî Tarihi* adlı eseri de çalışmamız açısından önemlidir. Faik Reşit Unat ve Mehmet A. Köymen'in hazırlamış olduğu eser Türk Tarih Kurumu tarafından yayımlanmıştır. Çalışmamızda faydalandığımız *Neşrî Tarihi* 'nde olaylar sebep-sonuç ilişkisi kurulmadan kısa, öz ve belagatten uzak bir şekilde anlatılmıştır.

Manisa İl Halk Kütüphanesi Yazmaları arasında yer alan Edirneli Oruç b. Âdil'in (Oruç Beğ) *Tevârih-i Âl-i Osman* adlı eseri, dönemin olaylarının tarihini ve o sırada kimlerin yönetimde bulunduğunu belirtmesi bakımından önemli bir eserdir. Tarihi olayları kısa ve öz anlatan bu eser de kaynaklarımız arasında yerini almıştır.³

İdris-i Bitlisî tarafından kaleme alınan *Heşt Behişt* adlı eserin Fatih Sultan Mehmed devrini anlatan VII. Ketîbesi Muhammed İbrahim Yıldırım tarafından tashih,

¹ Özcan, Abdülkadir, "Osmanlı Tarihçiliğine ve Tarih Kaynaklarına Genel Bir Bakış", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı: 1, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yay., İstanbul, Mart 2013, s. 272.

² Özcan, "Osmanlı Tarihçiliğine ve Tarih Kaynaklarına Genel Bir Bakış", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı: 1, s. 272.

³ Oruç Beğ, (Oruç b. Âdil), *Tevârih-i Âli Osman*, Manisa İl Halk Kütüphanesi Yazmaları, vr. 43b-45b.

tetkik ve tercümesi yapılarak Türk Tarih Kurumu yayınları arasında 2013 yılında yayımlanmıştır. Adı geçen eser kendisinden sonra yazılan birçok esere ilham kaynağı olmuş olup kaynaklarımız arasında yerini almıştır.

İbn Kemâl, *Tevârih-i Âl-i Osman* adlı eserinde her padişahın dönemini bir defterde anlatmayı tercih etmiştir. Müellif eserinde her bir olay için ayrı başlık vermiş ve olayları tafsilatlı bir şekilde açıklamıştır. Bu yönüyle önceki kitaplardan farklı olan eser İdris-i Bitlisî'nin *Heşt Behişt* adlı eserine benzemektedir. İbn Kemal ve İdris-i Bitlisî, II. Bayezid tarafından Osmanlı tarihi yazmakla görevlendirilmiş olan ilim adamlarındandır.⁴ Eserinin ilk sekiz defterini II. Bayezid döneminde tamamlayan İbn Kemâl, Yavuz Sultan Selim dönemini anlatan IX. Defter ile Kanunî Sultan Süleyman dönemini anlatan X. Defteri daha sonra yazmıştır. *Tevârih-i Âl-i Osman*'ın ilk yedi defteri birinci elden kaynak olmayıp, daha önceki kaynaklara dayanılarak yazılmış olan eserlerdir. VIII., IX. ve X. Defterler ise yazarın kendi yaşadığı dönemi ve olaylarını ihtiva ettiği için birinci elden kaynak olarak önem arz etmektedir.⁵

Osmanlı tarihleri içinde önemli bir yeri olan Hoca Sâdeddin Efendi'nin *Tâcü't-Tevârih* adlı eseri de dönemin anlaşılmasına katkı yapmıştır. Hoca Sâdeddin Efendi eserini kaleme alırken İdris-i Bitlisî'nin *Heşt Behişt* adlı eserinden kaynak göstererek faydalanmıştır.

Gelibolulu Mustafa Âlî'nin *Künhü'l-Ahbâr* adlı eseri, M. Hüdayi Şentürk tarafından hazırlanarak Türk Tarih Kurumu Yayınları arasında basılmış olup dönemin anlaşılması açısından faydalı bir eserdir. Ancak *Heşt Behişt* adlı eserden istifade edilerek yazılan *Künhü'l-Ahbâr Heşt Behişt*'in muhtasar kopyası gibidir. Dolayısıyla bazı konularda özgün olduğunu söylemek zordur. Bununla birlikte faydalanmaya değer bir eser olduğunu da ifade etmek gerekir.

Müneccimbaşı Ahmed Dede tarafından kaleme alınan ve Türkçe'ye tercüme edilen *Sahâifü'l-Ahbâr Fî Vakâyi'i'l-Â'sâr* adlı eserdeki bilgilerden yararlanılmıştır. Bu kitabın kaynakları arasında *Heşt Behişt* de bulunmaktadır.

Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, Osmanlı coğrafyası hakkındaki tasvirleriyle dikkat çeker. Evliya Çelebi'nin gittiği bölgelerde Çandarlı ailesi tarafından yapılan eserler

⁴ İdris-i Bitlisî, *Heşt Behişt VII. Ketibe Fatih Sultan Mehemed Devri 1451-1481*, tsh., thk., çev. Muhammed İbrahim Yıldırım, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yay., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2013 ss. XCV-CIII.

⁵ İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman VII. Defter*, haz. Şerafettin Turan, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yay., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s. LI.

hakkında verdiği bilgiler birinci elden kaynak değeri taşıtmaktadır. Yücel Dağlı ve Seyit Ali Kahraman'ın birlikte hazırladıkları eser Yapı Kredi Bankası tarafından sekiz cilt olarak yayımlanmıştır.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın kaleme aldığı ve Türk Tarih Kurumu tarafından yayımlanmış olan *Çandarlı Vezir Ailesi*, *Osmanlı Tarihi*, *Osmanlı Devleti Saray Teşkilatı*, *Osmanlı Devleti'nde Kapıkulu Ocakları* ve *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı* adlı kitapları çalışmamız açısından önemli bulduğumuz kaynaklar arasındadır. Çalışmada; *Çandarlı Vezir Ailesi* adlı eserde değinilmediğini düşündüğümüz “kadılık”, “kazaskerlik”, “iç oğları”, “acemi ocağı”, “yeniçeri ocağı”, “Enderun”, “harem”, “devşirme”, “vezirlik” ve “vakıf” kurumları hakkında bilgi verilmiştir. Bu aile ve eserleri ile ilgili kitabeler, kabir taşları ve vakfiyeler okunarak değerlendirilmiştir. Vakfiyelerden elde edilen bilgilerle dönemin sosyo-kültürel hayat şartları da ortaya konmaya çalışılmıştır.

Ekrem Hakkı Ayverdi'nin *Osmanlı Mimarisi* adlı eseri, dönemin mimari yapıları hakkında önemli bilgiler içermektedir. Ayverdi çalışmasında bizzat incelediği ve görüp resimlerini çektiği belgeleri koymuş ve ilim camiasının istifadesine sunmuştur.

Halil İnalçık'ın *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar I* adlı kitabı Türk Tarih Kurumu tarafından yayımlanmış olup kaynak değere haiz bir eserdir. Halil İnalçık ve Mevlüd Oğuz tarafından yayına hazırlanan Türk Tarih Kurumu tarafından yayımlanan *Gazavât-ı Sultan Murad b. Mehemed Hân* adlı kitap da birinci elden kaynak eserlerdendir.

Hasan Basri Öcalan, Sezai Sevim ve Doğan Yavaş tarafından hazırlanan ve Bursa Büyükşehir Belediyesi Bursa Kültür A.Ş. tarafından yayımlanan *Bursa Vakfiyeleri I* adlı kitap çalışmamızla ilgili bazı vakfiyeleri içermektedir. Bu kıymetli esere de yeri geldikçe atıf yapılmıştır.

Selahattin Tansel tarafından kaleme alınmış olan *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasî ve Askerî Faaliyeti* adlı kitap Türk Tarih Kurumu tarafından yayımlanmış olup Fatih Sultan Mehmed dönemini anlatan önemli bir kaynaktır.

Zikredilenlerin dışında çalışmamızda bazı arşiv belgeleri de kullanılmıştır. Bu bağlamda Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan Çandarlı ailesi ile ilgili arşiv

belgeleri taranmış ve istifade edilmiştir. Aynı şekilde Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan Çandarlı ailesinin vakfiyeleri de taranarak değerlendirilmiştir.

Vakıflar Genel Müdürlüğü İbrahim Hakkı Konyalı Kütüphanesi'nde bulunan Çandarlı ailesi ile ilgili belgelerin fotoğrafı çekilerek gerekli görülenler çalışmada kullanılmıştır.

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) tarafından telif edilerek yayımlanan *İslam Ansiklopedisi* ile Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yayımlanan *İslam Ansiklopedisi* çalışmamızda müracaat ettiğimiz kaynaklar arasındadır. Bunların dışında kalan ve çalışmada kullandığımız diğer klasik ve modern çalışmalar kaynakçada gösterilmiştir.

Çandarlı Ailesi tarafından yaptırılmış olup ulaşılabilen eserler ile kitabeleri ve aynı aileye ait türbe ve kabir taşlarının resimleri çekilerek gerekli yerlerde kullanılmıştır.

Çalışma ile ilgili bu kavramsal çerçeve ve yöntemin belirlenip kaynakların değerlendirilmesinin ardından Çandarlı aile fertlerinin her birinin devlet yönetimindeki siyâsî etkinlikleri detaylı olarak verilecektir. Devletin en yüksek makamlarında görev ifa eden Çandarlı ailesinin cami, medrese ve hamam gibi toplumun ihtiyacını karşılayacak olan mekânları yaptırarak halkın hizmetine sundukları, yaptırdıkları imaretlerle yaşadıkları dönemin fakir, yetim, muhtaç, öğrenci, hoca ve misafirlerinin ihtiyaçlarını karşıladıkları ve onlara günde iki öğün yemek çıkararak doyurduklarını, vakfiyelerden elde edilen bilgiler doğrultusunda açıklamaya çalışacağız. Ancak asıl konuya geçmeden önce vezirlik müessesesinin kuruluşu, Osmanlı öncesi ve Osmanlı dönemi işleyişi hakkında kısaca bilgi vermenin uygun olacağını düşünüyoruz.

2. VEZİRLİK

Müslümanların idare sistemini saltanata dönüştürmeleri ve geniş coğrafyalara hâkim olmaları hükümdarların işlerini zorlaştırmış ve yeni bir devlet teşkilatını zorunlu hale getirmiştir. Bu bağlamda Emevîler döneminde devlet idaresinde işlerin düzgün yürütülmesi için bir konak ve bazı yeni kurumlar ihdas edilmiştir. Abbasîler iktidarı ele geçirdikten sonra Bizanslılardan ve Sâsânîlerden etkilenecek bazı kurumlar oluşturmaya başlamışlardır. Devlet mekanizmasının işleyişini kolaylaştıran bu kurumlardan biri de vezirliktir. Büyük Türk filozofu Fârâbî, bedeninin nasıl ki bir yönetici ve yardımcısı varsa ülkelerin ve şehirlerin de yöneticileri ve yardımcısı olduğunu, yardımcının en yakınının yöneticinin işlerini kolaylaştırdığını ifade etmiştir.⁶ Dolayısıyla vezirin hükümdarın işlerini kolaylaştıracağını vurgulamıştır.

Abbasîlerin Sâsânî etkisiyle oluşturdukları vezirlik müessesesi devlet teşkilatında önemli bir görevdir. Vezir kelimesinin kökeninin Farsça olduğu, daha sonra Arapçaya geçtiği ya da bu kurumun Araplar tarafından da bilindiği şeklinde kayıtlar bulunmaktadır. Arapça “v-z-r” (وزر) kelimesi “ağır yük”, “yük”, “yüklendi”, “yardım etti”, “sığınak”, “sığınılan dağ” anlamlarına gelmektedir. Vezir, hükümdarın bütün işlerini yüklenen ve yöneticilikle ilgili konularda görüş bildirip tedbirler olarak yardımcı olan kişidir.⁷ Hükümdardan sonra en üst makamda bir devlet görevlisi olarak vezir, yönetim ve kanun yapma yetkilerini elinde bulunduran ve hükümdarın vekili sıfatıyla devleti yöneten kişidir. Hz. Peygamber’in (sas) vefatından Abbasîler devrine kadar olan süreçte istişare geleneği olmakla birlikte vezir unvanlı görevliler devlet teşkilat yapısında bulunmamaktadır. Bir konuda karar almadan önce Hz. Peygamber’in (sas) Hz. Ebû Bekir’e, Ebû Bekir’in Ömer’e, Ömer’in ise Osman ve Ali’ye danışıp fikirlerine itibar ettikleri ve kendilerine onları vezir edindikleri kabul edilmektedir.⁸

Emevîler devrinde görülmeyen vezirlik Farsların devlet yönetiminde uyguladığı, Abbasîlerin İranlılardan aldığı bir kurumdur. Emevîlerin devlet işlerinde kullandıkları devletin ve halifenin sırdaşı olan kâtipler Abbasîler döneminde vezirlik makamı ihdas edilince benzeri görevi yapmışlardır. Fakat vezirlik zamanla sahip olduğu yetkilerle

⁶ Fârâbî, *İdeal Devlet*, çev. Ahmet Arslan, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2017, s. 102.

⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Dâru'l-Maârif, Kahire ty., VI, 4823-4824; İbn Haldun, *Mukaddime*, thk. Halil Şehade-Süheyl Zekkâr, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 2001, I, 294.

⁸ İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 295; Zeydan, Corci, *Târihu't-Temeddüni'l-İslâm*, Dâru Mektebeti'l-Hayat, Beyrut t.y., I, 151; Turan, Refik, “Türkiye Selçukluları ve Anadolu Beyliklerinde Teşkilat”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, VII, 155.

büyük gelişme göstermiştir. Siyasî, iktisadî, idarî, hukukî ve askerî birçok alanda görev yapan vezirlerin nişanı, kendine mahsus cübbe, sarık, kılıç ve divittir. İlk tesis edildiği sıralarda halifenin sarayında bir makamı olan vezirlere daha sonra yeni bir mekân tahsis edilmiştir.⁹

İlk defa Abbasî halifesi Ebu'l-Abbâs es-Seffâh zamanında Ebû Seleme el-Hallâl'a (Hafs b. Süleyman) vezirlik unvanı verilmiştir. Ancak bu unvanı alan Ebû Seleme'nin konumu daha önceki gibi danışmanlıktan öte gitmemiştir. Uzun süre devlet yöneticilerinin gücü paylaşmaya yanaşmamaları sebebiyle vezirler etkin görev yapamamıştır.¹⁰ Devlet teşkilatının bir unsuru olarak vezirlik Halife Mehdî-Billâh döneminde işlerlik kazanmış¹¹ ve Abbasî halifeleri devlet yönetimiyle ilgili bütün işleri İran asıllı vezirlere vermişlerdir. Özellikle Hârûn Reşîd'in veziri olan Yahyâ Bermekî'nin Abbasî devletindeki gücü ve geniş yetkileri bu bağlamda çarpıcı bir örnektir. Bermekî ailesinin vezirlik makamına getirilmesiyle devlet yönetiminde halifenin işleri kolaylaşmış, ülkenin refah düzeyi yükselmiştir. Çok sayıda su kanalları, cami, hamam gibi herkese açık yapılar inşa edilerek medeniyet unsurları geliştirilmiştir.¹² Bermekîler döneminde doruk noktasına ulaşan vezirlerin devlet idaresindeki gücü sonraki dönemlerde de belli oranlarda devam etmiştir. Dindar ve dindar olmayan şekilde farklı özelliklere sahip olan vezirlerin ortak noktalarından biri devlet hazinesini istedikleri gibi kullanmaktır. Vezirlerin mütedeyyin olup olmaması onların yolsuzluk yapmalarını etkilememiştir. Nitekim dinî konuları hafife alan vezir Ali b. Furat¹³ ile önce arkadaşı sonra siyasî rakibi olan mütedeyyin bir vezir olarak bilinen Ali b. İşâ'nın ortak noktası devletten vergi kaçırmaktır. Bu yüzden vezirler, kendilerine tanınan imkânlarla çok zengin olmuşlar, hatta mal varlığı ve oturdukları saraylarla halife ile yarışmışlardır. Toplum üzerinde olumlu bir algı oluşturabilmek düşüncesiyle teşrifata fazla değer veren vezirler, şairlerin ve

⁹ Zeydan, *Târihu't-Temeddüni'l-İslâm*, I, 156.

¹⁰ İbn Hallikân, *Veşâyâtü'l-A'yân ve Enbâü Ebnâi'z-Zaman*, thk. İhsan Abbas, Beyrut 1968, II, 195-197; Zeydan, *Târihu't-Temeddüni'l-İslâm*, I, 151-152.

¹¹ Taberî, *Târihu't-Taberî*, thk. M. Ebu'l-Fazl İbrahim, 2. b. Kahire, 1967, VIII, 136, 156.

¹² Hitti, Philip K., *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, çev. Salih Tuğ, İstanbul 1980, Boğaziçi Yay., II, 454.

¹³ Mesûdî, *Mürûcu'z-Zeheb*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Dâru'r-Recâ, Mısır ts., III, 257, 284-300; IV, 233. 299/912 yılı Zilhicce ayında Halife Muktedir, vezir Ali b. Furat'ı (üç dönem vezirlik yapmıştır) görevden aldığı yedi milyon dinar (seb'atü âlâf elf dînar), ya da on milyon dinar (aşaratü âlâf elf dînar) malına el konmuştur. Arîb b. Sa'd el Kurtubî, *Sılatü Tarihi't-Taberî*, (Taberî Tarihinin VIII. cildinin sonunda verilmiştir.) Beyrut, 1989, s. 26.

dalkavukların desteklerini kazanmak için devlet hazinesinden bol miktarda paralar dağıtmışlardır.¹⁴

Vezirlerin çeşitli dönemlerde güç kazanmaları ile halifelerin idareciliklerinin zayıflığı arasında bir ilişki olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Benî Cerrâh ve Benî Furat ailelerine mensup vezirler arasındaki mücadele zikredilebilir. Vezirlerin gelirleri dönem dönem değişiklik gösterse de oldukça yüksektir. Vezirlere ve aile fertlerine aylık belirli bir maaşın yanı sıra, ikta, hediye, bayramlarda elbise (hil'at) verilmiştir. Vezirlerin toplam yıllık gelirlerinin yüz bin dinara ulaştığı kaydedilmektedir.¹⁵ Hazinesi bazen hükümdarın hazinesine yaklaşan vezirlerin tasallutundan kurtulmak düşüncesiyle 324/936 yılında tesis edilen emîru'l-ümerâ makamı ile vezirlerin ihtişamlı saltanatı sona ermiştir.¹⁶

Mâverdî'nin ifadesine göre¹⁷ Abbâsîlerde vezirlik tefvîz ve tenfiz şeklinde iki kısma ayrılmıştır. Tefvîz veziri halifenin vekili olarak onun adına işleri görmüş ve geniş yetkilerle donatılmıştır. Sultanla halk arasındaki ilişkilerin koordinesini yapan tenfiz vezirlerinin yetkileri daha kısıtlı olup halife tarafından verilen görevleri yerine getirmek şeklinde düzenlenmiştir. Tefvîz veziri bir adet, tenfiz veziri ise ihtiyaca göre daha çok sayıda olabilmektedir.

Abbâsî halîfeliğine bağlı özerk Sâmanoğulları da vezirlik teşkilâtını Abbasîlere benzer şekilde kurmuştur. Burada vezirlerin fıkıh ve tarih konularında kitap sahibi olmaları önemli bir ayrıntı olarak yer almaktadır. Endülüs Emevîleri ilkin Abbâsîler gibi vezirlere ikinci adamlık görevi vermekle birlikte II. Abdurrahman'la birlikte hâcib bu görevi üstlenmiş ve vezirler statü kaybı yaşamıştır. Mısır'da hükümler olan Tolunoğulları ve Fâtımîler de vezirliği devlet teşkilâtına almışlardır.¹⁸

Türkler Müslüman olduktan sonra bir taraftan örf ve âdetlerinden diğer taraftan İslâmiyet bünyesinde oluşan devlet teşkilâtlarından faydalanarak bir yönetim şekli oluşturmuşlardır. Türklerin devlet geleneğinde bilgelerle, beylerle ve hatunlarla istişare etmek önemli işlerdendir. İlk Müslüman Türk devletlerinde vezir hükümdarın vekili

¹⁴ Mez, Adam, *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti İslâm'ın Rönesansı*, çev. Salih Şaban, İnsan Yay., İstanbul 2000, ss. 119-122.

¹⁵ Zeydan, *Târihu't-Temeddüni'l-İslâm*, I, 156.

¹⁶ Ayaz, Fatih Yahya, "Vezir", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), Yay., İstanbul, 2013, XXXXIII, 80-81.

¹⁷ Mâverdî, *Ahkâmu's-Sultaniyye*, thk. Ahmed Mübarek el Bağdâvî, Dâru İbn Kuteybe, Küveyt 1989, ss. 30-39; Zeydan, *Târihu't-Temeddüni'l-İslâm*, I, 154-155.

¹⁸ Togan, Zeki Velidi, "Vezir", *İA*, Milli Eğitim Basımevi, XIII, 310; Ayaz, "Vezir", *DİA*, XXXXIII, 81.

olarak kabul edilmiştir. Karahanlıların devlet yönetiminde geniş yetkilerle donatılan ve yürütmenin başı olan vezir, ülkenin dirlik ve düzenini korumak, halkın huzurunu sağlamak, devletin sınırlarını genişletmek, hazineyi zenginleştirmek ve devlet görevlilerine iyi davranarak onlardan üstün verim almakla görevlidir. Yusuf Has Hâcib ünlü eseri *Kutadgu Bilig*'de¹⁹ hükümdarın eli olarak tanımladığı vezirin akıllı, zeki, dürüst, gözü tok, dindar, alçak gönüllü, vefalı, edepli, güvenilir, becerikli, bilgili ve hesap bilir, adaletli, asaletli ve heybetli olması gerektiğini belirtmiştir. Bu göreve tayin edilen kişiye unvan, mühür, tuğ, davul, zırh, hil'at, eyer takımı, at ve dirlik verildiğini ifade etmiştir. İşin ehline verilmesini bir düstur haline getiren Gazneliler devlet yönetiminde bizzat hükümdar tarafından tayin edilen vezir, çeşitli divanlardan oluşan devlet teşkilâtının başında yer almaktadır. Bu bakımdan divan başkanları, hâcibler ve komutanlar vezirin emrindedir. Vezirde aranan özellikler²⁰ *Kutadgu Bilig*'de sıralanan vasıflarla örtüşmektedir.

Büyük Selçuklu Devleti'nin genelde Abbasîler, Sâ mânânoğulları ve Gazneliler'den miras aldıkları teşkilât yapısında vezirlik önemli bir makamdır. Ülkenin bütün işleri hükümdarın vekili sıfatıyla vezirin başkanlık yaptığı Büyük Divan tarafından idare edilmiştir. Selçuklularda sultanın fermanı ile göreve başlayan vezir icrâî, teşrî ve kazâî (yasama, yürütme ve yargı) yetkileri elinde bulunduran hükümdarın vekili sıfatıyla devletin bütün işlerini idare eden en yüksek rütbeli memurdur. Sınırlı olmak şartıyla ferman çıkarma yetkisi de bulunan vezir, yaptıklarından sadece hükümdara karşı sorumludur. Ancak yanlış yaptıklarında hükümdarın isteğiyle sorguya çekilebilmektedirler. Nitekim çeşitli dönemlerde vezirlerin mahkemede hesap verdikleri ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. Ülkenin huzur ve güven ortamından, halkın refahından sorumlu olan vezir, devletin malî ve idarî işlerini emrindeki bürokratlar vasıtasıyla yürütür. Malî konularda geniş yetkilere sahip olan vezir devletin gelirlerini artırmak için tedbirler alır fakat halkın huzurunu kaçırmaz. Ülkenin gelişmesi için imar ve iskân faaliyetlerinde bulunur. Hükümdarın vekili olarak divana başkanlık eden vezir, seyahatlerde ve savaşlarda genellikle hükümdarın yanında bulunur, hükümdar adına orduyu sevk ve idare eder, memurları tayin ve azleder. Devletin gelirlerini artırmak için

¹⁹ Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, çev. Ayşegül Çakan, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 3. b. İstanbul, 2017, s. 96-97, 147, 176-182 (1036-1043, 1764-1766, 2181-2264).

²⁰ Özaydın, Abdülkerim, "Vezir, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), Yay., İstanbul, 2013, XXXIII, s. 82-83; Nuhoglu, Güller, "Gazneli Devlet Teşkilatı", *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 294.

vergiler alıp para cezaları veren vezirler, ilmin gelişmesi için medreseler kurup âlimlere ve öğrencilere tahsisat ayırabilirler, gerektiğinde kesebilirler.²¹ Devlet teşkilatında bu kadar güçlü bir konumu bulunan vezirlerin gelir kaynakları maaşlarının yanı sıra, iktâ geliri, ganimetlerden alınan pay, hediyeler, gayri meşru gelirler, rüşvet ve müsadereledir.²²

Selçuklular vezir olarak genellikle İranlıları tercih etmişlerdir. Selçuklu vezirlerinden Togan Bey dışında Türk vezir bulunmamaktadır. Özellikle Tuğrul Bey'in başlattığı İran asıllı vezir tayinleri bunun en çarpıcı örneğidir. Devletin askerî teşkilat kadrolarında gulâm sistemine²³ göre yetişmiş Türkler yer almış, mülkî teşkilât yapılanmasında asaletin değil liyâkatin esas alınması sebebiyle daha ziyade İranlı unsurlar görev yapmıştır. Dolayısıyla vezirlik makamı dihkân²⁴ olan İranlıların tekeline geçmiştir.²⁵ Vezirler genellikle Farsçanın yanı sıra Türkçe, Arapça ve Hintçe bilen kalem ehlerinden seçilmiştir.²⁶ Selçuklu vezirlerinden Kündürî ve Nizâmülmülk liyâkatleri ve yaptıkları hizmetleri dikkate alınarak devlet teşkilâtının en üst kadrolarına kadar yükseltilmişlerdir. Tuğrul Bey kâtiplikten vezirliğe yükselttiği Kündürî'ye halka zulüm yapmamak, başkalarının mülkünü gasp etmemek şartıyla idarî, malî, siyâsî ve

²¹ Taneri, Aydın, "Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Vezirlik", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt: V, sayı: 8, Ankara 1967, s. 80-81, 97-110; Atçeken, Zeki, Bedirhan, Yaşar, *Selçuklu Müesseseleri ve Medeniyet Tarihi*, 2. b. Eğitim Yay., Konya, 2012, s. 50 vd.

²² Özaydın, "Vezir, *DİA*, XXXXIII, s. 83-84; Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, s. 95-97.

²³ Sözlükte "erkek çocuk, delikanlı, âzat edilmiş köle, genç hizmetkâr, efendisine bağlı muhafız" anlamlarına gelen "Gulâm" (çoğulu gılmân, gılme ve ağılime) Arapça bir isimdir. İranlı, Türk, Slav, Zenci ve Berberî unsurlardan alınan Gulâmların ordu ve saray hizmetlerinde ücretli köle-asker olarak istihdamı Abbasîlerde görülür. Gulâm sistemi Abbasîler döneminde önce İran kökenli, ardından özellikle Türk kökenli askerlerin halifenin muhafız birliklerine ve saraya alınmasıyla ortaya çıkmıştır. Terzi, Mustafa Zeki, "Gulâm", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), Yay., İstanbul, 1996, XIV, 178. Osmanlılar gulâm'ın çoğulu olan gılmân terimini daha yaygın olarak kullanmışlardır. Kapıkulu teriminde olduğu gibi kul terimi de gılmân yerine kullanılmıştır. Yaya veya atlı Kapıkulu ocakları askerlerinden Enderun ve Bîrun gibi sarayın erkek hizmetkârlarına da gulâm veya "oğlan", sarayın kadın köle hizmetkârlarına da "cariye" denirdi. Özcan, Abdülkadir, "Gulâm", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), Yay., İstanbul, 1996, XIV, 184.

²⁴ Sâsânîler ve Ortaçağ'daki bazı İslâm devletlerinin idarî teşkilâtında köy reisi, şehir ve yörenin beyi anlamlarına gelen bir tabir olan "Dihkan" kelimesinin aslı Farsça dih (köy) ile gân nisbet ekinden oluşan dihgân terimi Arapça'ya dihkan şeklinde geçmiştir. Sâsânîler döneminde İran'da ve Orta Asya'da bulunan soylular sınıfına dihkan deniliyordu. Sümer, Faruk, "Dihkan", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), Yay., İstanbul, 1994, IX, 289-290.

²⁵ Köymen, Mehmet Altay, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul, 1976, s. 93; Taneri, *Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Vezirlik*, s. 83 vd.

²⁶ Koca, Salim, "İlk Müslüman Türk Devletlerinde Teşkilat", *Türkler*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), Yay., Ankara, 2002, V, 156.

askerî konularda geniş yetkilerle donatmış, bu şartları taşımadığı zaman azledeceğini kurultayda ilan etmiştir.²⁷

Büyük Selçuklu vezirleri; vali, reis, âmil, reîsü'r-rüesâ, kâtip, hâcib ve sâlâr gibi görevliler arasından seçilmiştir. Nitekim Tuğrul Bey'in veziri Kündürî ile Sultan Alparslan'ın veziri Nizâmülmülk kâtiplikten vezirliğe yükselmişlerdir. Togan Bey ise aslen tüccardır. Togan Bey ticaretten kazandıklarından bir milyon dinarı Sultan Sancar'ın mûtemed emirlerinden Kamac vasıtasıyla Sultana ulaştırınca vezirliğe yükseltilmiştir.²⁸ Vezirlikte temel şart genel olarak liyâkat ve sadâkattir. Anlaşıldığı kadarıyla Togan Bey'in yaptığı davranış –rüşvet- ticaretteki liyâkati olarak görülmüştür. Selçuklu sultanları vezirlerin kendilerine kayıtsız şartsız tabi olmalarını ve emirlerini yerine getirmelerini istemişlerdir. Buna kulluk sistemi denilmektedir. Bu kulluk sisteminde genellikle vezirlerin şahsiyetlerinin zedelendiği bilinmektedir. Çünkü vezirler birçok kimsenin gözünün olduğu bu yüksek makamdan ayrılmamak için her türlü entrikaya başvurmakta sakınca görmemişlerdir. Bu bağlamda mezhep farklılıkları bilinen Nizâmülmülk'ün Kündürî'nin katlinde, Tâcü'l-Mülk'ün de Nizâmülmülk'ün öldürülmesinde rol oynamaları hatırlanmalıdır.²⁹

Kündürî'nin itikat açısından Mu'tezile, amelî yönden Hanefî olduğu ve çeşitli görevlere bu düşünceye sahip olanları getirdiği, dolayısıyla Eşarîlere mihne uyguladığı belirtilir. Sultan Alparslan zamanında vezirliğe getirilen Nizâmülmülk'ün ise Eşarî mezhebini benimsediği, kurduğu ve kendi adını taşıyan Nizamiye medreselerine bu zihniyete sahip müderrisleri tayin ederek bir önceki uygulamaya son verdiği ifade edilir.³⁰ Bu iki örnek Selçuklu vezirlerinin zihniyet yapısının ülkenin ilim muhitlerinde büyük bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Her ne kadar mezhepler arasında bir çekişme, âlimler arasında sert tartışmalar olsa da geniş Selçuklu coğrafyasında gelişen ilmî düşüncenin birçok mezhep mensubunun düşüncelerine müsamaha ile yaklaşıldığının bir işaretidir. Nizâmülmülk'ün Hanbelîlerle Eşarîler arasındaki münakaşaları bitirmeye çalışması bu bağlamda değerlendirilmelidir. Nizamülmülk Hanbelîlerle Eşarîler arasındaki düşmanlığı gidermeye yönelik olarak yazdığı mektupta

²⁷ Taneri, *Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Vezirlik*, s. 82, 95; Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamani*, s. 94-95.

²⁸ Taneri, *Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Vezirlik*, s. 86-91, 96.

²⁹ Taneri, *Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Vezirlik*, s. 93-96.

³⁰ Peacock, A.C.S., *Selçuklu Devletinin Kuruluşu*, çev. Zeynep Rona, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2016, s. 130-131.

devletin olaylara bakışını şöyle özetlemektedir:³¹ “Sultanın siyaseti ve adalet anlayışı, bizim bir mezhebe öbüründen daha yakın olmamamızı gerektirir. Bize yakışan, sünneti, fitne çıkarmaktan daha üstün tutmamızdır. Biz bu medreseyi (Nizamiye) inşa ederken, sadece âlimleri ve nizâm-ı âlemi korumak düşüncesiyle yola çıktık, anlaşmazlık ve kavga çıksın diye değil. Her ne zaman işler bizim amacımız dışına çıkarsa bu kapıyı kapatmaktan başka çaremiz kalmaz. Bağdat’ın ve çevresinin kendisine mahsus örf ve âdetleri vardır. Bizim onların âdetlerini zorla değiştirecek gücümüz yok. Çünkü buradaki halkın çoğunluğu İmam Ahmed b. Hanbel’in mezhebine bağlıdır. Onun imamlar arasındaki yeri ve sünnettaki değeri bilinmektedir.”

Selçuklularda devlet işlerinin istişare edilerek karar verildiği Büyük Divan’a hükümdar adına başkanlık eden vezir, devletin hiyerarşik yapısında Sultan ve hanedan üyelerinden sonra üçüncü sırada yer almaktadır. Selçuklu vezirleri büyük yetkilere sahip olmalarının yanında hükümdara karşı büyük sorumluluk taşımaktadırlar. Hükümdarlar vezirleri tayin ettikleri gibi azledebiliyor, gerektiğinde mahkemeye sevk edip idam ettirebiliyordu. Dolayısıyla vezirler sürekli hükümdarların kontrolü altında görev yapmışlardır.³²

Sultan Alparslan ve Melikşah dönemlerinde görev yapan ve Selçuklu tarihinde en yetkili vezir olan Nizâmülmülk³³ *Siyâsetnâme* adlı eserinde vezirin vasıflarını sayarken, devlet yönetimindeki önemini ve sultanların başarılarının mimarı olduklarını çeşitli devirlerde vezirlik yapanlardan örnek vererek vurgular. İyi, ahlâklı ve bilgili bir vezirin idaresinde ülkenin mamur hale geleceğini, halkın rahat ve huzurlu, hükümdarın ise gönlünün ferah olacağını belirtir. Vezir karakersiz ve beceriksiz olduğunda ülkenin işlerinin bozulacağını ve telafisi mümkün olmayan kargaşalıkların çıkacağını ifade eder.³⁴ Dolayısıyla vezir devletlerarası ilişkileri, hazinenin gelir ve giderini düzenlemek ve israfa engel olmak, vergi miktarlarını belirlemek, sarayın ve ordunun harcamalarını kontrol etmek, görevlilerin maaşını tespit etmekle görevlidir. Bunlara ilaveten imar faaliyetlerinde bulunmak, kazanılan zaferleri fetihnâmelerle halîfe ve komşu

³¹ İbnü’l-Cevzî, *el-Muntazam*, XVI, 190-191. Bu olaya şu eserlerde işaret edilmektedir: İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’l-Târih*, thk. Muhammed Yusuf Dekkâk, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1987, VIII, 413; Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, Dergâh yay., 3.b. İstanbul, 1980, s. 316; Peacock, *Selçuklu Devletinin Kuruluşu*, s. 123.

³² Taneri, *Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Vezirlik*, s. 127.

³³ Köymen, Mehmet Altay, “Büyük Selçuklu Veziri Nizâmülmülk ve Tarihî Rolü”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, V, 265-270.

³⁴ Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, s. 20.

hükümdarlara bildirmek ve bazen elçilik yapmak da vezirin görevleri arasındadır. Vezirlik nişanları vezaret hil'ati, mühür, altın divit takımı, mesned-i vezâret, nevbet, çadır, minder ve kılıç olarak sıralanabilir. Selçuklularda birçok lakap kullanan vezirlere sultan tarafından verilen kılıç, askerî yetkilerinin sembolüdür. Çünkü vezirler bazen hükümdarla birlikte savaşa katılmakta, bazen orduya kumanda ederek askerî harekâtı sevk ve idare etmektedirler.³⁵

Büyük Selçuklu Devleti'nin teşkilât yapısını örnek alan Harizmşahlar veziri hükümdarın mutlak vekili olarak merkezî idarenin başına yerleştirmişlerdir. Devletin bütün kurumlarının başındaki kişiler vezire bağlıdır. İlhanlılar da merkezi idarenin başına geniş yetkiler verdikleri veziri yerleştirmişlerdir.

Anadolu Selçukluları vezirlik kurumunu daha önceki devletlerdeki uygulamaları örnek alarak oluşturmuşlardır. Süleyman Şah'tan itibaren vezirlik teşkilâtını kuran Anadolu Selçukluları, hakana karşı sorumlu olan vezire yasama, yürütme, hukuk, maliye ve askerî alanlarda geniş yetkiler vermişlerdir. İran asıllı ve kalem ehlinden olan vezir merkez teşkilatının idarecisidir. Vezirin geliri maaş, kendisine temlik edilen arazi ve ikta geliri ile savaş ganimetleridir.³⁶ Tıpkı Büyük Selçuklular'da olduğu gibi hükümdar adına Divana başkanlık eden vezir, devletin maliyesini düzenlemiş, imar faaliyetlerinde bulunmuş, hükümdar adına ferman çıkarmış, yabancı devletlerin elçileriyle görüşmüş ve suçluları yargılamıştır. Sultanların otoritesi zayıfladığında otoritesi güçlenen vezirler bazen devletin çöküşünü önlemişler, bazen çöküşü hızlandırmışlardır. Nitekim II. Kılıçarslan'ın veziri İhtiyâruddîn Hasan, Eyyûbîler ile çıkmak üzere olan savaşa engel olmuş, Mühezzibüddîn Ali, Köseadağ Savaşı'ndan sonra İlhanlılar'la bir anlaşma yaparak devletin çöküşünü önlemiştir. Fahreddin Kazvîni ise tam tersine çöküşü hızlandırmıştır.³⁷

Anadolu Selçukluları İlhanlıların gölgesinde kaldıkları için vezir tayininde Sultanların yanı sıra, Celâleddin Karatay ve Pervane Muînüddin Süleyman gibi devlet kadroları üzerinde nüfuz sahibi olan şahsiyetler ile İlhanlı Devleti'nin yetkisi ve etkisi büyüktür. Özellikle 687/1285'ten sonra gücü elinde bulunduran İlhanlılar vezir

³⁵ Taneri, *Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Vezirlik*, s. 124-127.

³⁶ Turan, Refik, *Türkiye Selçuklularında Hükümet Mekanizması (Vezir ve Divan)*, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul, 1995, s. 37 vd.; Turan, "Türkiye Selçukluları ve Anadolu Beyliklerinde Teşkilat", *Türkler*, VII, 157-159.

³⁷ Turan, *Türkiye Selçuklularında Hükümet Mekanizması*, s. 51-52; Özyayın, "Vezir, *DİA*, XXXXIII, s. 85-86; Togan, "Vezir", *İA*, XIII, 312.

taininde tek otorite olmuşlar ve bu vezirin yanına aynı yetkilere sahip İlhanlı Devleti'ni temsil eden bir şahsı da vezir unvanıyla görevlendirmişlerdir. Vezir olacak kişide aranan temel iki şart liyâkat ve sadâkattir. Ancak bazen siyasî gücü ve ihtirası olan şahısların da vezirliğe yükseldikleri tarihi kayıtlarda yer almaktadır.³⁸

Anadolu Selçuklu vezirleri hükümdarın vekili sıfatıyla idarî, siyasî, askerî, icrâî ve kazâî alanlarda tam yetki ile donatılmışlardır. Devlet teşkilâtının en üstün makamında yer alan vezirler kendilerini bu makama getiren güçlere bağlı olduklarından onlara karşı sorumludurlar. Toplumun huzur ve refahı halkın ve devletin işlerini kanunlar çerçevesinde idare eden bilgili, akıllı ve becerikli vezirlere bağlıdır.³⁹ Vezirin hükümdar adına ferman çıkarması teşriî/yasama yetkileri içerisindedir. Bazen hükümdardan aldığı bir emir doğrultusunda ferman çıkarması da bu kısma girer. Devlet işlerinin görüşülüp karara bağlandığı Büyük Divan'a başkanlık yapmak, memurları tayin edip görevden almak, devlet dairelerini denetlemek vezirin icrâî/yürütmeye yönelik yetkisi içindedir.⁴⁰

Osmanlı Devleti'nin ilk veziri, Orhan Gazi zamanında (1324-1362) divan teşkilâtının başına getirilen ve ulemâ sınıfından olan Alâeddin Paşa'dır. Alâeddin Paşa'dan sonra, Nizameddin Ahmed Paşa, Hacı Paşa ve Sinâneddin Yûsuf Paşa, vezir olmuş, Yûsuf Paşa'dan sonra Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa vezirliğe getirilmiştir.⁴¹ Halil Hayreddin Paşa'nın vezirliğe ve 1385 yılında vezîriâzamlığa atanmasıyla Çandarlı ailesi vezirlikle tanışmış, Hayreddin Paşa'nın vefatının ardından kendisi hayattayken vezirlik makamına getirilmiş olan oğlu Ali Paşa vezîriâzam olarak atanmıştır. Ali Paşa'nın vefatından sonra kardeşi İbrahim Paşa, onun vefatından sonra oğlu Halil Paşa vezîriâzam olmuştur. 1453 yılında İstanbul'un fethedilmesinin ardından Halil Paşa'nın idamı ile vezaret makamından uzaklaştırılan Çandarlı ailesi, II. İbrahim Paşa'nın 1486 yılında üçüncü vezirliğe, 1487 yılında ikinci vezirliğe atanıp vezirler arasında yer alması ve 1498 yılında vezîriâzam olmasından sonra Sultan II. Bayezid ile birlikte katıldığı İnebahtı (Lepanto) kuşatması esnasında (1499) vefat etmesi ve

³⁸ Turan, *Türkiye Selçuklularında Hükümet Mekanizması*, s. 45-48.

³⁹ Turan, *Türkiye Selçuklularında Hükümet Mekanizması*, s. 50-51.

⁴⁰ Turan, *Türkiye Selçuklularında Hükümet Mekanizması*, ss. 53-55.

⁴¹ Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yay., Türk Tarih Kurumu Basımevi, 6. b. Ankara, 1994, I, 581-583; T. H. "Vezir" *İA*, İslam Ansiklopedisi, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Milli Eğitim Basımevi, 1. b. İstanbul, 1986, XIII, 313; Danişmend, İsmail Hâmi, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Türkiye Yay., Yaylacık Matbaası, İstanbul, 1971, V, 7-8.

ardından Mesih Paşa'nın vezîriâzamlığa getirilmesiyle⁴² Çandarlı ailesi tamamen vezirlik makamından uzaklaştırılmıştır. Ancak II. Selim'in saltanata çıktığı yıllara kadar vezirlik dışında devlet yönetiminin bazı bölümlerinde görev ifa eden Çandarlı aile fertleri olmuştur.

Kuruluş döneminden İstanbul'un fethine kadarki dönemde vezir ve vezîriâzamlar ulemâ sınıfından olan Türklerden atandığı halde, 1453'ten sonra XVII. yüzyıla kadar genel olarak devşirmelerden atanmıştır. Bunun sebebi olarak da Çandarlı ailesi gibi güçlü ailelerin devlet yönetiminde Osmanlı ailesini rahatsız etmesi gösterilmektedir.⁴³ 1430'lu yıllardan itibaren Balkanlara yapılan seferlerde elde edilen esirlerden devşirilen devşirme vezirler dönemi başlamış, 1550'li yıllara kadar Arnavut ve Slav kökenli vezir ve vezîriâzamlar görev ifa etmiştir. 1550-1575 yılları arasında Macar, Hırvat ve Alman ırkından olan devşirme vezirler görev yapmıştır. 1656 yılında Köprülü Mehmed Paşa veîriâzamlığa getirilmiş ve köprülü ailesi yaklaşık yarım asır sadaret görevinde bulunmuştur. 1703 yılında Reîs-ü'l-küttâb Râmi Mehmed Efendi sadrazam yapılmış ve XVIII. yüzyılda Nişancı İsmail Paşa, Yağlıkçızâde Mehmed Emin Paşa, Ebû Bekir Râsim Paşa, Muhsinzâde Mehmed Paşa, Hamza Hamid Paşa ve Halil Hamîd Paşa gibi reîsü'l-küttâblardan çoğunlukla vezir yapılmıştır. XVIII. yüzyılda yeniçeri ağalarından, kaptân-ı deryâlardan ve valilerden sadrazam yapılmıştır. Bu dönemde saray görevlilerinin yüksek rütbelilerinden olan Siyavuş Paşa, Kara İbrahim Paşa, Ali Paşa, Koca Yûsuf Paşa, Hasan Paşa ve Kör Yûsuf Ziya Paşa gibi Gürcü ve Çerkez kölelerden de vezir yapılmıştır. XIX. asırda yetkilerinin birçoğunu kaybetmiş olan vezîriâzamlara II. Mahmud döneminde 1838 yılında başvekil unvanı verilmiştir.⁴⁴ Ancak II. Mahmud'un vefatının ardından hükümdar olan Sultan Abdülmecid'in Koca Hüsrev Paşa'yı sadrazam olarak atamasıyla birlikte sadrazam unvanı tekrar kullanılmaya başlanmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisinin 1 Kasım 1922 tarihinde aldığı kararla saltanat kaldırılıp, Osmanlı Devleti yönetimi sona erince 4 Kasım 1922

⁴² Hoca Sadeddin, *Tâcî't-Tevarih*, III, 306; Münecçimbaşı, *Münecçimbaşı Tarihi*, II, 408; Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s.102; İnalçık, Halil, "Vezir" *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yay., İstanbul, 2013, XXXXIII, 90.

⁴³ Kaşıkçı, Osman, *Osmanlı Devletinde Vezîriâzam (Sadrazam)*, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, Cilt: 21, Sayı: 2, Ocak 2015, s.112; Danişmend, İsmail Hâmi, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Türkiye Yay., Yayıncılık Matbaası, İstanbul, 1971, Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, V, 7.

⁴⁴ İnalçık, "Vezir" *DİA*, XXXXIII, 90-92; Ayrıca bkz. Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, V.

tarihinde son sadrazam Tevfik Paşa sadrazamlık görevinden istifa ederek ayrılmış ve Ankara hükümetinin başvekili bu görevi kendisinden devralmıştır.⁴⁵

10 Ocak 1921 tarihinde kabul edilen Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu ve 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet ilân edilip Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'nun bazı maddeleri değiştirildiğinde başvekillik yerini korumuş, 20 Nisan 1924 Anayasasında da diğer icra vekillerini başkanlık edecek olan başvekilin Anayasadaki yeri muhafaza edilmiştir. 10 Ocak 1945 tarihinde "başvekil" unvanı "başbakan"a çevrilmiştir. 1961 ve 1982 Anayasalarında bakanlar kurulunu başkanlık eden kişi olarak görev ve sorumlulukları belirlenen başbakanlık,⁴⁶ 16 Nisan 2017 tarihinde Anayasa değişikliği ile ilgili yapılan halkoylaması neticesinde kaldırılmış ve Cumhurbaşkanlığı Yönetim Sistemine geçilmiştir.⁴⁷

Sonuç olarak; Abbâsîlerin Sasânîlerden aldıkları bir kurum olan vezirlik Osmanlılara kadar olan süreçte Müslüman Türk devletleri tarafından benimsenmiştir. Devletin işlerini hükümdar adına idare eden vezirlere büyük yetkiler ve aynı oranda sorumluluklar verilmiştir. Vezirlik çoğunlukla tıpkı saltanatta olduğu gibi babadan oğula geçmiştir. Bunun en çarpıcı örnekleri Abbasîler'de Bermekîler, Selçuklular'da Nüzâmülmülk'ün ailesi, Osmanlılarda da Çandarlı ve Köprülü ailesi gibi ailelerdir.

⁴⁵ T. H. "Vezir" *İA*, XIII, 314. Ayrıca bkz. İpşirli, Mehmet, "Sadrazam", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yay., İstanbul, 2008, XXXV, 414-419; İnal, İbnü'l-emin Mahmud Kemal, *Son Sadrazamlar*, Dergah Yay., 3. b. İstanbul, 1982, I-IV; Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, V.

⁴⁶ Kuran, Ercüment, "Başvekil", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yay., İstanbul, 1992, V, 136-137.

⁴⁷ T. H. "Vezir" *İA*, XIII, 314.

3. ÇANDARLI AİLESİNİN TARİHÇESİ

Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında Osmanlı hânedânı ile birlikte ortaya çıkan ve devletin kuruluş ve gelişmesinde büyük rol oynayan Çandarlı ailesi, esas itibariyle Anadolu coğrafyasının yetiştirdiği bir değerdir. Çandarlılar Orhan Gazi devrinden başlayarak II. Selim'in saltanatının ilk yıllarına kadar birçok ilim ve devlet adamı yetiştirmiş bir ailedir. Çok sayıda vezir, âlim ve devlet adamı yetiştiren bu aileden Osmanlı siyaset tarihinde büyük etkileri olmuş beş tane vezîriâzam çıkmıştır. Ailenin nesebi ve menşei ile ilgili olarak tarih kaynaklarımızda detaylı bilgi bulunmamaktadır. Tarihî kayıtlarda Cenderî, Çandarî, Candarlu veya Candarlı, Çandarlı, Çandarlu ve Cendereli şeklinde geçen ailenin nispet adı sonradan Çandarlı⁴⁸ şeklinde kabul görüp yaygınlaştığı anlaşılmaktadır. Çandarlı ailesine ait mevcut şecerelerde de görüldüğü üzere bu aile zamanımıza kadar çeşitli kollar halinde gelmiştir. Aileden bazıları son devirlerde mutasarrıflık, bazıları da İznik yöresinde âyanlık vazifesi ifa etmiştir.⁴⁹

Çandarlı ismi ilk olarak Kara Halil Hayreddin Paşa (ö. 789/1387) ile duyulmuştur. Şair Ahmedî (ö. 815/1412-3) Gazi Murad Hüdâvendigar hakkında bilgi verirken Çandarlı Halil Paşa'dan da söz etmektedir. Onun hakkında bilgi verirken memleketinin Çandar olduğunu belirtir:

“Niçe düşmişlere oldı dest-i gîr
Niçeleri itdi yohsul kenemîr
Nicelerin başını götürdi ol
Yirdenü pes göklere yitürdi ol
Bî-nevâlıktan koyuban çandarı
Katına geldi Halil-i Çandarî
Bu kamusıyla ki ilimiz az idi
Her hünerde âlimünâ-sâz idi

⁴⁸ Çandarlı, 750-905/1350-1500 yılları arasında beş sadrazam çıkaran Osmanlı ailesinden birinin ismidir. Menage, V. L., “Djandarli”, *The Encyclopedia of Islam*, New Edition, Leiden E. J. Brill, 1986, II, 444-445.

⁴⁹ Aktepe, Münir, “Çandarlı”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), Yay., İstanbul, 1993, VIII, 209-210 Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, “Çandarlı (Cenderli) Kara Halil Paşa”, *Belleten*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yay., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1959, c: XXIII, sayı: 91, s. 457-458; Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yay., Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3. b., Ankara, 1988, s. 1-2. Osmanlı Devleti'nin asıl saltanatını kuran ve nizamını koyan Osman Gazi'nin oğlu Orhan Gazi ile sadrazamı Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa'dır. Necip Asım, “Halil Paşa'nın İdamı” *Türk Yurdu*, c. 4, Sayı, 20, Ağustos, 1926, s. 107.

Gurbetü hâlin-ü fakrın bildi ol
Lutf-ıla ânı ehl-i mansıb kıldı ol
Âkıbet mülke ânı itdi vezir
Ne vizâret ki oldu ulu emîr”⁵⁰

İsmail Ünver tarafından tıpkıbasımı yayımlanan *İskendernâme*’nin İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi TY 921 nolu ve 847/1444 tarihli nüshasında Çandarî şeklinde geçmektedir. Bu tıpkıbasımı esas alan farklı iki çalışmada da Çandarî okunuşu tercih edilmiştir.

Çandarlı ailesinin nerede ortaya çıktığı hususu kaynaklarda açık bir şekilde görülmemektedir. Ancak aile arasındaki rivayetler ve ilk Osmanlı müelliflerinden olan Ahmedî’nin Kara Halil Hayreddin Paşa’yı “Çandarî” olarak zikretmesinden yola çıkarak; onların Çandar isimli bir yerleşim yerine mensup olduklarının işareti kabul edilebilir. Anadolu’daki bu isimli yerlere bakıldığında Osmanlı uç beyliğine en yakın yer olan Sivrihisar’ın Çandar köyü olma ihtimali yüksek görünmektedir.⁵¹

Ahmedî’nin de Çandarî şeklinde ifade ettiği gibi, aile muhtemelen Orta Anadolu’da Sivrihisar’a bağlı Çandar adlı bir köyden Bursa taraflarına intikal etmiştir. Ailenin adı çeşitli kaynaklarda değişik şekillerde yazılmış olmakla beraber sonradan Çandarlı okunuşu yaygınlık kazanmıştır. Bu yazımlarda “C” ve “Ç” harflerinin “Ce” ve “Çe” şeklinde ince ve “Ca” ve “Ça” şeklinde kalın okunduğu görülmektedir. Dolayısıyla Cenderî veya Çandarî okunuşları bu imlâ ile ilişkili olmalıdır.⁵²

Halil Hayreddin Paşa’nın, İznik’te bulunan Yeşil Camii birinci Kitâbesinde⁵³ ve Serez’deki Eski (Kurşunlu) Camii Kitâbesinde⁵⁴ “...Halil b. Ali el-Cenderî ...” nisbesinin “Cenderî” şeklinde yazılması ve Gazi Evrenos Bey’e verilmiş olan 1390 tarihli beratta, oğlunun isminin İlyas b. Halil el- Cenderî olarak yazılmış olduğu dikkate alınarak ailenin adının Cenderî tarzında okunmasının daha doğru olacağı ifade

⁵⁰ Ünver, İsmail, *Ahmedî-İskendernâme*, İnceleme Tıpkıbasım, TDK Yay., 504, Ankara, 1983, vr. 66b, beyit no:7677-7682; Demirbilek, Salih, *Ahmedî’nin İskendernâme Adlı Eseri Üzerinde İnceleme*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Edirne, 2000, s. 534, beyit no: 7677-7682; Ahmedî, *İskendernâme*, haz. Yaşar Akdoğan, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, e-kitap, ty. S. 439, beyit no: 7015-7020.

⁵¹ Aktepe, “Çandarlı”, *DİA*, VIII, 209.

⁵² Aktepe, “Çandarlı”, *DİA*, VIII, 210, Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 1.

⁵³ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri I*, 318.

⁵⁴ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri, I*, 354.

edilmektedir.⁵⁵ Bununla birlikte Ahmedî'nin İskendernâmesi'nin tıpkıbasım neşrinde “Çandarî” imlâsı ve okunuşunun olması bize başka bir seçenek bırakmamaktadır.

Diğer taraftan Osmanlı Yer Adları adlı çalışmada 1854-1867, 1868-1869, 1870 tarihli Hüdâvendigâr Eyaleti Salnâmesi'nde geçen kayıtlara göre Karesi mıntikasında “Çandarlı” isimli bir kaza yer almaktadır. Aynı eserde 1880-1884 ve 1885-1923 tarihli Saruhan, Aydın Vilayeti Salnâmesi'nde ise Bergama'ya bağlı bir Çandarlı Nahiyesi de bulunmaktadır.⁵⁶

Kaynaklarda XIV. yüzyılda Kastamonu ve Sinop bölgesine hâkim olan Candaroğulları ile Çandarlı ailesi arasında bir irtibattan söz edilmemektedir. Ancak “Candar” sıfatı, hükümdâr ve sarayını korumakla görevli muhafızlar için kullanılan bir terimdir.⁵⁷ Dolayısıyla Çandarlı ailesinin de Osmanlı sultanlarını ve devleti korumaya kendilerini adadıkları için böyle bir isimlendirmenin olabileceği de gözardı edilmemelidir.

Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa'nın ilk Osmanlı Sultanı Osman Gazi'nin kayınpederi Şeyh Edebâli ile hısım (bacanak) olması ve devletin kuruluşunda etkili rol oynayan âhî teşkilâtına üye olması da⁵⁸ dikkate alınır, onun Karaman vilayetine mensup medrese tahsili yapmış bir âlim olduğu söylenebilir. Çandarlı ailesinin de Karaman'a bağlı Sivrihisar'ın Çandar köyünden olduğu tescillenmiş olur.⁵⁹

⁵⁵ Aktepe, “Çandarlı”, *DİA*, VIII, 210.

⁵⁶ Sezan, Tahir, *Osmanlı Yer Adları*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., No: 26, Ankara, 2017, s. 170.

⁵⁷ Taneri, Aydın, “Çandar”, *DİA*, VII, 145-146.

⁵⁸ Aktepe, “Çandarlı”, *DİA*, VIII, 210.

⁵⁹ Uzunçarşılı, Müstakimzâde'nin *Mecelletü'n-Nisâb* adlı eserinin “Cenderî” maddesinde; Kara Halil'in Karaman beldelerinden Sivrihisar köylerinden Cendere köyünden olduğunu beyan ettiğini ve bu kaydın aile arasındaki rivayetlere de uygun olduğunu belirtir. Kara Halil Efendi'nin Nallıhan kazasına bağlı Cendere köyünden olmasını da kuvvetli ihtimal olarak görür. Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 1; Uzunçarşılı, “Çandarlı (Cenderli) Kara Halil Paşa”, *Belleten*, c: XXIII, sayı: 91, s. 457.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇANDARLI HALİL HAYREDDİN PAŞA

1. HAYATI

Osmanlı Devleti'nin ilk vezirlerinden olan Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa'nın (ö. 789/1387) asıl adı Halil'dir. Babasının adının Ali olduğu da bazı kitâbelerde kayıtlıdır. Bu bağlamda yukarıda görüldüğü gibi kendisinin İznik ve Serez'de yaptırmış olduğu İznik Yeşil Camii ve Serez Eski (Kurşunlu) Camii kitabelerindeki “Halil b. Ali el- Cenderî” kayıtları önemli belgelerdendir.⁶⁰ Kendisi Karaman'ın Sivrihisar kazasına bağlı Cender/Çandar köyünden Ali adlı bir kişinin oğludur. İznik Medresesi müderrislerinden Taceddin Kürdî'nin kızı ile evlendikten sonra Şeyh Edebâli ile bacanak olan Halil Efendi,⁶¹ bu evlilik sebebiyle Osman Gazi'ye yakın olmuştur. Anadolu Âhi teşkilâtına bağlı bulunduğu için idarî basamaklarda süratle yükselmiş, önceleri Kara ve Karaca lakabıyla anılan Halil Efendi, vezirliği sırasında Hayreddin unvanını almıştır.⁶²

Kayıtlara göre Halil Hayreddin Paşa, kadılıktan vezirliğe kadar olan süreçte Kara Halil, vezirlikten itibaren de Hayreddin Paşa olarak bilinmektedir.⁶³ Kara Halil'in ilim tahsili, Bilecik ve İznik kadılıklarına kadar olan süreçteki hayatı hakkındaki bilgiler az ve oldukça karışıktır. Taşköprülüzâde onun Sultan Orhan zamanında İznik Medresesinde müderris olan Tacüddin el- Kürdî'den sonra adı geçen medreseye müderris tayin edilen Kara Hoca olarak şöhret bulan Molla Alâeddin Esved'den (ö. 800/1397) ilim tahsil ettiğini belirtir. Ancak Tâcüddin Kürdî'nin kızı ile evlenerek Şeyh Edebâli ile bacanak olan Halil Efendi'nin Osman Gazi döneminde Bilecik kadısı olduğu şeklindeki rivayet bu ihtimali zorlaştırmaktadır. Taşköprülüzâde bu konuda farklı iki rivayete yer vermektedir. Birinci rivayete göre Halil Efendi, İznik medresesinde öğrenci iken Sultan Orhan, Kara Hoca'yı ziyarete gelir ve dîni konularda kendisine yardımcı olacak bir öğrencisini ister. Kara Hoca da Sultan Orhan'a Halil Efendi'yi tavsiye eder.

⁶⁰ Ayverdi, *Osmanlı Mimarîsinin İlk Devri*, I, 319, 354; Uzunçarşılı, *Çandarlı vezir Ailesi*, s. 2; Uzunçarşılı, “Çandarlı (Cenderli) Kara Halil Paşa”, *Bellekten*, c: XXIII, sayı: 91, s. 457-458.

⁶¹ Bilge Mustafa, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1984, s. 69.

⁶² Uzunçarşılı, *Çandarlı vezir Ailesi*, s. 2-3; Uzunçarşılı, “Çandarlı (Cenderli) Kara Halil Paşa”, *Bellekten*, c: XXIII, sayı: 91, s. 458-459.

⁶³ Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 3; Hammer, Joseph Von, *Devlet-i Osmaniye Tarihi Mebâdîsinden Kaynarca Ahitnâmesine Kadar*, çev. Mehmet Atâ, Keteün Bederüsyen Matbaası, İstanbul 1329, I, 218-219.

Halil Efendi, Sultan Orhan ile gider fakat ilim tahsilinden uzaklaştığı için üzüldür. İkinci rivayette ise Osman Gazi zamanında Bilecik kadısı iken Sultan Orhan'ın İznik ve Bursa'yı fethetmesinden sonra sırasıyla İznik ve Bursa kadılıklarına tayin edilmiştir. Sultan Murad hükümdar olunca akıllı, tedbirli ve devlet işlerini iyi idare eden Halil Efendi'yi kazasker tayin etmiş ve daha sonra "Hayruddin Paşa" unvanıyla vezirliğe yükseltmiştir.⁶⁴

Uzunçarşılı, Mehmed b. Hacı Halil Konevî'nin Kadirî tarikatı meşâyihından Mudurnulu Şeyh Fahreddin'in müridlerinden olduğunun kaydedildiğini belirtmektedir. Buna göre Orhan Gazi, Şeyh Fahreddin'in ziyaretine gitmiş ve şeyhe vezir olmasını teklif etmiş, şeyh vezirliği kabul etmeyerek müridlerinden Molla Hayreddin'i tavsiye etmiş ve bu suretle Kara Halil vezir olmuştur.⁶⁵

Bu rivayetleri şu şekilde tevhid etmek mümkündür. Orhan Gazi'nin yaptırdığı İznik Medresesinin üçüncü müderrisi olan ve 800/1397 tarihinde vefat eden Alâeddin Esved yani Kara Hoca'nın Kara Halil'in hocası olması mümkün görünmemektedir. Çünkü Kara Halil Efendi takriben XIV. asrın ortalarında İznik kadılığında bulunmaktadır. Bu sırada İznik'te Dâvûd-i Kayserî (ö. 751/1350) müderris olarak görev yapmaktadır.⁶⁶ Bu durumda Kara Hoca'nın yaş itibarıyla Kara Halil'in medreseden arkadaşı olma ihtimali büyüktür.

Kara Halil Efendi'nin âhî şeyhi Şeyh Edebâli ile kayınpederi Taceddin Kürdî'den ders almış olma ihtimali olmakla birlikte, bunun da bir delili yoktur. Bütün bunlardan çıkan sonuç şöyle olabilir: Kara Halil'in hocası Alâeddin Esved olmayıp o tarihte müderris bulunan Alâeddin bin Hacı Kemâleddin olmalıdır. Zira bu şahıs Orhan Gazi'ye ilk vezir olan kişidir. Dolayısıyla Uzunçarşılı'nın da ifade ettiği gibi⁶⁷ kendisi vezir olunca meziyetlerini çok iyi bildiği talebesi Kara Halil'i kadılığa getirmiştir denilebilir. Böylece Kara Halil medrese tahsilinden sonra sırasıyla Bilecik, İznik ve Bursa'ya kadı olmuştur. Orhan Gazi büyük bir bilgi birikimine sahip olan Kara Halil'e çok değer vermiş, kendisiyle özel sohbetler yapmış, ona pek çok konuda danışmıştır.

⁶⁴ Taşköprülüzâde, *eş-Şakâik-ü Nûmâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, Neşr. Ahmet Suphi Furat, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1985, s. 8-10; Hammer, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, I, 218-219.

⁶⁵ Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 3-4.

⁶⁶ Sultan Orhan İznik'i fethettikten sonra tasavvufta Muhyiddin ibnü'l-Arabî meşrebini benimsemiş olan Dâvûd-i Kayserî'yi müderris olarak görevlendirmiştir. Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, Haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Bankası Yay., 2. b. İstanbul, 2008, II. Cilt, I. Kitap, s. 42.

⁶⁷ Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 5.

1359'da Bursa kadısı iken I. Murad'ın ilk saltanat günlerinde kazaskerliğe yükseltilmiş ve Padişah'ın yanından hiç ayrılmamıştır. I. Murad onun başarılı hizmetlerinden memnun olmuş ve Kara Halil Efendi'yi taltif ederek 1368 senesinde "Hayruddin Paşa" unvanıyla vezirliğe yükseltmiştir.⁶⁸

1.1. Kadılığı

Çandarlı Kara Halil Efendi, iyi bir medrese eğitimi alarak ilmiye sınıfında yetişmiş olup kimlerden ders gördüğü ve nasıl yetiştiği bilinmemektedir. Osman Gazi'nin son yıllarında ve Orhan Gazi'nin babasına vekâlet ettiği sırada Bilecik kadısı olarak atanmıştır. İznik'in 731/1331 yılında fethedilmesinin ardından Orhan Gazi tarafından İznik kadısı olarak tayin edilen Kara Halil Efendi, 749 (1348-49) yılında devletin yeni merkezi olan Bursa kadısı yapılmış ve Murad Hüdâvendigâr'ın tahta çıkmasından (1362) sonra kazaskerliğe getirilmiştir.⁶⁹ Halil Efendi'nin en yüksek şer'î ve hukukî makam olarak yeni ihdas edilen kazaskerliğe makamına tayin edildiği bu dönemde (yaklaşık 766/1364-65 yıllarında) kazaskerlerin seferlere padişahla birlikte katılması kanun haline getirilmiştir. Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı da bu dönemde kurulmuştur. Çandarlı Halil Efendi ile Karamanlı Molla Rüstem Osmanlı maliyesinin teşkilatlanmasında da önemli rol oynamışlardır.⁷⁰

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Halil Hayreddin Paşa ile ilgili olarak "Halil, ilim adamı idi, Osman zamanında (ö. 724/1324) Kuzeybatı Anadolu'da Bilecik'in kadısı idi. Orhan zamanında (726-763/1326-1362) İznik'in ilk kadısı (730/1329-30) ve sonra Bursa kadısı (749/1348) olarak atandı."⁷¹ İfadeleriyle yukarıdaki bilgiyi doğrulamaktadır. Kendisi Kayserili Sinaneddin Yûsuf'un 749/1348'den sonra vezir

⁶⁸ Kepecioğlu, Kâmil, *Bursa Kütüğü*, Yay. Haz. Hüseyin Algül ve diğerleri, Bursa Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yay., Bursa, 2008, II, 174-175.

⁶⁹ İbn Kemâl (Kemâlpaşaoğlu Şemsüddin Ahmed), *Tevârih-i Âl-i Osman*, II. Defter, Yay. haz. Şerafettin Turan, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yay. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, 2. b. s. 50-51; Âşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, Matbaai Âmire, İstanbul, 1332, s. 52; Mecdî, *Şakaik-i Numaniye Tercümesi*, s. 30-31; Eyice, Semavi, *İznik Tarihçesi ve Eski Eserleri*, Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi Yayınları I, Örünç Ofset Basımevi, İstanbul, 1988, s. 26; Danişmend, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Türkiye Yay., Türkiye Basımevi, İstanbul, 1971, I, 17; Türk Ansiklopedisi'nde, Halil Hayreddin Paşa'nın 1360 yılında Orhan Gazi'nin vefatı esnasında Bursa Kadısı olarak görev yapmakta olduğu kaydedilmektedir. Türk Ansiklopedisi, Halil Hayredin Paşa Maddesi, Millî Eğitim Basımevi, Ankara, 1963, XI, 367.

⁷⁰ Aktepe, "Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa", *DİA*, VIII, 215; Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, I, 17; Eyice, *İznik Tarihçesi ve Eski Eserleri*, s. 26; Beydilli, "Yeniçeri ve Yeniçeri Ağası", *DİA*, XXXIII, 450.

⁷¹ Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 6. Çandarlı, 750-905/1350-1500 yılları arasında beş sadrazam çıkaran Osmanlı ailesinden birinin ismidir. Menage, V. L., "Djandarli", *The Encyclopedia of Islam*, New Edition, Leiden E. J. Brill, 1986, II, 444-445.

olması üzerine Bursa kadılığına getirilmiştir.⁷² Kara Halil Efendi'nin Osmanlı hukuk sisteminde yüksek bir hâkimlik görevi kabul edilen Bursa kadılığı Gazi Murad Hüdâvendigâr'ın hükümdâr olduğu 763/1362 yılına kadar devam etmiştir.⁷³ Kara Halil, kuruluş sürecinde Osmanlı eğitim sisteminde en yüksek makam olan kadılık görevini ifa ettikten sonra 763/1362 yılında kazaskerliğe yükselmiştir.⁷⁴

1.2. Kazaskerliği

Osmanlı Devletinin kuruluş sürecinde Sultan I. Murad zamanına kadar en yüksek ilmî, şer'î ve hukukî makam Bursa kadılığı idi. Osmanlı fütuhâtı Rumeli'ye doğru atlayarak genişleyince orduda şer'î işleri görmek ve padişahla beraber seferlerde bulunmak üzere büyük bir şer'î memurun bulunmasına ihtiyaç duyulmuştur. Sultan I. Murad hükümdar olur olmaz (763/1362) en yüksek şer'î ve hukukî makam olarak kazaskerliği⁷⁵ ihdas ederek Çandarlı Kara Halil'i bu makama tayin etmiştir.⁷⁶ Âşıkpaşazâde'nin (ö. 889/1484'ten sonra) belirttiğine göre Sultan I. Murad kendisi ile

⁷² Mehmed Neşri, *Kitab-ı Cihan-Nüma (Neşri Tarihi)*, Yay., Haz. Faik Reşit Unat, Mehmet A. Köymen, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yay., Türk Tarih Kurumu Basımevi, 4. b. İstanbul, 2014, I, 154-156; Müneccimbaşı, Ahmed Dede, *Sahaifü'l-Ahbar fi Vekayü'l-Asâr (Müneccimbaşı Tarihi)*, Terc. İsmail Erunsal, Tercüman 1001 Temel Eser Yay., İstanbul, t.y. I, 91; Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 6; Uzunçarşılı, "Çandarlı (Cenderli) Kara Halil Paşa", *Belleten*, sayı: 91, s. 459; Kadı hakkında geniş bilgi için bkz. Ortaylı, İlber, *Osmanlı Devletinde Kadı*, Turhan Kitabevi Yay., Ankara 1974, ss. 8-48; Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yay., Türk Tarih Kurumu Basımevi, 4. b. İstanbul, 2014, s. 91-152.

⁷³ Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 6; Uzunçarşılı, "Çandarlı (Cenderli) Kara Halil Paşa", *Belleten*, sayı: 91, s. 461; Menage, "Djandarli", *The Encyclopedia of Islam*, II, 444; Ayrıca bkz. Bedir, Murtaza, "Osmanlı Tarihinin Kuruluş Asrında (1389'a kadar) İlmiye'ye Dair Bir Araştırma: İlk Fakihler", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, İstanbul, 2006, sayı: 1, ss. 23-39.

⁷⁴ Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 7.

⁷⁵ Başarılı fetih hareketleri ve uygulanan iskân politikası neticesinde Balkanlara yerleşme siyaseti güden Osmanlı Devleti'nin yapılan göçler neticesinde bölgede idarî ve askerî düzeni yapılandırması gerektiğinden Trakya'da yeni bir askerî düzenin oluşturulması için askerî sınıfların şer'î işlerine bakmak, seferlerde bulunmak ve aynı zamanda ilmiye sınıfının en yüksek derecesi olmak üzere "kadıaskerlik" (kazaskerlik) makamı oluşturulmuştur. Bu makama ilk defa Bursa kadısı olan Çandarlı Kara Halil Efendi tayin edilmiştir. Halil Paşa daha sonra "Hayreddin" unvanıyla I. Murad zamanında vezir ve daha sonra da vezîriâzam olarak atanmıştır. Kazasker sayısı 1480 yılına kadar bir tane iken bu tarihten itibaren Anadolu ve Rumeli kazaskerliği olarak ikiye çıkarılmıştır. Kazaskerler XIV. yüzyılın ortalarına kadar Şeyhülislamdan daha önemli bir mertebede bulunmuşlardır. Divân toplantılarında ise vezîriâzam'ın sol tarafında yer almışlardır. Kılıç, Şahin, Kılıç, Ayşegül, "Osmanlı Kuruluş Döneminde Yönetim Yapısı" *Türk İdare Tarihi*, Ed. Erkan Tural, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yay., Ankara, 2012, s. 61-62). Ayrıca bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, s. 155-163; Şentop, Mustafa, *Osmanlı Devletinde Kazaskerlik Kurumu (XVIII. Yüzyıl Sonlarına Kadar)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2002.

⁷⁶ Mecdî, *Şakayik-i Numaniye Tercümesi*, s. 31; Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yay., Türk Tarih Kurumu Basımevi, 6. b. Ankara, 1994, I, 166; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, s. 155; Türk Ansiklopedisi, I, 367. Evliya Çelebi Seyahatnamesinde; Orhan Gazi'nin Mevlânâ Cendereli Kara Halil'i Osmanoğulları devletinde ilk defa Anadolu Kazaskeri yaptığını ve bütün kazaskerlere öncü olduğunu belirtmiştir. Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, II. Cilt I. Kitap, s. 42.

âşinalığı olan Bursa Kadısı Kara Halil'i kazaskerliğe tayin etmiş,⁷⁷ bundan sonra kazaskerlerin padişahla beraber seferlerde bulunmaları gelenek haline gelmiştir.⁷⁸ Kazaskerlik vazifesinin o tarihlerde İlhanlılar, Mısır'daki Memlukler ve Anadolu Selçukluları teşkilâtından alındığı anlaşılmaktadır.⁷⁹

Kara Halil Efendi, kazaskerliği zamanında da Osmanlı askerî ve malî teşkilâtında önemli rol oynamıştır.⁸⁰ Nitekim Neşri'nin ifadesine göre Karaman'dan gelen Danişmend Kara Rüstem'in Osmanlı ülkesine gelmesine kadar Osmanlılar, savaş ganimetlerinden beşte birinin hükümdar hissesi olarak ayrılması usulünü bilmemektedir. Kara Rüstem Kazasker Hayreddin Paşa'ya bunu hatırlatıp o da Sultan I. Murad'a durumu izah edince Sultan I. Murad, Tanrı buyruğu olarak Hünkârın hakkı olan ganimetlerden beşte birlik bölümünün alınmasını emretmiştir. Bu dönemde savaşların getirdiği bazı malî ve askerî ihtiyaçların giderilmesi için devletin hazinesinin vergiler konarak güçlendirilmesi ve bu anlamda bir teşkilât kurulması gerekmiştir. Kazasker Çandarlı Kara Halil ve ulemâdan Molla Rüstem'in tavsiyeleri ile harplerde esir alınan her bir esir için yüz yirmi beş akçe kıymet takdir edilmiş, yüz yirmi beş akçenin beşte biri olan yirmi beş akçe ya da beş esirde bir esir alınması kanun olarak ihdas edilmiştir. "Pencik Kanunu" denilen bu uygulama ile kumandanların yanlarına bu vergileri tahsil etmek üzere kadılar tayin edilmiş, ayrıca Gelibolu iskelesine "pencikçi" adıyla bir memur görevlendirilmiştir.⁸¹

1.3. Beylerbeyliği

Osmanlı Beyliği'nde askerî ve malî teşkilâtın kuruluşunda önemli rolü olan Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa, sevk ve idare ettiği kuvvetlerle geniş ve başarılı fetihler yapmıştır. Balkanları ele geçirmeyi hedefleyen Sultan Murad, bu iş için Hayreddin Paşa'yı görevlendirmiş, o da Gümölcine'yi kendisine karargâh yapmış olan Evrenos Bey ile diğer uç beylerini bir miktar kuvvetle daha ileriye göndererek Marolya denilen Avrat Hisarı'nı muhasara ettirmiştir. Beklediği yardımı alamayan kadın muhafız, kaleyi teslim etmeğe mecbur kalmıştır. Türklerin eline geçen Marolya'ya,

⁷⁷ Âşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 52.

⁷⁸ Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 7; Uzunçarşılı, "Çandarlı (Cenderli) Kara Halil Paşa", *Belleten*, sayı: 91, s. 462.

⁷⁹ Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 7; Uzunçarşılı, "Çandarlı (Cenderli) Kara Halil Paşa", *Belleten*, sayı: 91, s. 467.

⁸⁰ Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 7.

⁸¹ Neşri, *Neşri Tarihi*, I, 196-198; Hoca Sâdeddin, *Tâcu't-Tevârih*, haz., İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1999, I, 119-120; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, 173; İnalçık, *Devlet-i Âliye*, s. 58.

muhafızının kadın olmasından dolayı Avrat Hisarı denilmiştir. Hayreddin Paşa 773/1371 yılında kaleyi teslim aldıktan sonra Edirne'ye Sultan Murad'ın yanına dönmüş ve onun yerine Beylerbeyi Lala Şahin Paşa gönderilmiştir.⁸²

Balkan fetihleri sırasında Bizans İmparatoru'nun oğlu Selânik Valisi Manuel'in Serez'i ele geçirmek için tertip ettirdiği ayaklanma hareketini (776/1374) haber alan Vezir Halil Hayreddin Paşa süratle hareket ederek isyanı bastırmıştır. İsyana katılanlar ve destekçileri cezalandırılmıştır.⁸³

Kazaskerlikten sonra vezirlik ve daha sonra kumandanlık yapan Çandarlı Halil Hayreddin Paşa, akıncı kumandanı Evrenos Bey ile birlikte Makedonya'dan batıya doğru hareket ederek, Timurtaş Paşa tarafından birkaç sene önce haraca bağlanmış fakat daha sonra elden çıkmış olan Manastır'ı 1385 yılında zaptetmiş ve Manastır'dan sonra aynı yıl içinde Ohri'yi de Osmanlı topraklarına katmıştır.⁸⁴

1.4. Vezirliği

Osmanlı Devleti'nde vezirlik, Selçuklu devlet teşkilâtındaki kurumun devamı niteliğindedir. Osman Gazi'nin ölümünden sonra devletin idaresi oğulları Orhan Gazi ile Alâeddin Bey'e kalmıştı. Osman Gazi'nin kumandanlarından biri olan Büyük oğul Orhan Bey savaşçılığı ve kahramanlığı, Alâeddin ise fıkıh ilmindeki derinliği ve sofuluğu ile tanınmıştı. Orhan Bey kardeşine devleti paylaşmayı teklif etmiş fakat Alâeddin Bey otoritenin paylaşılmasını kabul etmeyerek büyük bir fedakârlık örneği göstermiştir. Babasının mirası içerisindeki sürülerin paylaşılmasını da kabul etmemiş ve hepsini Orhan Bey'e bağışlamıştır. Kardeşinin bu erdemli davranışlarından etkilenen Orhan Bey: *"Mademki sana kalan koyunları, boğaları ve atları almak istemiyorsun, o halde gel benim milletimin çobanı ol!"* diyerek Alâeddin Bey'i onurlandırmıştır. Ancak Alâeddin Bey çobanlığın da babası Osman Gazi döneminden beri Orhan Bey'in hakkı olduğunu belirterek diğergâmlık göstermiştir. Bunun üzerine Orhan Bey *"İmdi sen bana paşa ol!"* diyerek vezirlik teklif edince bunu da kabul etmeyen Alâeddin Bey kendisine Kîte ovasında bir köy verilmesiyle yetinmiştir.⁸⁵

⁸² Neşri, *Neşri Tarihi*, I, 214-216.

⁸³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, 172; Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 14.

⁸⁴ Neşri, *Neşri Tarihi*, I, 214; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, 176.

⁸⁵ Âşıkpaşazâde, *Âşıkpaşazâde Tarihi Tevârih-i Âli Osman*, Matbaai Âmire, İstanbul, 1332, s.36-37; Lamartin, Alphonse de, *Aşiretten Devlete (Türkiye Tarihi)*, çev. Mehmet R. Uzmen, Tercüman 1001 Temel Eser Yay., İstanbul, 1970, I, 73-74; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, 115. Bu köy günümüzde Alaattin Bey Mahallesi olarak bilinmektedir.

İlk Osmanlı veziri Hacı Kemâleddin oğlu Alâeddin Paşa'dır.⁸⁶ Çandarlı Kara Halil Paşa, Alâeddin Paşa, Ahmed Paşa, Hacı Paşa ve Sinâneddin Yûsuf Paşa'dan sonra vezir olmuş ve Hayreddin unvanını almıştır. İlk defa vezirlikle birlikte beylerbeyliği yani ordu kumandanlığı görevini de bir arada yürüten Halil Paşa'nın vezirliğe tayin tarihi, 765/1363-64 veya 766/1364-65 yılları olarak verilir. Ancak Halil Hayreddin Paşa, Gümölcine, İskeçe, Zihne, Kavala, Drama ve Serez zapt edildikten sonra 1374'te İmparator Yuannes'in oğlu Selanik Valisi Manuel üzerine gönderilmiş ve 766/1364-65 yılından önce Batı Trakya fütuhâtı sırasında vezirlikle birlikte kumandanlık vazifesini yürütmüştür.⁸⁷

Neşri'nin belirttiğine göre Kazasker Halil Hayreddin Efendi, Sultan Murad Han'ın Gelibolu'ya geldiğinde kazaskerlikten vezirliğe yükseltilmiştir.⁸⁸ Onun vezirliğe atanma tarihi anlaşıldığı kadarıyla tartışmalıdır. Bu konuda 765/1363, 766/1364, 770/1368, 773/1371, 775/1373 ve 787/1385 tarihleri verilmekle birlikte Halil Hayreddin Paşa'nın 773/1371 senesinde vezir olması daha tutarlı görünmektedir.⁸⁹

Sultan Murad Hüdâvendigâr, Cemaziye'l-Âhir 787/Temmuz 1385 tarihinde tertip ettirmiş olduğu Bursa'nın Çekirge semtinde bulunan vakfiyesinde vakfının tevliyet ve nezaretini Hayreddin Paşa'ya vermiştir.⁹⁰ Ayrıca Cemâlüddin Aksarayî tarafından *Keşşaf tefsiri* üzerine kaleme alınan hâşiye (Hasan b. Ali hattıyla yazılmış olan nüshası) 783/1381 tarihinde müellifi tarafından vezir Hayreddin Paşa'ya ithaf olunmuştur. Dolayısıyla bu belgelere göre Hayreddin Paşa 783/1381 tarihinden önce vezir olmuş görünmektedir. Kara Halil Efendi vezir olduktan sonra kendisine Hayreddin denildiğine göre kendisi tarafından İznik'te yaptırılmış olan 780/1378 tarihli Yeşil Câmii kitabesindeki bilgiye fazla itibar etmeden onun vezir olduğunu kabul etmek daha uygun olacaktır.⁹¹

⁸⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, 126.

⁸⁷ Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 8-10.

⁸⁸ Neşri, *Neşri Tarihi*, I, 198-200.

⁸⁹ Uzunçarşılı, "Çandarlı (Cenderli) Kara Halil Paşa", *Belleten*, sayı: 91, s. 464; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, 176. Nitekim Atâyî, Çandarlı'nın 770/1368 yılında veziriâzam olduğunu ifade eder. Nev'izâde Atâyî, *Hadâikü'l-Hakâik fî Tekmileti's-Şekâyık (Zeyl-i Şakayık)*, İstanbul 1268 h. I, 122; Türk Ansiklopedisinde Halil Hayreddin Paşa'nın 787/1385 yılında vezir olduğu kaydedilmiştir. Türk Ansiklopedisi, XI, 367.

⁹⁰ Öcalan, Hasan Basri, Sevim, Sezai, Yavaş, Doğan, *Bursa Vakfiyeleri I*, Bursa Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. yay., Bursa, 2013, s. 158-177; Uzunçarşılı, "Çandarlı (Cenderli) Kara Halil Paşa", *Belleten*, sayı: 91, s. 465.

⁹¹ Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 9-11; Uzunçarşılı, "Çandarlı (Cenderli) Kara Halil Paşa", *Belleten*, sayı: 91, s. 466.

Kara Halil'in kazaskerlikten vezirliğe tayin tarihi de belli değildir. Kaynaklarda yer alan Osmanlıların ilk vezirinin Çandarlı Kara Halil Efendi olduğu şeklindeki bilginin doğru olmadığı anlaşılmıştır. Zira Osmanlılarda ilk vezir ulemâ sınıfından Alâeddin Paşa'dır. Alâeddin Paşa'dan sonra sırasıyla Ahmed Paşa b. Mahmud, Hacı Paşa ve Sinânüddin Yusuf Paşa vezir olmuşlardır. Sultan Murad'ın ilk veziri Sinânüddin Yûsuf Paşa'nın hangi tarihte vefat ettiği veya vezirlikten nasıl ayrıldığı bilinmemektedir.⁹²

Halil Hayreddin Paşa, Kazaskerlik vazifesini sürdürdüğü sırada beylerbeyliği ile birlikte devletin en yüksek makamı olan vezirliğe atandı. Bu sebeple kendisine paşalık unvanı verilerek Hayreddin Paşa lakabıyla anılmaya başlandı.⁹³ Sonraki dönemlerde vezîriâzamlar benzer şekilde her iki görevi de uhdelerinde bulundurmuşlardır.⁹⁴ Vezirlikle kumandanlığın birleştirilmesi ve vezirlerin sayısının artmasının ardından Hayreddin Paşa birinci vezir, yani vezîriâzam sayılmıştır. 775/1373 yılında gerçekleşen bu tayin kendisine yeni sorumluluklar getirmiştir.⁹⁵

Halil Hayreddin Paşa'nın gerek kazaskerlik ve gerek vezirliği dönemindeki devlet teşkilâtına ait hizmetlerinden birisi de maliyenin oluşturulmasıdır. O tarihe kadar bir devlet hazinesine sahip olmayan Osmanlı Beyliği, aşiretten devlete geçiş sürecinde yaptığı fetihler sebebiyle paraya ihtiyacı olduğu gibi yeni kurulan Yeniçeri Ocağı'na da düzenli maaş verilmesi gerekmektedir. Bunun üzerine Kara Halil Efendi Molla Rüstem ile birlikte devlet maliyesini kurmuşlardır. Osmanlı Devleti'nin kurumları oluşturulurken daha önce olduğu gibi aşiret teşkilâtının devam etmesini isteyerek yeniliklere ve yeni kurumlara karşı çıkanlar olmuştur. Tarih içinde her zaman karşılaşılan değişime direnç, Osmanlı'nın ilk döneminde de kendisini göstermiş olup eski alışkanlıklarının dışına çıkamayan ve yeniliklere muhalefet edenlere rağmen Kara Halil ile Molla Rüstem, oluşturdukları yeni teşkilâtlarla devletin geleceğini koruma altına almışlar, Osmanlı Devleti'ni aşiret yönetiminden kurtarıp kurumları ve kanunları olan bir devlet haline getirmişlerdir.⁹⁶

⁹² Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 8.

⁹³ Mecdî, *Şakayık-i Numaniye Tercümesi*, s. 31.

⁹⁴ Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 11-12

⁹⁵ Hoca Sâdeddin, *Tâcü't-Tevârih*, I, 143; Hammer, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, I, 218-219.

⁹⁶ Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s 13.

1.5. Vefatı

Sultan Murad Hüdâvendigâr, 788/1386 yılında Karamanoğlu üzerine sefer yapmak üzere Anadolu'ya geçtiği sırada Rumeli bölgesinin idare ve muhafazasını yaşı ilerlemiş olduğundan sefere gitmeğe gücü yetmeyecek olan Vezir ve Beylerbeyi (vezîriâzam) Hayreddin Paşa'ya bırakmış, oğlu Kazasker Ali Efendi'yi de vezir yaparak yanında götürmüştür. Hayreddin Paşa Yenice-i Vardar'da hastalanmış ve nakledildiği Serez'de 789/1387 yılında vefat etmiştir.⁹⁷ Kışı Bursa'da geçiren Sultan Murad henüz Karaman seferine hareket etmeden önce Hayreddin Paşa'nın ölüm haberini almış ve oğlu Ali Paşa'yı babasının teçhiz ve tekfinini yapıp cenazesini İznik'e nakletmesi için Serez'e göndermiştir. Kütahya'ya hareket ederken çok sevdiği Ali Paşa'nın babasının defin işlerini yaptıktan sonra kendisine yetişmesi için haber göndermiştir.⁹⁸

Halil Hayreddin Paşa'nın mezar kitabesine göre ölüm tarihi 789/1387 yılıdır. Cenazesi büyük oğlu Ali Paşa tarafından Serez'den İznik'e getirilen Halil Hayreddin Paşa, Lefke (Osmaneli) Kapısı dışında bulunan İznik kabristanlığına defnedilmiştir.⁹⁹ Osmanlılardaki taş oymacılığının şaheserlerinden kabul edilen Halil Hayreddin Paşa'nın güzel sülüs hat ile Farsça olarak hakkedilmiş olan mezar kitâbesi şöyledir:

خير الدين باشا باسال هفتصد هشتاد

ونه بشهر سرز رحيل کرد زدار فنا بدار بقا

“Hayreddin Paşa 789 yılında Serez şehrinde yokluk âleminden sonsuzluk âlemine göçtü.”¹⁰⁰

Hayreddin Paşa'nın kabir kitâbesi okunurken onun 780/1378 yılının Ramazan ayında vefat ederek İznik İslâm mezarlığında mermer hücrenin içine defnolunduğu ve üzerine kubbe yapıldığı, mezar taşındaki “هفتصد هشتاد” ifadesinin “780” tarihi olarak okunduktan sonra “نه” “dokuz” sayısını 780 sayısından çıkarıp hicrî ayların

⁹⁷ Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 15-16; *Türk Ansiklopedisi*, XI, 367.

⁹⁸ Neşri, *Neşri Tarihi*, I, 220; Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 16; Uzunçarşılı, “Çandarlı (Cenderli) Kara Halil Paşa”, *Belleten*, sayı: 91, s. 469.

⁹⁹ Taeschner, Von Franz, Wittek, Paul, Die “Vezirfamilie Der Ğandarlyzâde”, *Der Islam*, Berlin, 1929, XVIII, 84; Aktepe, “Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa”, *DİA*, VIII, 215; Eyice, *İznik Tarihçesi ve Eski Eserleri*, s. 26. Uzunçarşılı, Halil Paşa'nın türbesi'nin 1922'de Yunanlılar tarafından tahrip edilmiş olduğunu, 1928 yılında Bursa'da hâkim olarak görev yapan Çandarlı torunlarından merhum Nuh Neciyüddin Bey'in himmetiyle türbenin tamir edildiğini ve Nuh Neciyüddin Bey'in 14 Mayıs 1942 tarihinde vefat ettiğini belirtmiştir. Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 16-17.

¹⁰⁰ Ayverdi, *Osmanlı Mimarîsinin İlk Devri* I, 334; Uzunçarşılı, “Çandarlı (Cenderli) Kara Halil Paşa”, *Belleten*, sayı: 91, s. 471; Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 16-17; Taeschner-Wittek, “Die Vezirfamilie der Ğandarlyzâde”, *Der Islam*, XVIII, 84. Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa ve oğlu Ali Paşa'nın Kabir Taşları için bkz. Ek 1.

dokuzuncusu olan Ramazan ayı olarak düşünülerek Hayreddin Paşa'nın 780 senesi Ramazan ayında vefat ettiği ifade edilmiş, ancak sonradan asıl kitabenin bulunmasıyla Hayreddin Paşa'nın ölüm tarihinin 789/1387 olduğu anlaşılmıştır.¹⁰¹

Halil Hayreddin Paşa Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde çok büyük hizmetlerde bulunmuştur. Aşiretle idare edilen küçük uc beyliğinden kurumsallaşan bir devlet haline gelirken devletin askerî ve malî teşkilâtının kurulmasında elinden gelen gayretle çalışmıştır. I. Murad'ın güvenini kazanarak harb meydanlarında da mühim başarılar elde etmiştir. Bu çalışmalar esnasında onun bu başarılarını çekemeyen ve eski aşiret geleneklerine bağlı kalmak isteyen rakiplerinin itirazlarıyla karşılaşmıştır. Bir köyden gelerek en yüksek makama yükselmesi de hased ve kıskançlığa sebep olmuştur.¹⁰²

Bu bağlamda Kahire'de ilim tahsil eden Şair Germiyanlı Ahmedî'nin *İskendernâme*'ye eklediği Osmanlı Tarihi ile ilgili kısımda yeni devlette önemli bir mevkie yükselen Hayreddin Paşa'yı, gerek menşei, gerek tahsili itibarıyla küçük gören şu beyitler dikkat çekicidir:

Bî-nevâlıktan koyuban çandarı

Katına geldi Halil-i Çandarî

Bu kamusıyla ki ilim az idi

Her hünerde âlimünâ-sâz idi

Gurbet-ü hâlin-ü fakrın bildi ol

Lutf-ıla ânı ehl-i mansıb kıldı ol

Âkıbet mülke ânı itdi vezir

Ne vizâret ki oldı ulu emir¹⁰³

Halil Hayreddin Paşa Osmanlı ve komşu beyliklerin medreselerinde eğitim görerek yetişmiş ancak Şair Ahmedî gibi yüksek medrese eğitimi almamıştır. Osmanlı Devleti'nin kuruluşu esnasında birinci derecede rol oynayan âhî teşkilâtından olması sebebiyle hocası Alâeddin Paşa sayesinde Osmanlı devlet hizmetine girmiştir. Ancak onun Bilecik, İznik ve Bursa kadılıklarını yaptığı sırada yaya askerî teşkilâtının

¹⁰¹ Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 17; Taeschner-Witteck, "Die Vezirfamilie Der Ğandarlyzâde", *Der Islam*, XVIII, 84. Mecdî de Halil Hayreddin Paşa'nın 780 yılı Ramazan ayında vefat ettiğini kaydetmiştir. Mecdî, *Şakayık-i Numaniye Tercümesi*, s. 31.

¹⁰² Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 17-18; Uzunçarşılı, "Çandarlı (Cenderli) Kara Halil Paşa", *Belleten*, sayı: 91, s. 471

¹⁰³ Ünver, İsmail, *Ahmedî-İskender-nâme*, İnceleme Tıpkıbasım, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1983, s. 504, vr. 66b, beyit no: 7677-7682; Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 18.

kurulması, kazasker bulunduğu esnasında Yeniçeri Ocağı'nın teşkilatlanması ve Molla Rüstem ile birlikte devlet hazinesinin kurulmasındaki hizmetleri bilinmektedir. Halil Hayreddin Paşa ile Sultan Murad aralarındaki samimiyet ve itimad sebebiyle onun vefatının ardından oğlu Ali Paşa vezir yapılmıştır. Hoca Sâdeddin, Sultan Murad'ın Hayreddin Paşa'nın vefat ettiğini duyduğunda çok üzüldüğünü belirterek, Osmanlıların kendisine ve ailesine karşı verdiği değeri özetlemektedir.¹⁰⁴

Batılı bilim adamları Halil Hayreddin Paşa'nın başarılı hizmetleri hakkındaki bazı tasvirler yapmışlardır. Bu bağlamda Franz Taeschner ve Paul Wittek'in şu ifadeleri önem arz etmektedir: *“Hayreddin Paşa kim evvel Orhan zamanında Bilecik Kadısı idi. Hem Ak Yaya'yı Orhan Gazi ana yazdırdı ve ol zamanda yaya olmak için iyi atlar pişkeş ederlerdi. Bizi yaya yaz diyüb âhir İznik Kadısı oldu. Gazi Hünkâr karındaşı Süleyman Paşa kim Allah rahmetine vardı. Gazi Hünkâr Rumeli'ye geçmeye niyet etti. Hayreddin'i kazasker edindi, aldı Rumeli'ye gitti. Bu Yeniçeri'yi dahi Hayreddin Paşa bünyâd etti. Kazaskerlikten vezir oldu, Hayreddin Paşa dediler. Hem Padişah'a dahi hayra delâlet ederdi. Fakire, zengine, ehl-i ilme Âl-i Osman kapısında teşrifi ol bünyâd itti. Âhir İznik'te bir câmi ve bir imâret yaptı. Allah'ın rahmetine vardı”*¹⁰⁵

Uzunçarşılı Chalcondyle'den şu ifadeleri nakletmektedir: *“Hayreddin çok âkıl ve tedbirli bir zat idi. Zamanında çok güzel ve takdire lâyık işler gördü, muvaffakiyetler gösterdi. Pâdişahını daha güzel ve âkılâne nasihatlerle ikaz ile hayra sevk etti. Murad onun re'yi ve tedbiri ile âmil olarak gerek Rumeli ve gerek Anadolu'da birçok muazzam pürüzlü işleri arzu ettiği şekilde başardı. Murad'la sık sık vukua gelen musâhabelerinde îrad ettiği birçok hâkimâne sözleri vardır. Bunlardan bilhassa askerliğe ve disipline taalluk edenler hatırdan çıkarılmamağa lâyıktır. Murad, derhal deruhte ettiği işleri büyük bir muvaffakiyetle başaran ve harb umurunda zamanının kumandanlarından daha vukuflu olmakla şöhretli olan Hayreddin'i îzam ile Selânik'in zaptıyla Emanuel'i bağlı olarak getirmeyi emretti.”*¹⁰⁶

Halil Hayreddin Paşa hakkında Gibbons'un eserinde şu olumlu düşünceler yer almaktadır: *“Sultan Murad'ın ilk himmetlerini şaşılacak muvaffakiyetler bekliyordu. Kendisi tecrübeli ve güngörmüş bir muharip değildi. Maiyetinde babasından kalma generaller vardı ki, bunlara tamamıyla güvenebilirdi. Kendi tecrübesizliklerini gören*

¹⁰⁴ Hoca Sâdeddin, *Tâcü't-Tevârih*, c. I, s. 160; Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 18-19.

¹⁰⁵ Taeschner-Wittek, “Die Vezirfamilie Der Ğandarlyzâde”, *Der Islam*, XVIII, 75.

¹⁰⁶ Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 19-20.

Candarlı Kara Halil'i vezir yaparak babasının ve büyük babasının bu tecrübeli dostu ve hâdimi olan zatın re'yi ile devleti idare etme hususunda tereddüt göstermedi."¹⁰⁷

Hammer ise, Hayreddin Paşa'nın Osman Gazi'nin vefatından sonra Orhan'ın otuz beş sene saltanatında kadılık yaptığını, on sene de Sultan Murad'ın ordusunda kanun ve teşkilât yasaları oluşturduğunu, Murad Han'ın Kazaskeri olan Çandarlı Kara Halil'i Pâdişah'tan sonra en büyük görev olan vezir unvanına lâıyk görerek on seneden beri boş bulunan ve bundan sonra bir dakika bile boş kalmayan vezirlik makamına getirdiğini, Hayreddin Paşa'nın Osmanlı'da yeniçerilik müessesesinin ve daimî orduların mucidi olduğunu, bu şöhretli ihtiyar vezirin on sekiz sene de Hayreddin Paşa unvanıyla devlet işlerini maharet, liyakat ve hakkaniyetle yürüttüğünü, meçhul aileden olmakla beraber Osmanlı Devletinde ilk vezîriâzam unvanını alan kişi olduğunu ve İstanbul'un fethine kadar sadrazamlık makamının onun hanedanına miras olarak kaldığını, o asrın sonunda Yenişehir'e giderken irtihal eylediğini belirtir.¹⁰⁸

Netice olarak tarihçilerin ortak kanaatine göre Çandarlı Halil Hayreddin Paşa, güçlü bir teşkilâtçı kabiliyete sahip devlet adamıdır. Devletin kuruluş ve ilerlemesi esnasında kanun ve disiplin konmasında, Yeniçeri Ocağı ve Acemi Ocağı'nın kuruluşunda, Sultan Murad'ın yetişmesi ve başarılarında önemli rol oynamıştır.

1.6. Türbesi

Halil Hayreddin Paşa'nın türbesi İznik surları dışında, Lefke Kapısı'ndaki mezarlık içinde ve suyolunun kuzeyinde olup surlara 200 m. uzaktadır.¹⁰⁹ Lefke Kapısı çıkışındaki mezarlığın içinde bulunan türbe, Çandarlı Halil Hayreddin Paşa'nın ölümünden (ö. 789/1387) sonra aynı türbede yatan oğlu Çandarlı Ali Paşa (ö. 809/1406) tarafından yaptırılmıştır. Bina birbirinden farklı alanlarda ve yükseltide iki kısımdan meydana gelmektedir. Aynı zamanlarda inşa edildikleri anlaşılan iki bölüm halindeki türbenin duvar kalınlıkları ve aralarındaki bağlantı yerleri farklıdır.¹¹⁰ Diğerinden daha alçak ve küçük olan eski kısım ile buna eklenen büyük kısım arasında bir kapı ve bir

¹⁰⁷ Gibbons, Herbert Adams, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, çev. Ragıp Hulusi, Devlet Matbaası İstanbul, 1928, s. 93; Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 20-21; Uzunçarşılı, "Çandarlı (Cenderli) Kara Halil Paşa", *Bellekten*, sayı. 91, s. 474.

¹⁰⁸ Hammer, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, I, 218-219.

¹⁰⁹ Ülgen, A. Saim, "İznik'te Türk Eserleri", *Vakıflar Dergisi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay., sayı: 1, Ankara, 1938, s. 62; Ayverdi, Ekrem Hakkı, *İstanbul Mimari Çağının Menşei Osmanlı Mimarisinin İlk Devri Ertuğrul, Osman, Orhan Gaziler, Hüdâvendigâr ve Yıldırım Bayezid 630-805 (1230-1402)*, İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü Yay., Baha Matbaası, İstanbul, 1966, I, 332. Çandarlı Halil Hayreddin Paşa Türbesinin tarafımızdan çekilen fotoğrafı için bkz. Ek 2.

¹¹⁰ Akalın, Şebnem, "Çandarlı Türbesi", *DİA*, VIII, s. 215.

pencere bulunmaktadır. Türbenin kubbesi on iki köşeli sağır bir kaide üzerine konmuştur. Ortası açık olan kubbenin altında Halil Hayreddin Paşa ve oğlu Ali Paşa defnedilmiştir. Kubbesi kuşaklı kasnak üzerine oturan diğer türbede ise Halil Hayreddin Paşa'nın torunu ve akrabaları yatmaktadır. Birinci türbe yer yer üç ve tek sıra tuğla ve moloz taşıyla, ikincisi ise tek tuğla ve moloz taşlarıyla yapılmıştır. Birinci türbenin saçakları tek, ikincininiki çift sıra tuğla ile yapılmıştır. Pencere başlıkları ahşaptan yapılmıştır.¹¹¹

Halil Hayreddin Paşa ve Ali Paşa'nın mezarlarının bulunduğu türbenin doğu kısmındaki kare planlı mekânda kubbeye geçiş dört köşesindeki büyük üçgenlerle sağlanmıştır. Türbenin Batı kısmındaki kare mekân daha büyüktür. Mihrap yönündeki pencerenin orijinal olduğu düşünülmektedir. Her ikisinin de kubbesi ve doğudakinin köşe pahları kiremit kaplıdır. Yunan işgali esnasında tahrip edilmiş olan türbe ile mezar taşları 1928 yılında büyük bir tamirattan geçirilmiştir.¹¹²

Halil Hayreddin Paşa ve oğlu Ali Paşa'nın lahitlerinin bulunduğu küçük türbeye ara kapıdan girince hemen karşıda bulunan kabir Ali Paşa'nın, sol tarafta bulunan kabir ise Halil Hayreddin Paşa'nın kabridir. Kabirlerin ikisi de iki mermer dikme sanduka biçimindedir. Kabir taşlarının yükseklikleri bir metre olup her tarafı mermer kaplı yüksek sekilere oturmaktadır. Mermer sandukalar Selçuklu mezar geleneğine uyduğu halde, dikmeler daha çok Fatih Sultan Mehmed Han devrini hatırlatmaktadır. Küçük türbede iki vezirin kabrinden başka ismi bilinmeyen bir kadına ait kabir bulunmaktadır. Büyük türbede ise taşı tahrip olduğu için kimliği hakkında bilgi bulunmayan biri büyük, diğeri küçük iki erkek kabri, sekiz kadın kabri ve altı çocuk kabri vardır.¹¹³ Halil Hayreddin Paşa Türbesi'nin batı tarafında yer alan kabirlerin başucu taşlarından bazılarının künyeleri okunabilmektedir. Bunlar Halil Hayreddin Paşa'nın torunu Davud Çelebi (ö. 898/1493), Fatma Hatun (ö. 843/1439), Sitti Hatun (ö. 969/1561), Osman Bey, Abdü'l-Vehhâb (ö. 1200/1785), Ali Bey (1204/1789) ve Azime Hatun'a (ö. 1251/1835) aittir.¹¹⁴

¹¹¹ Ayverdi, *İstanbul Mimari Çağının Menşei Osmanlı Mimarisinin İlk Devri Ertuğrul, Osman, Orhan Gaziler, Hüdâvendigâr ve Yıldırım Bayezid 630-805 (1230-1402)*, I, 332; Akalın, Şebnem, "Çandarlı Türbesi", *DİA*, VIII, s. 215.

¹¹² Akalın, "Çandarlı Türbesi", *DİA*, VIII, 215-216.

¹¹³ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, I, 334.

¹¹⁴ Zeyrek, İ. Naci, "İznik Şehrinin Osmanlı Erken Dönemindeki İmarında Çandarlı Ailesi Faktörü", *Uluslararası İznik Sempozyumu Bildirileri*, İznik, 2005, s. 252-253.

Çandarlı Halil Hayreddin Paşa ve oğlu Ali Paşa'nın mezar lahidlerinin yükseklikleri 0.85 m. ebadı ise 3.50x0.78 m. bulunmakta olup baş ve ayak taşlarının yükseklikleri 180 cm. genişlikleri ise, 45 cm'dir. Halil Hayreddin Paşa'nın Kabrinin baş ve ayakucu taşları süslenmiş taşlar ve mermer işçiliği yönünden emsalsiz olup yazıları da girift Selçuklu sülüsüdür. Oğlu Ali Paşa'nın kabir taşlarının yazıları ise sanat değeri bakımından daha güzeldir.¹¹⁵

Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa'nın kabir taşlarındaki yazılardan ayak taşı ebadı: 46x135 cm. olup taşın iç yüzünde şöyle yazmaktadır:

خيرالدين پاشا
در سال هفتصد و هشتاد
ونه در شهر سرز
دار فنا بدار بقا رحيل كرد

“Hayreddin Paşa 789 yılında Serez şehrinde yokluk âleminden sonsuzluk âlemine göçtü.”¹¹⁶

Ayak taşı dış yüzünde şöyle yazmaktadır:

بوقت صبح چهارشنبه سادس ماه
كه نقل كرد بحضرت محمد مولى
ربيع الاول من اول ربيع الفصول
كه خون گريست براى وياهل ارض وسماء
وان له جنت و مأواه ميگفت .

İlkbaharda Rebiü'l-Evvel ayının altısı Çarşamba günü Mevlâ'mız Muhammed Hazretleri nakletti.

Gökyüzü ve yer onun için kan ağladı.

Gökyüzü onun hakkında, cennet onun yeri ve sığınağıdır diyordu.

Çandarlı Halil Hayreddin Paşa'nın kabrinin ayak taşındaki yazıda 789/1387 yılında Serez şehrinde vefat ettiği ve 6 Rebiü'l-Evvel Cumartesi 789/27 Mart 1387 günü sabah vaktinde İznik'teki türbesine nakledildiği belirtilmektedir.¹¹⁷

¹¹⁵ Ülgen, “İznik'te Türk Eserleri”, *Vakıflar Dergisi*, sayı: 1, s. 63-64. Çandarlı Halil Hayreddin Paşa ve Çandarlı Ali Paşa'nın Kabir Taşları Resimleri için bkz. Ek 1.

¹¹⁶ Ayverdi, Osmanlı Mimarisinin İlk Devri I, 334; Uzunçarşılı, “Çandarlı (Cenderli) Kara Halil Paşa”, *Belleten*, sayı: 91, s. 471; Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 16-17; Taeschner-Witteck, “Die Vezirfamilie Der Çandarlyzâde”, *Der Islam*, XVIII, 84.

¹¹⁷ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, I, 335.

Çandarlı Halil Hayreddin Paşa'nın kabrinin Baş taşı ebadı: 54x155 cm. olup taşın iç yüzünde şöyle yazmaktadır:

كأن لم يُخلقوا أولم يكونوا
وهل أحدٌ يُصانِعن النِّوار
وزير مشرق ومغرب
بزرگوار جهان
خير الملة وراع الامر.

Sanki onlar yaratılmamış ya da var olmamışlar.

Yok olmaktan kurtulan biri var mı?

Doğunun ve Batının veziri, cihanın en büyüğü,

Milletin en hayırlısı ve işlerini koruyanı.

Baş taşı dış yüzünde şöyle yazmaktadır:

هل الدنيا وما فيها جميعا سوى ظلّ يزول مع النهار
تفكر أين أصحاب السرايا وأرباب الصّوافين والعشار
و أين الأعظمون يداً وبأساً و أين السّابقون لذي الفخار
و أين القرن بعد القرن منهم من الخلفاء و الشّم الكبار
كأن لم يُخلقوا أو لم يكونوا و هل أحدٌ يُصانِعن من النِّوار

Dünya ve içindekilerin hepsi güneşin batışıyla kaybolan bir gölge midir?

Düşün! Eşraf, değerli atların sahipleri ve güçlüler nerede?

Eli güçlü adamlar nerede?

Kıymetli porselen çömlüklerin sahibi öncekiler nerede?

Nesilden nesle aralarında halifeler ve şerefli büyükler olan kimseler nerede?

Sanki onlar yaratılmamış ya da var olmamışlar.

Yok olmaktan kurtulan biri var mı?

Halil Hayreddin Paşa'nın kabrinin 2.65x0.55 cm. olan sandukasının kuzey tarafındaki meyilli kısmında:

الهي انت جبار ا لسماء حقيق بالمحامد والثناء وقد اذ نبت جهلا فعف عني فعفوك عن عبادك غيرناءى
الهي كم عصيتك فى امورى

“İlâhî! Sen Göklerin Cebbârı (İsteddiğini yapan ve yapma gücü zatında olan, zorla yaptıran)’sın, övgü ve övülmeğe layıksın, cahil olarak günah işledim beni bağışla. Senin affin kullarından uzak değıldir. İlâhî! İşlerimde sana kaç (çok) kere isyan ettim (beni affeyle).”

Halil Hayreddin Paşa'nın kabir sandukasının güney tarafındaki meyilli ve şâkûlî kısmında:

عليك نطلب نفسك عن هواها فما تبني الدم الصالح تاهب للمنيه حين تعدوا كانك لاتعيش الى الروح

“Nefsin hevasına karşı Seni istiyoruz. Yaşayan, akşama çıkmayacakmış gibi mal sayıp dururken ölüme hazırlanır.”

Halil Hayreddin Paşa'nın kabir sandukasının güney tarafındaki meyilli kısmında kuzey tarafındakinin devamı olarak şöyle yazılmaktadır:¹¹⁸

ولا تمسك بهاعلى سورى زدت فى الاحسان فضلا كذلك فعل منان غفور هو الملك الغفور الشكور

“Onu sıkı tutma-ona sıkı sarılma! Ben fazladan olarak ihsanı artırdım. Mennân (çok ihsan eden), Ğafûr (çok bağışlayan), el-Melik (her şeyin sahibi), el-Ğafûr (bağışlayan), eş-Şekûr (şükürü kabul eden) de böyle yaptı.”

2. OSMANLI DEVLET TEŞKİLÂTINDA YENİLİKLERE KATKISI

2.1. Osmanlı Beyliğinin İlk Teşkilâtı ve İlk Osmanlı Akçesi

İznik ve Bursa'nın fethedilmeleri Osmanlı Uç Beyliğinin önemli başarıları arasında sayılır ve bir dönüm noktası teşkil eder. Göçebe toplulukları şehirlerle tanışmış ve kendilerini şehir hayatına uygun bir sistem oluşturmanın zorunluluğunu hissetmişlerdir. Aşiret usul ve kaidelerinin yetersizliğini fark ederek idarî, adlî ve askerî teşkilât kurup bir devlet olmanın gerekliliğini idrak etmişlerdir. Bunun ilk adımları Sultan Orhan zamanında vezir Alâeddin Paşa ile Bursa Kadısı Kara Halil Efendi tarafından atılmıştır.¹¹⁹

Osmanlı Devleti'nin ilk parası Orhan Bey'in tahta geçişinin üçüncü senesinde 727/1327'de hükümdarlık alâmeti olarak Bursa'da kestirilen akçe yani gümüş sikkedir. Bu sikkenin bir tarafında Kelime-i Şehâdet ve Hulefâ-i Raşidîn Ebû Bekir, Ömer, Osman ile Ali'nin isimleri bulunmaktadır. Arka yüzünde ise Orhan bin Osman, basıldığı yer olan Bursa ismi, onun altında üç rakamı ve kenarlarında da paranın basıldığı sene olan 727 senesi ile Osmanlıların mensup oldukları Kayı Boyu'nun damgası yer almaktadır.¹²⁰

¹¹⁸ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, I, 334-335.

¹¹⁹ Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 18-19.

¹²⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, 125; Alaeddin Paşa, kardeşinin devlete ait başarılarını herkese ilan etmek için 728/1327-28 yılından itibaren sikkeler bastırmıştır. İlk sikke gümüş ve bakırdan yapılmıştır. Bir tarafına اورحان حلد الله ملكه “Orhan halledellahü mülkehü” (Allah mülkünü ebedî eylesin) yazılmıştır. Karamursal, Ziya, *Osmanlı Malî Tarihi Hakkında Tetkikler*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek

2.2. Divan ve İlk Vezirler

Devlet olma yolunda adımlar atan küçük Osmanlı Beyliği, Anadolu Selçukluları ile İlhanlıları örnek alarak bir hükümet şekli kurmuştur. Bu idarî yapının esasını beylik merkezindeki “divan” oluşturmaktadır. Divana genellikle devletin başkanı sıfatıyla hükümdâr başkanlık etmiş, gerektiği zamanlarda da hükümetin başında bulunan vezir başkanlık yapmıştır.¹²¹ Aramîce asıllı olan divan kelimesi Sâsânî devlet yönetimine ait bir terim olup sonradan Farsça’dan Arapça’ya geçmiştir. İslâm devletlerinde resmî işlerin istişare edilerek karara bağlandığı meclis, buna bağlı devlet daireleri, devlet idaresindeki idarî, malî, askerî hizmetlerin yerine getirildiği ve devlet memurlarının bulunduğu yere divan adı verilmiştir.¹²²

İlk Osmanlı vezirinin Hacı Kemâleddin oğlu Alâeddin Paşa olduğu kabul edilir. Alâeddin Paşa ulemâdan olduğu gibi onun ardından vezirliğe atananlar da uzun süre ilmiye sınıfından atanmıştır. Osmanlı Devleti’nin divan reisliği XIV. asrın sonlarına kadar ilmiye sınıfından olanlara verilmiştir. Bu tercihte İlhanlıların etkisi belirgindir. Vezirler askerî işlere karışmamışlar, askerî işler Subaşılar ve daha sonra da Beylerbeyileri tarafından icra edilmiştir. Vezirlerin ve askerî sınıfa mensup beylerin giyecekleri elbise ve başlarına saracakları sarığın şekline varıncaya kadar Divan’da tespit edilip kararlaştırılıyor, bununla hükümet erkânı ve askerî sınıf ile halk, kıyafet yönüyle de birbirinden ayrılıyordu.¹²³

Osmanlı idare sisteminde en yüksek makam, memleketin bütün işleri için kararların alınıp hükümlerin verildiği divan teşkilâtı idi. Çandarlı Kara Halil’in vezirlik makamına gelişine kadar askerî işler, Subaşı ve Beylerbeyiler tarafından Padişah’a arz edilip izni alınarak uygulanmıştır. I. Murad vezir Halil Hayreddin Paşa’ya vezirliğin yanında askerî işleri de devretmiş, böylece Hayreddin Paşa vezirlik ile birlikte ordu kumandanlığı görevlerini deruhte ederek devlet bünyesinde büyük bir güce ulaşmış ve önemli başarılar elde etmiştir. Hayreddin Paşa’ya verildiği gibi ondan sonraki vezirlere de askerî işler tevdi edilmiştir.¹²⁴

Kurumu Türk Tarih Kurumu Yay., Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. b. Ankara, 1989, s. 1; Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yay., Türk Tarih Kurumu Basımevi, 4. b. Ankara, 2014, s. 34.

¹²¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, 126.

¹²² Dûrî, Abdülaziz, “Divan”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM)Yay., İstanbul, 1994, IX, 377-381.

¹²³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, 126.

¹²⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, 127.

Osmanlı Beyliği ilk yıllarından itibaren kuvvetler ayrılığına özen göstermiştir. Gücün bir elde toplanmasının risklerini göz önünde bulundurarak askerî ve idarî konuları ayrı tutmuştur. Osman Gazi zamanından itibaren fethedilen yerler oraları fetheden beylere verilmiş ve daha sonra bu yerler sancak itibariyle muharebede asker başbuğu olanlara verilmiştir. Bu sancaklar ve daha küçük kazaların idarî ve adlî işleri kadınlara bırakılmıştır. Bu dönemde bütün kadıların tayin ve görevden alma işlerini en yüksek ilmiye makamı olan Bursa kadılığı yapardı. I. Murad zamanında kazaskerlik makamının kurulmasına kadar Bursa kadılığı en yüksek ilmiye makamı olarak devam etmiş, bu dönemden itibaren kadılar için en yüksek makam kazaskerlik olmuştur.¹²⁵

2.3. Askerî Düzen

Osmanlılar, kendilerinden önce Romalılardan başka hiçbir devlette olmayan daimî orduyu kuran bir devlettir. Osman Gazi döneminde kısmen kurulmuş olan düzenli ve devamlı ordu teşkilâtının kuruluşu, I. Murad döneminde kalıcı olarak gerçekleştirilmiştir.¹²⁶

Osmanlı Devleti'nin kuruluş sürecinde atlı birliklere sahip olan aşiret kuvvetleri ile ilk fetih hareketleri gerçekleştirilmişti. Aşiret kuvvetleri ile uzun süre kuşatma hizmetleri yürütülemediği için akınlar neticesiz kalabiliyordu. Bu kuvvetlerin zamanında muharebelere katılamadıkları da dikkate alınarak aşiret kuvvetlerinin yerine Türk gençlerinden oluşacak olan daimî ve esaslı, yaya ve atlı kuvvetlerinin kurulması kararlaştırılmıştır. Bu teşkilâtın kurulmasını teklif eden Bursa Kadısı Kara Halil Efendi yeni askerî teşkilâtı kurmakla görevlendirilmiştir. Bu askerî teşkilât içerisinde yer alan atsız askere “yaya”, atlı askere de “müsellem” adı verilmiştir.¹²⁷

Orhan Bey'in kardeşi Alâeddin Bey, sefer esnasında hizmete alınan köylü gençlere belirli bir ücret vererek askerî sınıfa dâhil etmiş, bunlara ak börk giydirek tımarlı atlı birliklerden ayırmış ve bir bakıma ulûfeli hassa ordusu haline getirmiştir. Yeniçeri teşkilâtının menşei de buraya kadar dayandırılır. Bu sırada Bursa kadısı olan Kara Halil Hayreddin Paşa, köylerden yaya ve atlı asker toplayıp savaş süresince bunlara ücret verileceğini, devamlılık halinde ise her birine geçimleri için çiftlik tahsis

¹²⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, 127; Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 6-8.

¹²⁶ Ayverdi, Sâmiha, *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları*, Damla Yay., 3. b. İstanbul, 1993, I, 163.

¹²⁷ Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yay., Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3. b. Ankara 1988, I, 1; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, 127; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, s. 35. Ayrıca bkz. Emecen, Feridun, “Yaya ve Müsellem” *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM)Yay., İstanbul, 2013, XXXIII, 354-356.

edileceğini bildirmiştir. Bu sebeple yaya kayıtları yapılmış ve tımar alamayanlar birer çiftlik edinerek askerî hizmete girmişlerdir. Yaya olamayanlar ise kendilerinin bunlara yamak olarak yazılmasını ve seferlere nöbetleşe gitmeyi talep etmişlerdir.¹²⁸

Yaya ve atlı olarak istihdam edilen Osmanlı ordu birliklerinin adı askerî terminolojide “yaya ve müsellemler” şeklinde yer almıştır. Orhan Bey atlı süvari birlikleri olan aşiret kuvvetlerinin yerine kendi askerî birliğini kurmak isteyince dönemin veziri Alâeddin Paşa ve aynı dönemde kadılık makamında bulunan Çandarlı Halil’in tavsiyeleriyle Türk gençlerinden oluşan “yaya” ve “müsellemler” adıyla piyade ve süvari sınıfı oluşturulmuştur. I. Murad’ın ilk dönemlerine kadar Osmanlı Beyliği aşiret kuvvetleri ile yaya ve müsellemlerle askerî başarıları ve fetih hareketlerini gerçekleştirmiştir. Bu askerlere savaş zamanında önce birer, sonra ikişer akçe günlük ücret verilmiş ve vergiden muaf tutulmuşlardır. Savaş olmadığı zamanlarda ise kendilerine tahsis edilen topraklarda yine vergiden muaf tutularak çalışmışlardır. Yaya olan askerler onar ve yüzer kişilik bölüklere ayrılmışlar ve bunların on kişilik gruplarının başına onbaşı, yüz kişilik gruplarının başına yüzbaşı ve bin kişilik gruplarının başına ise binbaşı adlı subaylar komutan olarak verilmiştir. Müsellemler adı verilen diğer atlı birliklerin her otuz neferi bir ocak olarak isimlendirilmiştir. Osmanlı devletinin ilk döneminde yaya ve müsellemler adlı iki askerî sınıfı bulunurken, sonraları “kapıkulu”, “eyalet” ve “deniz kuvvetleri” olmak üzere Osmanlı askerî teşkilâtı üç kısma ayrılmıştır. XV. yüzyıldan itibaren kapıkulu ve süvari askerlerinin sayıları artıp yaya ve müsellemlere ihtiyaç duyulmayınca, yaya ve müsellemler köprü yapımı, yol inşaatı, kale inşaatı ve tersane hizmeti gibi devletin geri hizmetlerinde istihdam edilmişlerdir.¹²⁹

Osmanlı Devleti’nin kuruluş yıllarında piyade olarak görev ifa eden yayalar ve atlı askerlerden oluşan müsellemler dışında aşiret kuvvetleri, Gâziyân-ı Rum, Âhiyân-ı Rum, Abdalân-ı Rum ve Bâciyân-ı Rum ismiyle Âhiler, Babaîler ve Bâtınî kuvvetleri de gazalara katılıyorlardı. Kara Halil Hayreddin Paşa, bu teşkilâtların yapılanmasında önemli katkı sağlamıştır.¹³⁰

¹²⁸ Âşıkpaşazade, *Tevarih-i Âl-i Osman*, s. 40; Neşrî, *Kitab-ı Cihan Nümâ (Neşrî Tarihi)*, I, 154; Emecen, Feridun, “Yaya ve Müsellemler”, *DİA*, XXXXIII, 354.

¹²⁹ Kılıç, *Osmanlı Kuruluş Döneminde Yönetim Yapısı*, Türk İdare Tarihi, s. 66.

¹³⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları*, I, 1-5, 146; Bkz. Emecen, “Yaya ve Müsellemler”, *DİA*, XXXXIII, 354-356; Kılıç, *Osmanlı Kuruluş Döneminde Yönetim Yapısı*, Türk İdare Tarihi, s. 66.

2.4. Devşirme Sisteminin Ortaya Çıkışı

Osmanlı Devleti'nde devşirme müessesesi, devletin harp gücünü artırma gayesi olduğu kadar, siyâsî ve sosyal zorunluluktan doğmuş ve devletin ana kurumlarından biri olmuştur. Asırlar önce Orta Asya göçleri esnasında Balkanlara gelip yerleşen azınlık Türkler, Latin Cermen ve Helen topluluklar tarafından tabiî veya sistemli bir şekilde Hristiyanlaştırılmış ve Ortodoks mezhebini kabul etmişlerdir. Osmanlılar Rumeli topraklarını fethettikleri sırada uyguladıkları devşirme sistemiyle gayri Müslimlerden sınırlı sayıdaki bazı kişileri devşirmişlerdir. Kuzeyden göç ederek aynı bölgenin insanları arasında yaşayan, yabancı coğrafya, kültür ve dinler arasında kendi benliklerini kaybetmiş olan Türk unsurunu da tekrar İslâm Türk kültürü içinde yoğurmuşlardır.¹³¹

Kazasker Halil Hayreddin Paşa'nın en önemli icraatlarından biri de devşirme sistemini Osmanlı devlet teşkilâtına kazandırmasıdır. XIV. yüzyılın başlarında Osmanlı ordusu büyük oranda Türkmen göçebelerden oluşmaktaydı. Bunlar kendi aşiret ve boylarının liderlerinin emrinde hareket eden, atlı savaşçılar olarak görev ifa eden, düzenli bir ordudan ziyade, yağma ve akınlar yapıp onlardan elde ettikleri gelirlerle geçinen birliklerden oluşuyordu. Daha önce Selçuklular döneminde göçebe unsurların şehirlilerin arazilerini talan etmeleri, meyve ve sebzelerini kendi malları gibi toplamaları eylemlerinde de görüldüğü gibi¹³² Göçebe Türkmenler kendilerini sınırlandırmaya pek alışkın değillerdi. İznik ve Bursa gibi şehirler fethedilip devletin kurduğu kurumlarla düzen ve güvenliği sağlamasına rağmen göçebeler, eski alışkanlıklarından dolayı şehir hayatına yeterince uyum sağlayamıyorlardı. Göçebe hayatına alışarak hayatlarını devam ettiren bu unsurlar, şehir hayatına yabancı oldukları için şehirde yaşayanlara her an bir sorun çıkarma potansiyeline sahip olarak görülmüşlerdir. Göçebelerin bu durumunu değerlendiren Orhan Gazi bu toplulukları, güçlü ve faydalı askerî birlikler halinde yeni yerlerin fethedilmesi için sürekli olarak sınır bölgelerine görevlendirmiştir. Akın ve gazalara katılıp birçok ganimetle geri dönen

¹³¹ Ayverdi, *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları*, I, 166-167.

¹³² Benzer bir yöntemi Tuğrul Bey ve Çağrı Bey Cend'e geldiklerinde uygulamışlardır. Bunun bir neticesi olarak Anadolu'ya akınlar başlatılmış ve Anadolu'nun Türk yurdu olmasının adımları atılmıştır. Geniş bilgi için bkz. M. Altay Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul, 1976; Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, Dergâh Yayınları, 3. b. İstanbul, 1980; Peacock, A.C.S. *Selçuklu Devletinin Kuruluşu*, çev. Zeynep Rona, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2016.

Türkmen grupları bu durumdan memnunnardı. Orhan Gazi'den sonra da bu göçebe Türkmenler devletin vurucu gücü olarak sınırlarda görev ifa etmişlerdir.¹³³

Orhan Gazi bir süre sonra savaş ganimetlerinden ve yağmalardan geçinen göçebe Türkmenlerin yerine ücretini düzenli olarak merkezî yönetimden alan ve doğrudan hükümdara bağlı olan piyadelerine “yaya”, süvarilerine “müsellem” adı verilen paralı bir ordu tesis etmiştir. Önceleri az sayıda Hristiyan gönüllülerin de alındığı orduda zamanla Hristiyanların sayısı artmıştır. Ancak birliklerin komutanları, Türk beyleri ve ileri gelen askerî sınıf arasından atanmaktaydı. Devletin kendi bütçesi, bu orduyu besleyebilecek kadar zengin olmadığından zorluk çekiliyordu. Ancak bu askerî sınıfın, fethedilen yerlerdeki tımar ve yağmalardan biriktirdikleri servetle askerin ücretini karşılayabilmesi ve herhangi bir sıkıntı çekmemeleri sebebiyle orduya hâkim olmaları ve Sultanın bu sınıf üzerindeki hâkimiyetinin zayıflaması Orhan Gazi zamanında olduğu gibi I. Murad zamanında da sultanların iktidarlarını tehlikeye düşürmüştür. Bu tehlikeden kurtulmak için I. Murad, Bizans ve Abbasîlerde olduğu gibi doğrudan hükümdara bağlı olacak olan esirlerden oluşacak bir ordu kurarak Türk askerî aristokrasisinin hâkimiyetine son vermek için çalışmıştır. İşte Yeniçeri Ocağı'nı bu düşünceyle kuran I. Murad, göçebe Türkmenleri akıncı kuvvetler olarak sınırlarda görevlendirip hükümet merkezinden uzak tutmuş, bu sayede hükümdara sadık devşirmelerden oluşan bir ordu oluşturarak devletin merkezinde bulunan diğer güç odaklarını kontrolü altına almıştır. Bu yeni ordu, savaş esiri gayri Müslimlerin Müslüman yapılması ve sonrasında da güzel bir eğitim verilerek yetiştirilmeleriyle, yani devşirme usulüyle oluşturulmuştur. Sadece sultana karşı sorumluluk ve yükümlülükleri olan bu askerî ve idarî sınıf, “kapıkulları” olarak adlandırılmıştır. Devletin kuruluş yıllarındaki ihtiyacını karşılamak üzere kurulan yaya ve müsellem teşkilâtının önemi şartların değişimi sebebiyle giderek azalmış ve zamanla ortadan kalkmıştır. Kapıkulu Ocakları'nın piyadesi olarak Yeniçeri Ordusu, yüzyıllarca Osmanlı ordusunun ana gücünü oluşturmuştur. Osmanlı Devleti'nin merkezî bir yapıya geçmesi anlamına gelen bu güçlü merkezî sistem özellikle Yıldırım Bayezid zamanında zirveye çıkmıştır. Ancak 1402 yılında yapılan Ankara Savaşı'nın bozgunla sonuçlanmasıyla merkezî askerî güç zayıflamıştır.¹³⁴

¹³³ Kılıç, “Osmanlı Kuruluş Döneminde Yönetim Yapısı”, *Türk İdare Tarihi*, s. 58.

¹³⁴ Kılıç, “Osmanlı Kuruluş Döneminde Yönetim Yapısı”, *Türk İdare Tarihi*, s. 58-59.

Osmanlı Devlet teşkilâtında doğrudan padişaha bağlı olarak sarayda görevlendirilen maaşlı askerlere “kapıkulu” denmekteydi. Sonraları zengin veya nüfuz sahibi olanların hizmetini yürüten kişilere de kapıkulu denmiştir. Kapıkulu askerleri daha evvel İslâm devletlerinde yer almış olan hassa askerî teşkilâtı gibi görev ifa etmişlerdir. Karahanlılar, Gazneliler, Harizmşahlar, Selçuklular, Eyyûbîler ve Moğollar gibi devletlerde de hassa askerî teşkilâtı bulunmakta ve bu teşkilât genellikle savaş esirleri veya kölelerden oluşturulmaktaydı. Osmanlılarda kapıkulu olması için devlet hizmetine alınan bir esir, belli eğitimleri aldıktan sonra kabiliyeti elverirse Padişah olması dışında devletin en yüksek makamı olan sadrazamlık makamına kadar yükselebilirdi.¹³⁵

2.5. Yeniçeri

Osmanlı Devleti'nin askerî teşkilâtında özel konumu olan ve maaş alan, daimî yaya ordusuna “yeniçeri”, adı verilmiştir. Yeniçeri Ocağı'nın kuruluşu hakkında tam bir tarih vermek mümkün olmamakla beraber belirli bir süreç içinde gerçekleşmiş olduğu bilinmektedir. Osmanlı Devleti, Orhan Bey zamanında (1324-1362) yaptığı yeni fetihler sebebiyle daha fazla askere ihtiyaç duymaya başladığı için bu ihtiyacı karşılamak üzere savaş esirlerinden faydalanma yoluna gitmiştir. Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarından itibaren yerli Müslüman halk arasından seçilerek savaş esnasında kendilerine ücret verilen, savaş olmadığı zamanlarda da memleketlerine gönderilip özel işlerini yapan yaya ve müsellemler askerlerinin yeni ortaya çıkan şartlara cevap verememesi ve disiplinsiz davranışlarının tespit edilmesi sebebiyle yeni askerî teşkilât kurulmuştur. Orhan Bey döneminde sayıları bin civarında olan ve kendilerine maaş verilerek daimî hizmet vermeleri düşünülen bu askerler için I. Murad döneminde Kazasker Çandarlı Kara Halil ile Molla Rüstem'in yönlendirmesiyle Acemi Ocağı kurulmuştur.¹³⁶

Rumeli'deki fütûhatın genişlemesi üzerine yayalardaki zayıflığı önlemek üzere Yeniçeri (Yeni Asker) adıyla yeni bir askerî teşkilât kurulması için Kazasker Kara Halil ile Karamanlı Molla Rüstem belli bir program doğrultusunda muharebede elde edilen esirlerden faydalanılması fikrini Murad-ı Hüdâvendigâr'a arz edip onun muvâfakatını

¹³⁵ Özcan, Abdülkadir, “Kapıkulu”, *DİA*, XXIV, 347-349; Mahmut Şevket Paşa, *Osmanlı Teşkilat ve Kıyafet-i Askeriyesi*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yay., Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. b. Ankara, 2014, s. 2-3.

¹³⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları*, I, 146; Beydilli, Kemal, “Yeniçeri”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2013, XXXIII, 450.

almışlardır. Bu yeni askerî teşkilâtın Edirne'nin fethinden sonra 1361 veya 1362'de kurulduğu anlaşılmaktadır.¹³⁷

Orhan Gazi döneminde Osmanlı Devleti ihtiyaca göre idarî ve askerî teşkilâtını ve kanunlarını koymuş ve düzenleyip geliştirmiştir. Fetihlerle devletin sınırları Ankara'dan Çanakkale'ye hatta Avrupa kıtasına kadar ulaşınca daha fazla güçlü orduya ihtiyaç duyulmuştu. Bu bağlamda Orhan Gazi zamanında Çandarlı Kara Halil'in tavsiyesiyle kurulan yaya ve müselleme teşkilâtı ihtiyacı karşılayamadığı için daimî bir ordunun kurulması kararlaştırıldı. Çandarlı Kara Halil ile Molla Rüstem'in tavsiyeleriyle I. Murad döneminde XIV. asrın ikinci yarısında Gelibolu'da yeni bir asker ocağı olarak Acemi Ocağı kuruldu. Muharebelerde esir edilen Hristiyan gençleri kendilerinden istifade edilmek üzere ocağa alınıyor ve yetiştiriliyordu. Böylece asırlarca devam eden Yeniçeri Ocağı ile bu ocağa alınacak çocukları terbiye edip yetiştiren Acemi Ocağı'nın temeli atılmış oldu. Osmanlıların muasırı olan diğer devletlerde olmayan bu disiplinli yaya ordusu bundan sonraki fetihlerde önemli başarılar elde etmiştir.¹³⁸

3. ESERLERİ

Halil Hayreddin Paşa, askerî ve idarî teşkilâtçılığının yanı sıra insanlara iyilik yapan ve yararlı kurumlar inşa eden bir devlet adamıdır. Onun en önemli eserlerinden biri İznik Yeşil Camii ile Dârulhadis ve İmâreti'dir. İnşasına 780/1378-79 yılında başlanan Yeşil Camii, onun ölümünden sonra oğlu Ali Paşa tarafından 794/1391-92 yılında tamamlanmıştır.¹³⁹

İlk devir Osmanlı mimarisinin ayakta duran tek örneği olan Yeşil Camii, Osmanlı Cami mimarisinin gelişim seyrinin izlenmesi açısından önemli bir eserdir. Dârulhadis Medresesi ve imareti sonradan tahrip olmuştur. Halil Hayreddin Paşa'nın diğer bir eseri ise Serez'de kalenin Güneybatısında Aşağı Çarşı mahallesinde bulunan ve 786/1385 yılında yaptırılan Kurşunlu Camii ile Eski Hamam'dır.¹⁴⁰ 1132/1719-20

¹³⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları*, I, 144-146; Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 8; Uzunçarşılı, "Çandarlı (Cenderli) Kara Halil Paşa", *Belleten*, sayı: 91, s. 462,463; Nişancı Mehmed Paşa, *Nişancı Mehmed Paşa Tarihi ve Osmanlı Tarihi Zeyli: Hâdisât*, sad. Enver Yaşarbaş, Kitsan yay., İstanbul, 1983, s. 107; Halil İnalçık, *Devlet-i Âliye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 58. b. İstanbul, 2017, s. 57

¹³⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, 166; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları*, I, 5; Beydilli, "Yeniçeri", *DİA*, XXXIII, 450;

¹³⁹ Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 23.

¹⁴⁰ Aktepe, "Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa", *DİA*, VIII, 215; Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, II, 175.

yılında meydana gelen büyük yangında kullanılamaz hale gelen Kurşunlu Camii 1252/1836-37 yılında II. Mahmud tarafından tamir ettirilmiş ve üzerine yeni bir kitâbe konulmuştur. Halil Hayreddin Paşa'nın yaptırdığı bu kurumların giderlerinin karşılanması için on dokuz köy vakfedilmiştir. XVI. yüzyıl ortalarında vakıfların yıllık gelirinin 197.676 akçeye ulaştığı belirtilir. Halil Hayreddin Paşa'nın yaptırdığı kurumlardan biri de Gelibolu'daki Eski Camii veya Sultan Camii'dir. Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa'ya atfen Gazi Süleyman Paşa Camii olarak anılan caminin 1385 tarihli kitabesinde yer alan bilgilerden Halil Hayreddin Paşa tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır.¹⁴¹

Halil Hayreddin Paşa'nın yaptırmış olduğu bu kurumlar takdir edilmekle birlikte onun yaptığı yeni düzenlemeler, özellikle askerî teşkilâtta ve devlet hazinesinin kurulmasındaki başarıları, ganimetlerden ve esirlerden beşte birinin devlet hesabına alınması rakiplerinin bir kısmının muhalefetine yol açmıştır. Ancak soyu ve tahsili itibariyle küçümsenen Halil Hayreddin Paşa'nın devrin tanınmış aileleriyle akraba olduğu bilinmektedir. Teşkilâtçı ve kudretli bir vezir olan Halil Hayreddin Paşa'nın büyüklüğü, gerçekleştirdiği reform mahiyetindeki icraatlarla daha iyi anlaşılmaktadır. Ayrıca bazı âlimlerin eserlerini ona ithaf etmeleri de onun devlet yönetimindeki gücünü göstermektedir. Nitekim Cemâleddin Aksarâyî, Zemahşerî'nin el-Keşşâf adlı tefsiri üzerine yazdığı hâşiyesini Kara Halil Hayreddin Paşa'ya ithaf etmiştir.

3.1 Yeşil Camii

Halil Hayreddin Paşa'nın en önemli ve abidevî eserlerinden biri İznik'teki Yeşil Camii'dir.¹⁴² Yeşil Camii, İznik surları içinde Lefke (Osmaneli) kapısı ve İznik Mezarlığı yakınında bir bölgede yapılmış bir eserdir. Osmanlı Türk eserlerinin mâbed ve âbide olarak en eski (780/1387) örneği olan İznik Yeşil Camii'nin daha önceki camilerden farkı, kendine özgü bir planının bulunmasıdır.¹⁴³ Adını zengin koyu yeşil çinilerle süslü minaresinin renklerinden alan Yeşil Camii, Osmanlı Mimarisinin İznik'teki en önemli yapısı olmasının yanı sıra aynı zamanda ilk devir Osmanlı

¹⁴¹ Aktepe, "Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa", *DİA*, VIII, 215.

¹⁴² Aslanapa, Oktay, *Türk Sanatı*, Remzi Kitabevi yay., Evrim Matbaacılık, 2. b. İstanbul 1989, s. 219.

¹⁴³ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, I, 309.

mimarisinin tek örneğidir. 780/1378 yılında yapımına başlanan cami, Hayreddin Paşa'nın vefatından sonra oğlu Ali Paşa tarafından 794/1391 yılında tamamlanmıştır.¹⁴⁴

Türk mimarisinin tekâmül devrinin en önemli bir halkası sayılan İznik Yeşil Camii'nin 11 m. genişliği ve 15.35 m. uzunluğu bulunmaktadır. Dört kısma ayrılan caminin iç bölümünün birinci kısmı 11 m. kudurunda ve 2.80 m. yüksekliğindedir. Kubbe cami içinden 16.20 m. yükseklikte olup kilit taşı ile bağlanmıştır. Caminin son cemaat mahalli de üç kısma ayrılarak inşa edilmiştir. Cami duvarları 160 cm. kalınlığında olup dışı sarı renkli İznik civarında bulunan kalkerler ile çok itinalı kesme taştan yapılmıştır.¹⁴⁵

Yeşil Camii minaresinin kaidesi, son cemaat mahalli, kapı süveleri ve sütun başlıklarının hepsi mermerden yapılmıştır. Türk mimarisinde o ana kadar yapılan eserlerin içinde ve dışında bulunan duvarlarda çini kaplama kullanılmasına rağmen Yeşil Camii içinde bulunan duvarlarda 3.20 m. yüksekliğe kadar başka bir yerde hiç emsiline rastlanmayan güzel mermer kaplama kullanılmıştır. Cami içinde bulunan iki sütuna dayanan kemerlerin başlık ve kaplamaları da mermerden yapılmıştır. Mihrabı ise, Orta Asya mimarî süsleme tarzlarından etkilenmiş bir başlık ile taçlandırılmıştır.¹⁴⁶

Yeşil Camii pencerelerinin söve başlığında oldukça güzel çiçekli kûfî hat ile yazılmış Bismele vardır.¹⁴⁷ Pencere alınlığında “Rahman ve Rahîm olan Allahın adıyla”, Mihrab üstünde ise “Büyük ve Yüceler Yücesi Melik'in ismiyle” yazısı bulunmaktadır. Bu yazının, türünün en güzel örneklerinden olduğu belirtilmektedir.¹⁴⁸ Mermerden yapılmış mihrabın kuzeyden doğuya doğru 27 derece olması gerekirken yalnız 10 derece olduğu ve 17 derece bir fark bulunduğu tespit edilmiştir.¹⁴⁹

Ayverdi'nin de vurguladığı gibi, Yeşil Camii'nin en güzel unsurlarından biri yuvarlak minaresidir. Minarenin gövdesi sırlı tuğla zemin üstüne mavi ve beyaz çinilerle zikzaklar çizilerek süslenmiş üstüne dört sıra çini ile sarkıtlı şerefe yapılmıştır.

¹⁴⁴ Aslanapa, *Türk Sanatı*, s. 219; Kunt, Metin, Yurdaydın, H. Hüseyin, Ödekan, Ayla, *Türkiye Tarihi II, Osmanlı Devleti 1300-1600*, Yayın Yön. Sina Akşın, Cem Yay., İstanbul 1997, s. 227-229. İznik Yeşil Camii'nin tarafımızdan çekilen fotoğrafı ve Ayvedî'nin hazırladığı Cami Planı için bkz. Ek 3.

¹⁴⁵ Ülgen, A. Saim, “İznik'te Türk Eserleri”, *Vakıflar Dergisi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay., sayı: 1, Ankara, 1938, s. 56.

¹⁴⁶ Ülgen, “İznik'te Türk Eserleri”, *Vakıflar Dergisi*, sayı: 1, s. 57.

¹⁴⁷ Ayverdi, *Osmanlı Mimarîsinin İlk Devri*, I, 318.

¹⁴⁸ Memiş, Mehmet, “İznik Mimarî Eserlerinde Hat Sanatı”, *Uluslararası İznik Sempozyumu 5-7 Eylül 2005*, İstanbul, 2005, s. 360-361.

¹⁴⁹ Ayverdi, *Osmanlı Mimarîsinin İlk Devri*, I, 314, 318.

Tarihi süreçte birçok tamir gören minarenin sonraki dönem Osmanlı minare mimarisinde etkilerinin olduğu ifade edilmektedir.¹⁵⁰

Selçuklu cami mimarisinden Osmanlı cami mimarisine geçiş devrini yansıtmaya açısından büyük bir öneme sahip olan Yeşil Camii, önceki devirlerin etkilerini taşımakla birlikte mekân genişlemesi bakımından yeni unsurlara sahiptir. En eski Osmanlı Camii olarak sonraki devirlere de mimarî açıdan etkiler bırakması tabiidir. Bununla birlikte Bursa’da 738/1338 yılında yapılan Orhan Gazi Camii ile 767/1366 yılında yapılan Şehadet Camii, Yeşil Camii’den önce inşa edilmiştir. Ancak bu camiler günümüzde mevcut değildir. Mevcut Orhan Gazi Camii 820/1418 tarihinde yapılmıştır.¹⁵¹

Yeşil Camii’nde iki adet inşa kitâbesi bulunmaktadır. Bunlardan biri son cemaat yerinde harime giriş kapısı üzerinde olup kitâbeden caminin inşaatına başlama tarihi de ortaya çıkmaktadır:¹⁵²

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لوليه الحمد بنى وعمر هذه العمارة الشريفة خالصا لله تعالى فى زمن الملك
الكبير
شهاب الدنيا والدين مراد بك بن مرحوم اورخان بك عفا الله عنهما وباحازته مولى المكرم المعظم مولانا
خير الملة والدين خليل بن على الجندرى غفر الله لهما ولمن يصلى فيها وذلك فى سنة ثمانين وسبعماية والحمد لله
وحده

Birinci kitâbede şöyle denmektedir: “Rahman ve Rahîm olan Allah’ın adıyla, Hamd onun dostu içindir. Hamd bu şerefli imareti Allah Teâlâ için ihlâslı olarak Büyük Melik, dünya ve dinin yıldızı merhum Orhan Bey’in oğlu Murad Bey zamanında –Allah o ikisini affeyesin ve mükâfatlandırın- Mevlâ Mükerrerem Muazzam Efendimiz milletin ve dînin hayırlısı Ali oğlu Halil el-Cenderî-Allah o ikisini ve orada namaz kılanları bağışlasın- yaptırdı ve imar etti. Bu 780 (yedi yüz seksen) senesindedir. Hamd sadece Allah’adır.” Hicrî 780 yılı miladî 1378 yılına denk gelmektedir. Kitâbenin 0.57x1.50 cm. ebadındaki üç satır halinde mermere hakkedilmiş olan celî sülüs hattı devrine göre oldukça güzeldir.¹⁵³

¹⁵⁰ Ayverdi, *Osmanlı Mimarîsinin İlk Devri*, I, 318.

¹⁵¹ Ülgen, “İznik’te Türk Eserleri”, *Vakıflar Dergisi*, sayı: 1, s. 56.

¹⁵² Ayverdi, *Osmanlı Mimarîsinin İlk Devri*, I, 319; Uzunçarşılı, “Çandarlı (Cenderli) Kara Halil Paşa”, *Belleten*, sayı: 91, s. 466; Memiş, “İznik Mimarî Eserlerinde Hat Sanatı”, *Uluslararası İznik Sempozyumu 5-7 Eylül 2005*, s. 360.

¹⁵³ Memiş, “İznik Mimarî Eserlerinde Hat Sanatı”, *Uluslararası İznik Sempozyumu 5-7 Eylül 2005*, s. 359; Ayverdi, *Osmanlı Mimarîsinin İlk Devri*, I, 319.

Yeşil Camii inşaatının tamamlandığı tarihi ve mimarının adını gösteren 0.57x2.87 cm. ebadında iki satır olan II. kitâbesinde ise:

امر ببناء هذا المسجد ملك الامراء والوزراء خير الدين پاشا نور مرقدہ سنة ثمانين وسبعماية و وقع اتمامه
سنة اربع و تسعين و سبعماية

“Bu mescidin yapımını vezirler ve emirlerin meliki Hayreddin Paşa –kabri nurlansın- 780 senesinde emretti. 794 senesinde tamamlandı.” ifadesi yer almaktadır. Kitâbe’den anlaşıldığına göre caminin ve Dârulhadis medresesinin mimarının adı Hacı bin Musa’dır.¹⁵⁴ Sağ kenarda 0.35x0.36 cm. ebadındaki yazıda (..بیانیہ حاجی بن موسی) Yapanın (mimarının) Hacı b. Musa olduğu yazmaktadır. Bu kitâbede Halil Hayreddin Paşa için (نور مرقدہ) “Kabri nurlansın” (merhum) ifadesi kullanılarak kendisinin vefat etmiş olduğu belirtildiği gibi, vezir unvanını da caminin inşaatını tamamlayan oğlu Ali Paşa yazdırmıştır. Cami inşaatı Çandarlı Halil Hayreddin Paşa tarafından 780/1378 yılında başlatılmış, 789/1387 yılında Halil Hayreddin Paşa’nın vefatının ardından oğlu Ali Paşa tarafından 794/1391-1392 yılında tamamlanmıştır. Halil Hayreddin Paşa’nın vefatı sebebiyle cami inşaatı 14 yıl sürmüştür. Caminin mimarı Hacı b. Musa Orhan Gazi döneminin mimarlarından olan mimar Hacı Ali’den sonra ikinci mimardır.¹⁵⁵

Ayverdi Yeşil Camii birinci kitâbesinde “imaret” ifadesinin, ikinci kitâbede “mescid” ifadesinin kullanıldığını belirttikten sonra, “imaret” kelimesinin umumî bir mana taşıdığını ve külle şamil olduğunu, bu sebeple imaret kelimesinin cami, medrese, köprü ve namazgâhı da içine alan bir ifade olduğunu belirtmiştir.¹⁵⁶

3.2 Medrese

Evliya Çelebi, XVII. yüzyılda İznik’in kale içinde 26 adet cami ve mescid olduğunu belirtmiş, ancak Hayreddin Paşa Medresesi hakkında bilgi vermemiştir. İznik Medreseleri konusunda “Yedi medresesi var ise de Süleyman Paşa Medresesi hepsinden mükellef olup özel Dâru’l-Hadis ve Dâru’l-Kurrâ-ı yoktur.” ifadesini kullanmıştır.¹⁵⁷ O, Orhan Gazi’nin meşhur medresesi hakkında da bilgi vermemiştir. Ancak o dönemde İznik’te Türklerin yerleştiği bölge olması sebebiyle bu medreselerin Yeşil Camii

¹⁵⁴ Taeschner-Witteck, “Die Vezirfamilie Der Ğandarlyzâde”, *Der Islam*, XVIII, 65; Uzunçarşılı, “Çandarlı (Cenderli) Kara Halil Paşa”, *Belleten*, sayı: 91, s. 475; Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, II, 175-176. İznik Yeşil Camii I. ve II. Kitâbeleri için bkz. Ek. 4.

¹⁵⁵ Ayverdi, *Osmanlı Mimarîsinin İlk Devri*, I, 319; Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 23.

¹⁵⁶ Ayverdi, *Osmanlı Mimarîsinin İlk Devri*, I, 319.

¹⁵⁷ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, III, 5.

civarında olduğu tahmin edilmektedir.¹⁵⁸ Nitekim Yeşil Camii'nin yanında Hayreddin Paşa'nın Dâru'l-Hadis adıyla bir medresesinin bulunduğu fakat yıllar içinde harap olduğu belirtilmektedir.¹⁵⁹ Dâru'l-Hadis olarak tahsis edilmiş olan medrese günümüze kadar gelmemiştir. Orhan Gazi Medresesi ile Hayreddin Paşa Dâru'l-Hadisi büyük ihtimalle Yeşil Camii ile Nilüfer İmaret ve Şeyh Kutbuddîn Camii'nin teşkil ettiği Kuzey ve Batı köşeleri ve İznik suru arasındaki bölgededir.¹⁶⁰

3.3 İmaret

Evliya Çelebi, İznik'te Hayreddin Paşa'nın Eski ve Yeni İmaret isimli iki imareti olduğunu, bu imaretlerde zengin veya fakir olduğuna bakılmaksızın herkese her gün iki öğün olmak üzere büyük kâselerle bol miktarda çorba verildiğini ifade etmektedir. Evliya Çelebi'nin kaydına göre İznik'te Halil Hayreddin Paşa'nın türbesinin karşısında eski ve yeni imaret adındaki imaretinde -birisi oğlu İbrahim Paşa'ya aittir- her gün iki kere insanlara çorba verilmiştir.¹⁶¹ Bu imarete günde iki kez -muhtemelen sabah akşam- yemek verilmiştir. Kitâbedeki iki defa manasına gelen ve şeddesiyle beraber yazılmış bulunan (مرتين) “merrateyni” kelimesi günde iki öğün yemek verildiğini göstermektedir.¹⁶² İmaretlerde zengin veya fakir olduğuna bakılmaksızın herkese her gün iki öğün büyük kâselerle bol miktarda çorba verilmesi, bize dönemin halkının zor şartlarda yaşadığını göstermektedir. Buradan dönemin sosyal durumunu tahmin edebiliriz.

Hayreddin Paşa'nın imareti türbesinin karşısında yapılmıştır. Ancak XVII. asırda faaliyette olduğu ifade edilen imâret sonradan yıkılmıştır. Hayreddin Paşa'nın İznik'teki bu müesseselerine daha sonra oğulları tarafından da vakıflar tahsis edildiği tahrir defterlerinden anlaşılmaktadır.¹⁶³ Ayverdi'nin belirttiğine göre bu yeni imaret denilen kısım kitâbesinden de anlaşıldığı gibi oğlu İbrahim Paşa'nın 830/1426'da yaptırdığı imarettir. İbrahim Paşa'nın türbesinde olan kitâbe günümüzde İznik Müzesi'ndedir. Hayreddin Paşa İmaretinin türbesinin karşısında olduğu tahmin edilmektedir.¹⁶⁴

¹⁵⁸ Uzunçarşılı, “Çandarlı (Cenderli) Kara Halil Paşa”, *Belleten*, sayı: 91, s. 475.

¹⁵⁹ Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 23; Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri*, s. 79-80.

¹⁶⁰ Ayverdi, *Osmanlı Mimarîsinin İlk Devri*, I, s. 319-320.

¹⁶¹ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Cilt: 3, Kitap:1, haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1999, s. 6.

¹⁶² Ayverdi, *Osmanlı Mimarîsinin İlk Devri*, I, 320.

¹⁶³ Uzunçarşılı, “Çandarlı (Cenderli) Kara Halil Paşa”, *Belleten*, sayı: 91, s. 475.

¹⁶⁴ Ayverdi, *Osmanlı Mimarîsinin İlk Devri*, I, 320.

Evliya Çelebi zamanında yani, XVII. asrın ikinci yarısında mâmur ve faaliyette olduğu anlaşılan ve giderleri için vakıflar tahsis edilen imareten günümüze bir eser kalmamıştır. Halen adı geçen yerde I. Murad'ın annesi Nilüfer Hatun adına yaptırmış olduğu Nilüfer Hatun İmareti ayakta durmakta ve bahçesi ile birlikte İznik Müzesi olarak kullanılmaktadır.

3.4 Serez'deki Camii ve Kitâbesi

Serez, Osmanlı Devleti'nin eski mülkiye teşkilâtında Selânik vilâyetinin sancaklarından olan Serez Sancağı'nın merkezi idi.¹⁶⁵ 777/1375 yılında I. Murad tarafından fethedilmiş fakat kalıcılık sağlanamamıştır. Gazi Evrenos tarafından 786/1384 tarihinde tekrar fethedilip Türk yurdu olmuştur. Yunancada Bikadobor olan bu kaleyi Murad Hüdâvendigâr gazilerin yürüyüş edip fethetmelerini istediği ve neticede fethettiklerinde “Sîruz” denmiş, sonradan galat-ı meşhur ile Serez şeklinde anılmıştır.¹⁶⁶

Serez'deki Halil Hayreddin Paşa Camii'nin kitâbesindeki bilgiye göre caminin 787/1385 tarihinde vezir Halil Hayreddin Paşa tarafından, vefatından bir sene evvel yaptırıldığı anlaşılmaktadır. 1132/1719-1720 yılında yanan cami 1252/1836 yılında II. Mahmud tarafından tamir ettirilmiş ve kapı üzerine yeni bir kitâbe yerleştirilmiştir.¹⁶⁷ Evliya Çelebi'nin kaydına göre şehirde 91 cami bulunmaktadır.¹⁶⁸ Ayverdi'nin belirttiğine göre bütün Osmanlı eserleri gibi Serez'dekiler de Yunanlılar tarafından tahrip edilmiş olup hiçbiri günümüze ulaşmamıştır. Sadece yıllar içinde yıpranmış bir bedesten eski yapı olarak görülmüştür.¹⁶⁹

Serez'de Hayreddin Paşa Mahallesi adıyla bir mahalle bulunmaktadır. Serez'de bulunan Eski Camii, Serez kalesinin güney-batısı tarafında yer almaktadır. Halil

¹⁶⁵ Uzunçarşılı, “Çandarlı (Cenderli) Kara Halil Paşa”, *Belleten*, sayı: 91, s. 476 (dip not).

¹⁶⁶ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, VIII. Kitap, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu, haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Robert Dankoff, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2003, s. 55-56.

¹⁶⁷ Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri* (Bulgaristan, Yunanistan ve Arnavutluk 4.5.6. kitap), İstanbul Fetih Cemiyeti Yay., 2. b. İstanbul, 2000. IV, 354; Taeschner-Witteck, “Die Vezirfamilie Der Gandarlyzâde”, *Der Islam*, XVIII,78; Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 25; Uzunçarşılı, “Çandarlı (Cenderli) Kara Halil Paşa”, *Belleten*, sayı: 91, s. 476.

¹⁶⁸ “Cümle doksan bir mihrabdır amma on ikisi Salât-ı Cuma eda olunur, cevâmi-i Mü'minan-ı muvahhidan cemaat-i kesîreye mâlik mabedgâh-ı âbidandır. Amma cümleden aşağı çarşı içinde Eski Camii, Kurşunlu hârpuste kubbeli ve bir ser-âmed bang-hane-i mevzunlu bir mabedgâh-ı beytullah-ı kadimdir. Amme teng mahalde bina olunmakla harimi yokdur. Ancak kible kapusu önündeki harem yerinde bir havz-ı imam-ı Hanefisi var muslıklarından cümle cemaat abdest alurlar”. Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, VIII. Kitap, s. 56.

¹⁶⁹ Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri* (Bulgaristan, Yunanistan ve Arnavutluk), IV, 354.

Hayreddin Paşa Serez’de bulunan camii için Serez’deki Eski Hamam ile birlikte 19 köy vakfetmiştir.¹⁷⁰

Şu anda Yunanistan sınırları içinde bulunan Serez şehrinde Aşağı Çarşı semtinde 787/1385 yılında Halil Hayreddin Paşa tarafından yaptırılan Eski Camii adıyla maruf Kurşunlu Camii, Evliya Çelebi tarafından Serez’i gezdiği sırada görülerek kitâbesi istinsah edilmiştir. Ancak Evliya Çelebi’nin XVII. yüzyılda gördüğü ve istinsah edip Seyhatnâmesi’ne koyduğu Kurşunlu Camii kitâbesinde noksanlık ve tertip hatası olduğu belirtilmektedir. Kitâbe şöyledir:

بسم الله الرحمن الرحيم خالصا وينا عمر هذا المسجد المبارك في زمان السلطان مراد بن اورحان خلد
ملكه المحتاج الباری خليل ابن علی الجندری عفی عنهم سنة سبع و ثمانين و سبعمايةه

“Rahman ve Rahîm olan Allahın adıyla Bu Mübarek mescidi Sultan Orhan’ın oğlu Sultan Murad –mülkü ebedî olsun- zamanında Bârî’ye muhtaç Ali oğlu Halil el Cenderî Allah rızası için Hicrî 787 yılında yaptı ve imar etti.”¹⁷¹

Yukarıdaki kitâbede görülen ifade (بنی و عمر خالصا لله) şeklinde olması gerekirken yukarıdaki gibi yazılmıştır. Bu kitabeye göre Kurşunlu Camii 787/1385 senesinde İznik’teki Yeşil Camii ve Bursa’daki imaret ve medreseyi yaptıran Çandarlı Ali oğlu Sadrazam Halil Hayreddin Paşa tarafından yaptırılmıştır.¹⁷²

3.5 Serez Eski Hamamı

Ekrem Hakkı Ayverdi’nin belirttiğine göre Halil Hayreddin Paşa’nın Serez’de Eski Hamam adlı bir vakfının olduğu, Paşa’nın vakfiye suretinde ve ona yapılan temliklerin ve hüccetlerin topluca bulunduğu *Bursa Kadı Sicilleri* arasındaki 1070/1659 tarihli defterde de bir hamama ve birçok zaviyeye galle fazlasının evlada tahsis olduğu kayıtlıdır. Bu defterdeki hamam tahrir defterindeki Eski Hamam’dır. Cami etrafında hizmet yerleri ve zaviye bulunmaktadır.¹⁷³

3.6 Gelibolu’daki Camii ve Kitâbesi

Halil Hayreddin Paşa’nın kitâbesi bulunan üçüncü eseri Gelibolu’daki Eski Camii’dir. Gelibolu’nun en büyük camii olan Gelibolu Ulu Camii (Eski Camii veya Gelibolu Gazi Süleyman Paşa Camii)’nin bir inşa kitâbesi ve iki tamir kitâbesi

¹⁷⁰ Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 26; Uzunçarşılı, “Çandarlı (Cenderli) Kara Halil Paşa”, *Belleten*, sayı: 91, s. 476.

¹⁷¹ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, I, 354; Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 25; Uzunçarşılı, “Çandarlı (Cenderli) Kara Halil Paşa”, *Belleten*, sayı: 91, s. 465.

¹⁷² Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, I, 354.

¹⁷³ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, I, 355.

bulunmakta olup Süleyman Paşa'ya atfedilmiş, son iki tamir kitâbesinde de Süleyman Paşa veya Gazi Süleyman Paşa Camii olarak görülmektedir.¹⁷⁴ Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde ve Salnâmelerde Eski Camii'nin Halil Hayreddin Paşa'ya ait olduğuna dair bir kayıt bulunamamıştır. Evliya Çelebi kale içinde Sultan Camii adında bir cami olduğunu belirtmiştir.¹⁷⁵ Caminin orta (kuzey) kapısı üzerinde bulunan 90x55 cm. ebadında celî nesih tarzında Arapça yazılmış dört satırlık kitâbesinde:¹⁷⁶

عمر هذا البناء الشريف المبارك لاجل الملك

المعظم والحاقان الاعظم مولا ملوك العرب

والعجم سلطان ابن سلطان مراد بن اورحان خلد

الله ملكه سيد العلماء خير الملة والدين في تاريخ سنة سبعة وثمانين وسبعمائة ٧٨٧

“Ammara hêze'l-binâe'ş-Şerîfe'l-Mübâreke li-ecli'l-Meliki'l-Muazzam ve'l-Hâkâni'l-âzam Mevlâ Mülûki'l-Arab ve'l-Acem Sultân ibni Sultân Murad b. Orhân hallede'llâhü mülkehü seyyidü'l-ulemâ hayru'l-milleti ve'd-dîn fî târîh-i seneti seb'atin ve semânîne ve seb'îmiye 787”

“Bu mübarek şerefli binayı büyük hükümdar, en büyük hakan, Arap ve Acem meliklerinin efendisi Sultan Orhan'ın oğlu Sultan Murad –Allah mülkünü ebedî eylesin için ulemânın efendisi, dinin ve milletin hayırlısı (Hayreddin Paşa) 787 (yedi yüz seksen yedi) senesinde imar etti.”

Gelibolu'daki Gazi Süleyman Paşa Camii adıyla bilinen Sultan Camii veya Eski Camii (Ulu Camii) kitâbesindeki “ulemânın efendisi, dinin ve milletin hayırlısı” ifadesi dikkate alınmadan Gazi Süleyman Paşa Camii olarak isimlendirilmiştir.¹⁷⁷ Bu caminin Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa'ya ait olduğu söylenmesine rağmen adı geçen caminin yapılış tarihini gösteren 787/1385 tarihli kitâbesindeki ifadelerden Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır.¹⁷⁸

¹⁷⁴ Ayverdi, *Osmanlı Mimarısının İlk Devri*, I, 305-306; Karaaslan, Nasuhi Ünal, Arbaş, Hamit, Yazıcı, Gülğün- *Çanakkale Kitabeleri I Gelibolu*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yay., Diyanet Vakfı Matbaası, Ankara, 2004, s. 5-6.

¹⁷⁵ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 307 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, İbrahim Sezgin, Yapı Kredi Yay., 1. b. İstanbul, 2001, V, 158; Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 26.

¹⁷⁶ Ayverdi, *Osmanlı Mimarısının İlk Devri*, I, 305. Kitabenin ebadı Çanakkale Kitabeleri I Gelibolu adlı eserde 48x94 cm. olarak görülmüştür. Karaaslan ve diğerleri, *Çanakkale Kitabeleri I Gelibolu*, s. 4. Gelibolu Ulu Camii inşa ve tamir kitâbeleri için bkz. Ek. 5.

¹⁷⁷ Karaaslan ve diğerleri, *Çanakkale Kitabeleri I Gelibolu*, s. 4.

¹⁷⁸ Emecen, Feridun, “Süleyman Paşa” *DİA*, XXXVIII, 96; Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 26; Uzunçarşılı, “Çandarlı (Cenderli) Kara Halil Paşa”, *Belleten*, sayı: 91, s. 476.

Ayverdi'nin belirttiğine göre Gelibolu Ulu Camii veya Gazi Süleyman Paşa Camii'ni şüphesiz Sultan Murad adına Cenderli-Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa yaptırmıştır. Asıl adı Kara Halil olan Halil Paşa'nın vezirliğinden bahsedilmeyip sadece (سيد العلماء) “Seyyidü'l-ulemâ” denmiş olması tereddüde sebep olmamalıdır. Çünkü ardından gelen (خير الملة والدين) “Hayru'l- Milleti ve'd-Dîn” unvanı vesikalarda kazaskerler için kullanılan bir unvan olduğu gibi, Kara Halil Paşa'nın vezir olduktan sonra aldığı (خير الدين) “Hayreddin” lakabındaki (خير) “Hayr” kelimesi ile onun vezir Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa olduğuna îma ve işaret edilmektedir.¹⁷⁹

İkinci kitâbe güney (doğu olmalıdır) kapısı üzerinde 55x35 cm. ebadında, dört satır ve dört beyit olan Türkçe nesih bir yazı olup 1088/1677 tarihini göstermektedir.¹⁸⁰

حضرت غازی سلیمان شهید پاک ذات فتح ایدوب بو ایللی قیلدی بولایرده وفات
ایلدی بو جامعی احیا نیجه خیراتله روح پاکى شاد اوله مغفور اوله جمع غزات
پک فنا بولمشدی اما سعی ایدوب احمد آغا انی توسیع و منور ایلیوب وردی نجات
هاتف قدسی بویردی لطفیله تاریخی اسکی جامع نورله دولدی و بولدی نوحیات

“Hazret-i Gazi Süleyman şehid-i pâk-i zât- fethedüb bu illeri kıldı Bolayır'da vefât

Eyledi bu câmi'i ihyâ nice hayrâtla rûh-i pâki şâd ola mağfur ola cem'i guzât

Pek fenâ bulmuşdu ammâ sa'y edüb Ahmed Ağa ânı tevsî' ve münevver eyleyüb virdi necât

Hâtif-i kudsî buyurdu lutfile târîhini Eski Câmii nurla doldu ve buldu nevhayat” (1088)

Kitâbede Gazi Süleyman Paşa'nın Hak rızası için şehit olduğu, Bolayır'ı¹⁸¹ fethettikten sonra Bolayır'da vefat ettiği belirtilmektedir. Evliya Çelebi, Orhan Gazi'nin oğlu Şehzâde Süleyman Paşa'nın 716 yılı başlarında yanında Kara Hoca'nın da bulunduğu kırk kişi ile Anadolu tarafında bulunan Kapıdağı adlı yerden sığır ve at tulumları üzerine yaptıkları sallarla Rumeli'ye geçip ilk olarak Ekşimil adındaki kaleyi

¹⁷⁹ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, I, 306.

¹⁸⁰ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, I, 306; Karaaslan ve diğerleri, *Çanakkale Kitabeleri I Gelibolu*, s. 5.

¹⁸¹ Bolayır'ın fethi esnasında İslâm askeri ile Rum askerleri arasında çok şiddetli savaş cereyan etmiş, düşman askeri ile Türk askeri ayırt edilemez hale gelmişti. O sırada Gazi Mihal Süleyman Paşa'ya gelip: “Şehzadem İslâm askeri ile kefare askeri karış katış olup kızıl kana bulanmışlar ve birbirinden fark edilemez oldular” deyince Şehzade Süleyman Paşa: “Bire Lala! var şu asker-i İslâm'ı bul, ayır da sonra kal'ayı fethetyle” dedi ve gerçekten 758 yılında kale fethedildi ve ismini “Bul ayır kal'ası” koydular. Ancak daha sonraları “Bul ayır” galat olarak “Bolayır” oldu. Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, V, 162.

fethettiklerini, daha sonra 758 senesinde Bolayır'ı fethettiklerini, 760 yılında da kaz avlamak üzere bir kaza doğan saldığını, onu kovalarken atının tökezleyip düştüğünü ve vefat ettiğini belirtir.¹⁸²

Gelibolu Gazi Süleyman Paşa Camii, Türkler tarafından Avrupa'da inşa edilen ilk cami ve türünün tek örneği olarak önemli bir konuma sahiptir. Dikdörtgen bir plana sahip 31.60X26.60 m. ebadında olan caminin doğu, batı ve kuzey yönlerinde birer kapı bulunmaktadır. 19. yüzyılda II. Abdülhamid devrinde yapılan tamirat esnasında her üç kapının önüne sütun üzerine kesme işlemeli kemerli girişler yapılmıştır. On adet sütuna dayanan kemerler üzerine oturan fener, camiye kubbeli özelliği kazandırmaktadır. Bu fenerde bulunan kırk adet pencere ile caminin dört cephesinde bulunan altışardan yirmi dört adet yuvarlak kemerli pencere caminin gün boyunca güneş ve ışık almasını sağlamaktadır. 110 cm kalınlığı bulunan dış duvarları caminin yazın serin, kışın ılık olmasında etkili olmaktadır. Caminin mihrabı mermerden yapılmış olup mihrapta ve cami içinde bulunan yazılar altın suyuyla yazılmış olmasına rağmen zamanla yapılan tamiratlarda üzerleri yaldız ile boyanmıştır. Cami tavanında bulunan ahşap işlemeli kısım altın varakla yazılmış ve orijinalliğini hâlâ muhafaza etmektedir. Caminin kuzey-batı köşesinde bulunan ve kesme taştan yapılmış olan minare 1975 yılında meydana gelen Gelibolu depreminde hasar gördüğü için minarenin şerefesinden yukarısı yeniden yapılmıştır. Yıllar içinde 25 derece eğim tespit edilen cami minaresi 2006 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yapılan restorasyonda kaide kısmına kadar sökülerek yeniden inşa edilmiştir.¹⁸³

Caminin yeniden inşa edildiğini gösteren üçüncü kitâbe, caminin kuzey batı kısmındaki kapısı üzerinde, 190X108 cm. ebadında, beş satır ve beş beyit olup ta'lik yazı ile hattat Nazif Bey tarafından yazılmıştır (1307/1889-1890 tarihini göstermektedir):¹⁸⁴

شہزادہ جنتمکان غازی سلیمان اسمنه بو معبد انشا اولنوب اولمشدی امت مستفید
محتاج تعمیر ایلدی آنی مرور ازمه ایئدی شهنشاه جهان اعمار باطرز جدید
سلطان حمید ذوالہم حاقان فاروق شیم مستجمع عدل وکرم مستکمل رأی سدید

¹⁸² Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, V, 162.

¹⁸³ Emecen, Feridun, "Süleyman Paşa", *DİA*, XXXVIII, 94-96; Tanman, M. Baha, "Süleyman Paşa Camii ve Türbesi", *DİA*, XXXVIII, 101-102. Ayrıca bkz. Gelibolu Gazi Süleyman Paşa Camii, www.canakkaleili.com. et, 14.10.2018.

¹⁸⁴ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, I, 306; Karaaslan ve diğerleri, *Çanakkale Kitabeleri I Gelibolu*, s. 6.

يارب اوله اجلال ايله اقبال عال العال ايله دائم صفای بال ايله عمرى مزید عصرى مدید
يازدى مجوهر کلکله تاریخن عزت بنده سى قیلدی بو اقدس جامعى تعمیر خان عبد الحمید

“Şehzade cennet-mekân Gâzi Süleymân ismine,
Bu mâbed inşa olunub olmuşdu ümmet müstefîd
Muhtâc-ı ta'mîr eyledi ânı mürur-i ezmine
İtdi Şehinşâh-ı cihân îmar bâ tarz-ı cedîd
Sultân Hamîd-i zü'l-himem Hâkân-ı Fârûk-şiyem
Müstecmi-i adl-u kerem, Müstekmil-i ra'yi sedîd
Yâ Rab! Ola iclâl ile ikbâl-i âli'l-âl ile,
Dâim safâ-yı bâl ile ömrü mezîd asr-ı medîd
Yazdı mücevher kilke târîhin izzet bendesi
Kıldı bu akdes câmi'i ta'mîr Hân Abdü'l-Hamîd”
Nazif H. 1307.

Halil Hayreddin Paşa'nın yaptırmış olduğu eserler ve bunların kitâbeleri inşa tarihlerine göre çalışmanın sonundaki ekler kısmında gösterilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş sürecinde kadılık, kazaskerlik, beylerbeyilik ve vezirlik gibi görevlerde bulunan Halil Hayreddin Paşa, bir taraftan devletin işlerini aksatmamaya çalışırken, diğer taraftan halkın faydalanması amacıyla cami, medrese, imaret ve hamam yaptırıp halka hizmet etmiştir.

4 VAKIFLARI

Kur'an-ı Kerim'de yer alan iyilik, hayır, karz-ı hasen, salih amel, paylaşma, birr ve îsar gibi müslümanları hayır ve iyilik yapmaya teşvik eden âyetlerle temeli atılan vakıf kurumu sayesinde tarih boyunca birçok hayır hizmeti yapılmıştır. Müslümanlar, ölümlerinden sonra amel defterlerinin kapanmadan hayırlarının devam etmesini düşünerek, fakir veya zengin olduğuna bakmaksızın tüm topluma faydası olan cami, imaret ve medrese gibi eserler veya faydalı kitaplar ya da hayırlı evlâd bırakarak ebedî saadete ermeyi arzu ederler. Ölümünden sonra hayırla anılmak için kurulan vakıfların kuruluş senedleri olan vakfiyelerinde de vakfın Allah'ın rızasını elde etme arzusuyla yapıldığını göstermek üzere, Kur'an-ı Kerim âyetlerinden ve Hadis-i Şeriflerden bazılarının konması usûl haline gelmiştir.¹⁸⁵

¹⁸⁵ Bu meyanda; “Onlar, mallarını akrabaya, yetimlere, miskinlere, yolculara, dilencilere ve esirlere severek verirler” (Bakara 2/177), “Sana Allah yolunda ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki;

Hız. Peygamber'in (sas), Fedek arazisini vakfetmesi ilk vakıf örneği kabul edilir. Sahabe-i kiram, tabiin ve onları takip edenler tarafından da Allah rızası gözetilerek vakıflar yapılarak hayır hizmeti sürdürölmüştür. Bu meyanda Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali dönemlerinde olduğu gibi Emevîler ve Abbâsîler zamanında da vakıf hizmetleri büyük bir titizlikle yürütölmüş ve özellikle Müslüman Türkler sayesinde zirveye ulaşmıştır. İslâm dinini kabul ettikten sonra kendilerinden önceki Müslüman devletlerin idarî kurumlarından etkilenerak devleti yöneten Türkler, birçok hizmeti vakıflar yoluyla sunmuşlardır.¹⁸⁶

Çandarlı Halil Hayreddin Paşa da yaptırmış olduğu cami, medrese, mektep gibi eserlerinin hizmetini sürdüröbilmelerini sağlamak için vakıflar kurduğu gibi vefatından sonra oğulları tarafından da birçok vakıf kurulmuştur.¹⁸⁷ Bu eserler için 19 köyün vakfedilmiş olduğu, XVI. yüzyıl ortalarında vakfın yıllık gelirinin 197.676 akçeye ulaştığı zikredilmiştir.¹⁸⁸ Bu bağlamda İznik kazasındaki Hesbekli¹⁸⁹ adlı köy ve Hayrabolu kazasındaki Yorselim ve Şalgamlı adlı köyler vakıf köyleridir.¹⁹⁰ 12 Şubat

harcayacağınız mal, ana-baba, yakınlar, öksüzler, yoksullar ve yolda kalmışlar için olmalıdır. Yaptığınız her hayrı muhakkak Allah bilir." (Bakara 2/215), "Allah yolunda mal harcamak..." (Bakara 2/195, 261), "Hayırlı işler yapmakta yarışmak" (Bakara 2/148; Âl-i İmrân 3/114), "Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça asla iyiliğe ulaşamazsınız..." (Âl-i İmrân 3/92), "Sadaka vermek..." (Nisa 4/114), "Gönül hoşluğu ile ödünç vermek..." (Hadid 57/18; Müzzemmil 73/20), "Fakiri yedirip içirmek..." (Fecr 89/18; Mâûn 107/3) gibi âyetler genelde konulmuştur. "İnsanoğlu öldüğü vakit, onun amel defteri kapanır, ancak üç şey hariçtir; sadaka-i cariyeye (devam eden sadaka), yararlanılacak ilim ve kendisine dua eden iyi evlâd." hadisi (Müslim, Sahih, Vasiyyet,14.) vakfiyelerde genel olarak yer almıştır. Bkz. Hayreddin Paşa oğlu Ali Paşa Vakfı'na ait Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi,734 no'lu defterin 216. sayfa ve 120. sırasında kayıtlı 796 tarihli Arapça vakfiyesi.

¹⁸⁶ Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları Yay., Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983, III, 577-579. Menkul ve gayr-i menkul olmak üzere ikiye ayrılan vakıflardan cami, medrese, mektep, imaret, zaviye, köprü ve çeşme gibi bizzat kendisinden faydalanılan eserlere Müessesât-ı Hayriye denmektedir. Bu eserlerin hizmetini yürütmek için vakfedilen bina, arazi ve nakit para gibi gelir kaynağı oluşturan vakıflar da asl-ı vakıf olarak tanımlanmaktadır. Osmanlılarda vakıf hukuku Hanefî mezhebi kurallarına göre yürütölmüştür. Çiftçi, Cafer, *Bursa'da Vakıfların Sosyo-Ekonomik İşlevleri (1544- 1588 ve 1749-1795 Yılları Arası Vakıf Muhasebe Kayıtları Işığında)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Yeniçağ Tarihi) Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2001, s.26-27

¹⁸⁷ Aktepe, "Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa", *DİA*, VIII, 214-215. Sözlükte durmak, durdurmak, alıkoymak anlamlarına gelen vakıf, bir mülkü ebedî olarak Allah'ın kullarının faydalanması için tahsis etmek anlamında kullanılan bir terimdir. Allah rızası kazanmak ümidiyle malını ebedî olarak insan ve diğer varlıkların istifade etmesi için vakfeden kişi aynı zamanda sadaka yapmış olmaktadır. Vakfeden zâta vâkıf, vakfedilen mala mevkûf ve bir malın menfaati kendisine tahsis edilen kişiye de mevkûfun aleyh denmektedir. Vakıf kelimesinin çoğulu "evkaf" olup Müslümanlar arasındaki dayanışma ve yardımlaşmanın en güzel örneklerindedir. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, 577.

¹⁸⁸ Aktepe, "Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa", *DİA*, VIII, 214-215.

¹⁸⁹ Şu anda sebze ve meyve hali olarak kullanılmaktadır.

¹⁹⁰ Vakıflar Genel Müdürlüğü İbrahim Hakkı Konyalı Vakıf Kütüphanesi ve Arşivi, no:164.

1301 tarihli mazbatada Çandarlı Halil Hayreddin Paşa'nın Serez sancağında bulunan vakıf köylerinden elde edilen gelirlerden Kâime Kararnamesi gereği dört yüzlük kâime bir lira itibar olunarak Tasfiye-i Düyûn Kararnamesi hükmünce ödenmesi bildirilmektedir.¹⁹¹ 16 Receb 1311 tarihli mazbatada da Çandarlı Halil Hayreddin Paşa'nın Serez'deki vakıf köylerinden elde edilen gelirlerinin Kâime Kararnamesi gereği dört yüz kuruş bir altın itibar olunarak nakden tasfiyesi kararlaştırıldığı belirtilmektedir.¹⁹²

Halil Hayreddin Paşa'nın siyasî, sosyal ve kültürel alanda yapmış olduğu güzel hizmetleri kendisinden sonra devlet kademelerine getirilen Çandarlı ailesinin üyeleri de yürütmüştür. Onun vefatından sonra oğlu Ali Paşa vezîriâzamlığa getirilmiş ve kendisine devlet idaresinde büyük yetkiler verilmiştir.

¹⁹¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, A. MKT. MHM.00488.00021.009.001; Ayrıca bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, A. MKT. MHM.00488.00021.008.001.

¹⁹² Başbakanlık Osmanlı Arşivi, A. MKT. MHM.00310.023219.004.001.

İKİNCİ BÖLÜM

ÇANDARLI HALİL HAYREDDİN PAŞA'NIN OĞULLARI

Halil Hayreddin Paşa'nın Ali, İlyas ve İbrahim adlarında üç oğlundan en büyüğü olan Ali Paşa, Halil Hayreddin Paşa'nın babasının adını taşımaktadır. İkinci oğlu İlyas Paşa, Yıldırım Bayezid zamanında vefat etmiştir. Ali Paşa ve İbrahim Paşa vezîriâzamlığa tayinlerinden ölümlerine kadar aralıksız Osmanlı Devleti'nin en yüksek devlet görevinde bulunmuşlardır. Çandarlı ailesinin ilk veziri olan Halil Hayreddin Paşa'dan sonra gelen aile fertlerinden Ali Paşa, İbrahim Paşa, II. Halil Paşa ve II. İbrahim Paşa vezîriâzamlığa kadar yükselmiş devlet adamlarıdır. Çandarlı Hayreddin Paşa'nın nesli oğulları İlyas Paşa, Mahmud Çelebi ve Halil Paşa kanalıyla devam etmiştir.¹⁹³

1. ALİ PAŞA

1.1. HAYATI

Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa'nın büyük oğlu olan Ali Paşa, babası kazaskerlikten sadarazamlığa tayin edildiği sırada onun yerine kazasker olarak atanmış, Sultan I. Murad'ın Karamanoğlu Alâeddin Bey üzerine sefere hazırlandığı sırada vezirliğe yükseltilmiştir. 789/1387 senesinde babasının ölümü üzerine vezîriâzamlık makamına tayin edilmiştir.¹⁹⁴ Ayrıca I. Murad, Yıldırım Bayezid ve Süleyman Çelebi dönemlerinde vezirlik ve vezîriâzamlık görevlerinde bulunmuştur. Doğduğu yer ve doğum tarihi tam olarak bilinmeyen Ali Paşa, aynı zamanda iyi bir medrese eğitimi alarak ilmiye sınıfında yetişmiş bir ilim adamıdır. İlmiye sınıfından kazaskerliğe, ardından vezirliğe ve 1387 senesinde babasının vefatından itibaren vezîriâzamlığa atanan Ali Paşa, 1387 tarihinden 1406 yılına kadar kesintisiz on dokuz yıl vezîriâzamlık yapmıştır. Ali Paşa, babası Halil Hayreddin Paşa gibi teşkilâtçı ve iyi bir idareci olarak tarihte yerini almıştır.¹⁹⁵

¹⁹³ Çandarlı İlyas Paşa, Çandarlı Mahmud çelebi ve Çandarlı Halil Paşa'nın Şeceresi için bkz. Ek. 6, Ek. 7, Ek. 8.

¹⁹⁴ Hoca Sadeddin, *Tâcü't-Tevârih*, I, 162; Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 30; Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri*, s.102; Türk Ansiklopedisi, XI, 367. Atâyî, Ali Paşa'nın 788/1386 tarihinde vezir olduğunu kaydetmiştir. Nev'izâde Atâyî, *Hadâikü'l-Hakâyık Zeyl-i Şakâyık*, I, 122.

¹⁹⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, 557.

Ali Paşa, bürokrasi üzerinde güçlü bir nüfuza sahip olması sebebiyle devlet işlerinde sözü dinlenen, aldığı politik kararları desteklenen güçlü bir kişiliğe sahiptir. Nitekim Osmanlı Ordusu'nun kendileri üzerine askerî bir sefer düzenlediğini haber alan Karamanoğlu, işin vahametini anlayınca bir elçi gönderip Osmanlıları oyalama taktiği gütmek istediği zaman Ali Paşa, alınan savaş kararında ağırlığını hissettirmiştir. Sultan Murad, Karamanoğlu'nun niyetini sezmekle birlikte devlet işlerinde vezirlerle ve ulemâ ile istişare yapmayı esas aldığı için bir istişare meclisi kurmuş ve meclistekilerin fikrini sormuştur. Toplantı esnasında herkes düşüncesini söyledikten sonra Ali Paşa, Sultan'ın düşüncelerine tercüman olan konuşmasında: *“Bir sözünden dönme ki, gazilerin Padişahı ile and içmiş, yemin vermiş iken, defalarca başkaldırmakta, özüne gösterilen lütfu, iyiliği ve nimet hakkını unutmakta ise, artık ona merhametin yeri yoktur. Onun affi düşünülemez. Halkın hukukunun, âciz ve zavallı Müslümanların böyle bir zalimin elinden kurtarılması yolunda geciken, ihmalkârlık eden ve kötü işler yapanı cezalandırmada ağır davranan vebal altına düşer ve bu tutum karışıklıklara sebep olur.”* diyerek, Karamanoğlu ile muharebe yapılmasının gereğini gerekçeleri ile birlikte beyan edince Sultan Murad, Ali Paşa'nın teklifini kabul etmiş ve 1387 yılında Karamanoğlu üzerine yürümüştür. Karamanoğlu meydana gelen muharebede mağlup olarak Konya'ya kapanınca Konya muhasara altına alındıysa da Karamanoğlu'nun Sultan I. Murad'ın kızı olan eşi ile birlikte gönderdiği bir heyet vasıtasıyla sulh istemesi üzerine Sultan I. Murad, Konya muhasarasını kaldırmış, ardından Osmanlı aleyhine oluşan ittifak haberini alınca Balkanlara yönelmiştir.¹⁹⁶

Anadolu'daki düzenin tekrar sağlanmasında büyük gayretleri olan Ali Paşa, Osmanlı Devleti'ne karşı oluşturulmuş olan Balkan Devletleri ittifakına katılmak isteyen Bulgar Kralı Şişman'a karşı bir sefer düzenlenmesi için I. Murad tarafından görevlendirilmiştir. O, 30.000 kişilik bir kuvvetle Aydos'un kuzeyindeki Nâdir Geçidi'nden Balkan dağlarını aşip 790/1388 yılında Doğu Bulgaristan'a girmiş ve Bulgar Kralını barışa zorlamıştı. Ali Paşa'nın bu başarısı Osmanlı dış politikası açısından büyük bir önem arz etmektedir. Bu sayede Bulgar Kralı'nın Osmanlılar aleyhindeki ittifaka girmesini ve dolayısıyla Bulgar Ordusu'nun Kosova Meydan savaşına katılmasını önleyen Ali Paşa, 19 Cemâziye'l-âhir 791/15 Haziran 1389

¹⁹⁶ Hoca Sadeddin, *Tâcü't-Tevârih*, I, 163.

tarihinde yapılan Kosova Meydan Muharebesi'nin kazanılmasında da önemli rol oynamıştır.¹⁹⁷

Çandarlı Ali Paşa, Kosova savaşında Sultan Murad'ın şehid edilmesi üzerine yerine geçen oğlu Yıldırım Bayezid döneminde de (1389-1402) vezîriâzam olarak görevini sürdürmüştür. Yıldırım Bayezid, 795/1393 yılında Niğbolu ve Silistre'yi fethettiği sırada Ali Paşa Yıldırım'ın oğlu Emir Süleyman ile birlikte hareket etmiştir. Niğbolu seferi esnasında Osmanlı ordusunun sağ kanadında bulunmuş, burada zaferin elde edilmesinde büyük katkı sağlamıştır. Aynı yıl içerisinde başlayan İstanbul muhasarası Niğbolu'ya yapılan sefer dolayısıyla hafifletilmişti. Niğbolu zaferinden sonra İstanbul Tekfuru Manuel'in Niğbolu'da Haçlıları Osmanlı aleyhine kışkırtması sebebiyle Osmanlı ordusunun İstanbul muhasarasını şiddetlendirmesinde de onun payı belirgindir.¹⁹⁸

Ali Paşa, İstanbul'un fethini çok arzu eden Yıldırım Bayezid'in bu emelini gerçekleştirmek üzere girişilen ve 793-804/1391-1402 tarihleri arasında dokuz yıl gibi uzun bir süre devam eden İstanbul muhasarasında çok önemli roller üstlenmiştir. Nitekim İstanbul'u kuşatan Yıldırım Bayezid, İstanbul Tekfuru'na haber gönderip İstanbul'u teslim etmesini, aksi takdirde savaş tehdidinde bulunduğu sıralarda Anadolu'da başgösteren Timur tehlikesi Bizansla anlaşma zorunluluğu doğurmuştur. Timur işgalinin doğuda Sivas'ın tahribine kadar varması, Osmanlı Ordusu'nun doğuya gitmesini zorunlu hale getirince Bizansla anlaşma yolu tercih edilmiştir. Diplomatik yollarla bu anlaşmayı Osmanlı Devleti lehine gerçekleştiren Ali Paşa, Yıldırım Bayezid'e Tekfurla yaptığı anlaşmayı teferruatlı bir şekilde açıklamıştır. Buna göre; İstanbul'da bir Müslüman mahallesi kurulup mescid yapılacaktır. Müslümanların işlerini görmek için Hünkâr'ın bir kadısı olacaktır. Bunlara ilave olarak Tekfur yılda on bin filori haraç verecektir.¹⁹⁹

Osmanlı-Bizans münasebetlerinde, özellikle bu anlaşmanın yapılmasında Ali Paşa'nın rüşvet (hediye) aldığı için İmparatoru iltizam ettiği rivayet edilir. Yıldırım

¹⁹⁷ Alphonse de Lamartin, *Aşiretten Devlete (Türkiye Tarihi)*, haz. Mehmet R. Uzmen, Tercüman 1001 Temel Eser Yay., İstanbul, t.y., I, 146-158; İnalçık, Halil, "Murad I", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yay., XXXI, 162; Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Ali Paşa Çandarlızâde" *İ.A.*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1986, I, 325; Şahin, İlhan "Kuruluştan Fetret Devrine Kadar Osmanlı Siyasî Tarihi", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi (DGBİT)*, Çağ Yay., İstanbul, 1989, X, 154.

¹⁹⁸ Âşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âli Osman*, I, 68; Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 34-35.

¹⁹⁹ Âşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âli Osman*, I, 67-68; Hoca Sadeddin, *Tâcü't-Tevârih*, I, 226-227.

Bayezid'in niyetinin ciddi olduğunu anlayan Tekfur'un içi altın dolu yüz balığı hediye olarak Ali Paşa'ya gönderdiği, Ali Paşa'nın da balıklara karşılık sandık ve kîse gönderdiği rivayet edilir. Devletlerarası ilişkiler menfaat üzerine kuruludur. Bunda hem devletin hem de devleti idare edenlerin menfaatleri daima gözetilir. Ancak devlet menfaati için yapılan bazı tasarrufların bu tür yakıştırmalarla farklı bir boyuta taşınması da her zaman söz konusu olabilir. Karaman seferi sebebiyle zaten İstanbul muhasarası kaldırılmak durumunda olduğu halde Ali Paşa'nın bu olayı Bizans'a farketmeden yapılan anlaşmanın maddeleri arasına İstanbul'da mescid yapılmasını, bir Müslüman Mahallesi kurulmasını ve onların işlerini görmesi için bir kadı tayin edilmesini koydurması önemli bir siyasî başarıdır. Nitekim anlaşma yapıldıktan sonra Taraklı ve Göynük halkından getirilen Müslüman Türkler İstanbul'da kurulan bu mahalleye iskân edilmiş, mahallede bir mescid inşa edilip, Mahalle Mescidine İmam, Hatip ve mahalleye Müslümanların işlerini görmek üzere kadı tayin edilmiştir.²⁰⁰

Bununla birlikte Ali Paşa'nın rüşvet aldığı Bizanslılarla barış anlaşması yapılmasını tercih ederek Yıldırım Bayezid'in İstanbul'u fetih düşüncesine engel olduğu şeklinde suçlayıcı rivayetler de bulunmaktadır. Ancak İstanbul'un muhasarası sırasında Timur'un Osmanlı sınırlarında yapmış olduğu faaliyetler, Sivas'ın zaptı ve tahribi gibi olaylar Osmanlıların Bizans'la anlaşmasını ve doğuya yönelmesini zorunlu hale getirmiştir. Böyle bir ortamda Ali Paşa Bizans İmparatoru'na karşı saltanat iddia eden (saltanat ortağı) İmparatorun yeğeni Yuannis'i İmparatora karşı siyasî âlet olarak kullanmak suretiyle onu anlaşma yapmaya zorlamıştır.²⁰¹

Timur tehlikesi karşısında Bizans'ın Osmanlılarla anlaşmasını sağlayan Ali Paşa, Ankara Savaşı (804/1402) öncesinde Yıldırım Bayezid'e meydan muharebesi yapmak yerine Timur'u içeri çekmeyi ve yıpratmayı teklif etmiş, fakat Niğbolu zaferini elde etmiş mağrur Padişah, bu fikri kabul etmeyerek meydan savaşına karar vermiştir.²⁰² Ancak Ankara Savaşı Yıldırım Bayezid'in arzuladığı gibi neticelenmemiş ve Osmanlı ordusu yenilgiye uğramıştır. Osmanlı ordusu içinde yer alan Kara Tatarların Osmanlı ordusunun ileri safta bulunan kuvvetlerini arkadan vurarak ihanet etmeleri, Osmanlı ordusundaki Mentеше, Aydın, Saruhan ve Germiyan beylerinin askerlerinin Timur tarafında yer almış olan kendi beylerinin yanına geçmesi, savaşın kaderini

²⁰⁰ Âşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âli Osman*, I, 68; Hoca Sadeddin, *Tâcü't-Tevârih*, I, 228.

²⁰¹ Âşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âli Osman*, I, 68-77; Uzunçarşılı, "Ali Paşa Çandarlızâde" *İ.A.*, I, 325-326.

²⁰² Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, 557.

değiştirmiştir. Bu durum, Anadolu Selçuklu Devleti'nin 1243 yılında Moğollarla yaptığı Köseadağ savaşında bazı komutanların emrindekilerle birlikte Moğolların tarafına geçmesi sebebiyle Anadolu Selçuklularının Moğollar karşısındaki yenilgisine benzetilebilir. Nitekim Ankara Savaşı esnasında her vilayetin askeri kendi beylerinin yanına giderek Timur tarafına geçince, Yıldırım Bayezid'in yanında sadece kendi kapı kulu askerleri kalmıştır. Güç dengeleri değişip savaşın seyri Osmanlı aleyhine dönmeğe başlayınca, Yıldırım Bayezid'in oğulları da babasının yanında kalmayarak savaş meydanından ayrılmışlardır. Mustafa Çelebi attan düşmüş, Mehmet Çelebi Amasya askerini alarak Amasya'ya, Musa Çelebi Bursa'ya, İsa Çelebi Karesi'ye gitmiştir. Tabiatıyla Osmanlı ordusunda tam bir panik havası yaşanmıştır. Durumun vahametini anlayan Ali Paşa, bu kargaşalıkta Vezir Murad Paşa, İnebeği Subaşı ve Yeniçeri Ağası Hasan Ağa ile birlikte Osmanlı sağ kanadını kumanda eden Büyük Şehzâde Süleyman Çelebi'yi muharebeden çekip savaş alanından uzaklaştırmıştır. Ankara'dan batıya doğru giderek önce Bursa'ya, sonra da Bizans İmparatoru'na bazı tavizler vererek Edirne'ye varmışlardır.²⁰³ Böylece Osmanlı Devleti'nin en büyük sultanları arasında yer alan Yıldırım Bayezid, idare ettiği beylik ve unsurların ihanetine uğramıştır.

Yıldırım Bayezid'in o anki ruh halini şu karşılıklı konuşma yansıtmaktadır. Kullarından Solak Karaca Yıldırım Bayezid'e "Hani ol güvendiğin oğullar, Sancağın beğleri ve ol sarhoş vezirin? Ne hoş yoldaşlık ettiler sana. Akçeyi haraç etmezdin, hazineye koyardın oğlancıklarımın rızkıdır derdin" deyince, Yıldırım Bayezid'e bu sözler çok ağır gelmiş ve "Bana minnet mi edersiz?" diyerek atını mahmuzlayıp tedbirsiz bir şekilde kullarının arasından çıkmıştır. Yanında birkaç yaya oğlan ve birkaç solakla kalan Yıldırım Bayezid'in bizzat kendisinin savaştığını gören Germiyanoglu, hemen bu haberi Timurlulara ulaştırınca Timur'un askerleri Yıldırım'ın üzerine saldırıp etrafını kuşatarak atının dört yanından sarılıp tutmuşlar ve atından indirmeden Timur'un yanına götürmüşlerdir. Yıldırım Bayezid'i çadır kapısında karşılayan Timur, çadırda Yıldırım'la bir halının üzerine oturup görüşmüşlerdir. Timur, Yıldırım Bayezid tarafından Osmanlı topraklarına katılan her vilayeti kendi beğlerine verirken Osmanlı vilayetini de bir Tatar'a vermiştir.²⁰⁴

²⁰³ Âşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âli Osman*, 78-81; Hoca Sadeddin, *Tâcü't-Tevârih*, I, 269.

²⁰⁴ Hoca Sadeddin, *Tâcü't-Tevârih*, I, 269; Âşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âli Osman*, 78-81; Lamartine, *Aşiretten Devlete (Türkiye Tarihi)*, I, 227.

Zaferden zafere koşarak birçok yeri fethettikten sonra Ankara savaşında mağlup olup esir edilen Yıldırım Bayezid, Timur'un kendisini Semerkand'e götüreceğini anlayınca, ülkesinin ve kendisinin içinde bulunduğu bu ağır duruma daha fazla tahammül edememiş ve parmağındaki yüzük taşı altında bulunan zehiri içtikten sonra hastalanıp 09 Mart 1403 Perşembe günü esaret altında iken Akşehir'de vefat etmiştir. Osmanlı tarihçileri genel olarak intihar etmenin dinimizce haram oluşu sebebiyle Yıldırım Bayezid'in zehir içme neticesinde intihar etmiş olduğunu yazmamışlar, bunun yerine nefes darlığı gibi bir sebebe dayalı olarak vefat ettiğini kaydetmişlerdir.²⁰⁵

Yıldırım Bayezid dâhi bir asker ve kumandan olmakla birlikte, babası ve dedeleri kadar siyasî kabiliyete sahip değildi. Osmanlı Devleti sınırları içine aldığı Anadolu beyliklerinin halkını millî birlik içinde iyice yoğurmadan aceleci bir tutumla Timur'a karşı savaş açmıştı. Rumeli askeri cesaret ve gayretle savaşmasına rağmen Saruhan, Aydın, Mentеше ve Germiyan askerleri, beylerini Timur'un yanında görünce hemen saf değiştirip Timur tarafına geçmişler ve Osmanlı Ordusu'nun mağlup olmasına sebep olmuşlardır.²⁰⁶

Ankara Savaşı, Yıldırım Bayezid'in büyük stratejilerle genişlettiği devletin çökmesine yol açmıştır. Nitekim onun ölümünden sonra başlayan şehzadeler arasındaki taht mücadelesi, fetret dönemi olarak adlandırılmıştır.²⁰⁷ Diğer taraftan Yıldırım Bayezid, Timur'a mağlup olunca İstanbul Tekfuru anlaşmayı bozarak Müslüman mahallesindeki Müslüman Türkleri sürmüştür. İstanbul'dan o zaman sürülen Türklerin bir kısmı Tekfurdağı'nda (Tekirdağı) yerleştikleri yere Göynüklü adı vermişlerdir.²⁰⁸ Bu köyün adı kayıtlarda geçmesine rağmen günümüzde Tekirdağ köyleri veya mahalleleri arasında Göynüklü köyü veya mahallesi bulunmamaktadır. Aynı dönemde İstanbul'dan Bursa'ya göçen Göynüklülerin bir kısmının yerleştiği Mudanya'ya 7 km. uzaklıkta bulunan Göynüklü Mahallesi ise halen varlığını sürdürmektedir.²⁰⁹

Ankara Meydan Savaşı'ndan sonra Emir Süleyman Çelebi'nin de aralarında bulunduğu bazı devlet büyükleri ile birlikte savaş meydanından çekilerek Bursa'ya geçen Vezîriâzam Ali Paşa, Bursa'da vakit kaybetmeden süratle Gemlik ve Marmara

²⁰⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, 557; İnalcık, Halil, "Bayezid I", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yay., İstanbul, 1992, V, 233.

²⁰⁶ Ayverdi, *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları*, I, 234.

²⁰⁷ Başar, Fahamettin, "Fetret Devri", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yay., XII, 480-482.

²⁰⁸ Uzunçarşılı, "Ali Paşa Çandarlızâde", *İ.A.*, I, 325-326.

²⁰⁹ www.goynuklu.org.tr, (et.12.08.2018).

Denizi yoluyla Anadolu Hisarı üzerinden Doğu Trakya'ya geçip Edirne'ye ulaştı. Çandarlı Ali Paşa, yedi yıl Süleyman Çelebi'nin vezirliğinde bulunmuştur. Kaynaklarda Ali Paşa'nın akıllı, zekî, bilgili fakat sefahate düşkün olduğu, Osmanlı devlet teşkilâtında, özellikle sadrazamlarda görülen ihtişam ve debdebenin onun zamanında başladığı ifade edilmektedir. Ali Paşa'nın Timur hezimetine kadarki zaman içinde Yıldırım Bayezid'i Laz kızı denen cariyesi ile birlikte şarap ve kebab meclisleri kurarak şaraba alıştırdığı, Padişahı devlet yönetiminden uzaklaştırdığı ve bunun neticesinde karışıklıkların meydana geldiği belirtilmektedir. Kadıların ve diğer memurların aslı görevlerini unutup dünyalık peşine düştükleri ve rüşvet aldıkları²¹⁰ kaydedilmektedir.

Yıldırım Bayezid'in vefatından sonra oğulları çeşitli yerlerde saltanat davası gütmeğe başlamışlardır. Oğullarından Emir Süleyman Bizans İmparatoru ile anlaşıp Edirne'de padişahlığını ilan etmesinin ardından Ali Paşa'yı vezîriâzam olarak görevlendirmiştir. Parçalanmış devletin birliğini sağlamak düşüncesiyle Emir Süleyman'ı Anadolu'ya geçmeye ikna eden Ali Paşa, Bursa ve Ankara kalelerinin ele geçirilmesinde önemli rol oynamıştır. Fetret Devrinde kardeşler arasındaki mücadelelerde iktidarı kaybetmemek için her türlü çareye başvuran Ali Paşa, devlet idaresi yönüyle siyasî bir dehâ olarak değerlendirilmektedir.²¹¹

Fetret devrinin önemli simalarından biri olan Çandarlı Ali Paşa, ilmî yönden kendisini iyi yetiştirmiş bir âlim, teşkilâtçı, tedbirli ve güçlü bir vezir, iyi bir kumandan, kudretli bir devlet adamı, mahir bir diplomat, iyi bir siyasetçi ve cömert bir kişi olarak bilinmektedir. Bununla birlikte dünya zevklerine, lüks ve safahata, özellikle içkiye düşkün biri olduğu da belirtilir.²¹² Nitekim Âşıkpaşazâde, Ali Paşa'nın Osmanlıları günaha sürüklediğini ve Yıldırım Bayezid'i içkiye alıştırdığını belirtir. Ayrıca İstanbul muhasarasında İstanbul tekfurunun Ali Paşa'ya içini altın ve gümüş doldurduğu yüz balık hediye ettiğini, Ali Paşa'nın da Yıldırım Bayezid'e kuşatmayı kaldırttığını kaydeder.²¹³ Âlî ise, Çandarlı Ali Paşa'nın hırs ve tamahtan uzak, dürüst, faziletli ve

²¹⁰ Âşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âli Osman*, I, 67-69; Hoca Sadeddin, *Tâcü't-Tevârih*, I, 212-213; Gövsa, İbrahim Alâeddin, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, Yedigün Neşriyat, İstanbul, 1946, s. 92.

²¹¹ Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 40-41.

²¹² Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 41-42; Zeyrek, İ. Naci, "İznik Şehrinin Osmanlı Erken Dönemindeki İmarında Çandarlı Ailesi Faktörü", *Uluslararası İznik Sempozyumu*, İznik, 2005, s. 252.

²¹³ Âşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âli Osman*, I, 69-70, 77.

devlet sırlarını saklayıp kimseyle paylaşmayan büyük bir devlet adamı olduğunu beyan etmektedir.²¹⁴

Ali Paşa'nın kadıları takvadan uzaklaştırdığı şeklinde rivâyetler olmakla birlikte teşkilatçılığının ve diplomatlığının güçlü olduğu şu olayda da görülmektedir: “Yıldırım Bayezid devrinde kadıların rüşvet aldıkları şikâyetleri gelmeğe başlayınca Padişah, kadıları teftiş ettirir. Teftiş neticesinde kadıların suçları tespit edilince Yıldırım Bayezid Han, bütün kadıların toplanarak Yenişehir’de bir eve doldurulmasını ve evin etrafının odunla doldurulup hepsinin yakılmasını emir buyurmuştu. Vezîriâzam Ali Paşa, kadıları bu durumdan nasıl kurtaracağını düşündükten sonra, Hünkâr’ın Arap Maskarasını çağırıp ona: “Arap! Eğer bu kadıları halas edersen sana tamam bin flori vereyim” dedi. Arap Maskara hemen fistan ve pabucu giyip Hünkâr’a vararak: “Ey Han! Varayın tekvurdan ruhbanlar dileyin” dedi. Bayezid Han: “Bire devletsiz! Ruhbanları neylersin?” dedi, Arap: “Kadıları kırılım, ruhbanları kadı idelim” dedi. Bayezid Han: “Kadılığı ruhbanlara verince kendü kullarıma virsem ne” dedi. Arap: “Kulların okumuş değildir, cahildir. Bu ruhbanlar hod nice yıllar ilim tarikinde çalışıp tahsil etmişlerdir. Sen kadıları kırıp Kur’an’ın ahkâmın giderirsen İncil dahi hakdır. Bari bu ruhbanlar İncil ahkâmını ibka etsünler” dedi. Hünkâr’a Arabın bu sözü tesir edib: “Ya bire Arab! Hal nice olur, nice edelim?” dedi. Arab: “Ben kethüda değilim, anı paşalar bilir” dedi. Hünkâr hemen Ali Paşa’yı getirtti ve ona: “Ali! Bu kadılar hod okumuşlardır, niçün okudukların tutmazlar, rüşvet alurlar?” dedi. Ali Paşa: “Düşelikleri azdır” dedi. Hünkâr dahi anları azad idib resm akçesin anlara tayin etdi ve şimdi kim kadılar binde yirmi akçe resm alurlar, Ali Paşa himmetidir.”²¹⁵

Ali Paşa'nın Yıldırım Bayezid devrindeki vezirliği sırasında kadılara sicil için 7 akçe, hüccet için 25 akçe, nikâh için 12 akçe ve miras için binde 20 akçe verilmesi kanun haline getirilmiştir.²¹⁶ Osmanlı Devleti’nde İç Oğlanları Ocağı ilk defa onun zamanında kurulmuş, merasim elbiselerindeki ak kaftan üzerine kırmızı düğme takılması da yine onun tarafından başlatılmıştır. Timur’a karşı yapılan Ankara Savaşı’ndan önce “cerehor” adıyla Rumeli’den ve Bizans’tan ücretli asker toplanıp

²¹⁴ Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, V, 107.

²¹⁵ Âşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âli Osman*, 70-71; Neşri, *Kitab-ı Cihan Nüma (Neşri Tarihi)*, I, 336-338; Hoca Sadeddin, *Tâcü't-Tevârih*, I, 213-214.

²¹⁶ Hoca Sadeddin, *Tâcü't-Tevârih*, I, 214.

Osmanlı Ordusu'nun güçlendirilmesi de Ali Paşa'nın tavsiyesiyle ortaya çıkmış ve daha sonra bir askerî teşkilât halini almıştır.²¹⁷

Rumeli'de Şumnu, Pravadi, Niğbolu, Tırnova ve Silistre kalelerini fetheden Ali Paşa, Yıldırım Bayezid'in oğlu Emir Süleyman Çelebi'yi Ankara Savaşı'ndaki yenilgi ortamından çıkararak, Rumeli'ye götürmüş, onun veziri ve müşaviri olmuştur.²¹⁸ Timur bozgunundan sonra Edirne'ye gidip yerleşen Emir Süleyman'ın devlet işlerini yürütürken gevşek davranması ve olumsuz meclislerden ayrılmaması Ali Paşa ve çevresindeki diğer bey ve paşaları tedirgin etmiştir.²¹⁹

Bununla birlikte Emir Süleyman Çelebi'yi seven Ali Paşa onun adına faaliyetlerini sürdürmüştür. Ankara bozgunundan sonra Osmanlı Devleti'ne katılan Anadolu Beylikleri'nin yeniden kendi vilayetlerine dönüp canlanması ve şehzadelerin saltanat mücadelesi devleti parçalamış ise de, Çandarlı Ali Paşa hayatta kaldığı müddetçe Süleyman Çelebi'nin Ankara doğusundan Ege'ye kadar olan sahayı hâkimiyeti altında bulundurmasında büyük katkı sağlamıştır. Çelebi Mehmet ile olan mücadelesinde de duruma göre tedbirler alarak, bazen kuvvete, gerektiğinde hile ve desiseye başvurarak Emir Süleyman Çelebi'nin galip gelmesi için gayret göstermiştir. Onun Emir Süleyman'a hizmeti ölünceye kadar devam etmiştir.²²⁰

Ali Paşa, Emir Süleyman'ı Karamanoğlu ile anlaşarak ittifak kuran Çelebi Mehmed'e karşı Ankara civarında çarpışma konusunda ikna etmiş, ancak Süleyman Çelebi'nin kuvvetleriyle birlikte gelip Ankara Kalesi önünde savaş hazırlıkları yaptığı sırada 7 Recep 809 /18 Aralık 1406 tarihinde vefat etmiştir. Ali Paşa'nın cenazesi kardeşi İbrahim Paşa tarafından İznik'e getirilmiş ve babası Kara Halil Hayreddin Paşa'nın türbesine defnedilmiştir.²²¹ Emir Süleyman Çelebi Ali Paşa'nın vefatıyla birlikte üstünlüğünü kaybetmiştir. Ali Paşa, Bursa'da bir cami ve hamam, Serez'de bir Mevlevî Tekkesi yaptırmış ve adı geçen yerlere gelir olması amacıyla birçok yer vakfetmiştir.²²²

I. Murad, Yıldırım Bayezid ve Süleyman Çelebi dönemlerinde yaklaşık yirmi yıl vezirlik ve vezîriâzamlık görevlerinde bulunan Çandarlı Ali Paşa, kudretli bir kumandan

²¹⁷ Âşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âli Osman*, 77; Hoca Sadeddin, *Tâcü't-Tevârih*, I, 226-228; Aktepe, "Çandarlı", *İA*, VIII, 212.

²¹⁸ Aktepe, "Çandarlı", *DİA*, VIII, 211.

²¹⁹ Hoca Sadeddin, *Tâcü't-Tevârih*, II, 5-6; Lamartine, *Aşiretten Devlete (Türkiye Tarihi)*, I, 266.

²²⁰ Hoca Sadeddin, *Tâcü't-Tevârih*, II, 44.

²²¹ Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 40-41.

²²² Aktepe, "Çandarlı", *DİA*, VIII, 211.

ve mahir bir diplomat idi. Kaynaklarda Ali Paşa'nın Yıldırım Bayezid'i işret ve sefahata alıştırdığı, vezirlere debdebe ve ihtişam yolunu açtığı belirtilmektedir. Osmanlı Sarayı'nda İç Oğlanı teşkilâtını kuran Ali Paşa, kadıları rüşvetten alıkoymak için sicil, hüccet, nikâh, miras taksimi vs.'den alacakları parayı tespit eden kanunu koymuştur. Ali Paşa hırs, gurur ve laubali hareketleriyle devlet adamları ve halkın nefretini kazanmakla birlikte, devlete hizmet ve işindeki liyakati sebebiyle Padişah'ın müsamaha ve iltifatına mazhar olmuş bir devlet adamıdır.²²³

1.2. KURDUĞU TEŞKİLÂTLAR

Çandarlı Ali Paşa, babası Kara Halil Hayreddin Paşa zamanında kuruluşunun temeli atılan Kapıkulu Ocakları denen ordu sistemini geliştirmiş, bilhassa Kapıkulu Ocakları içinde yer alan Acemi Ocağı'ndan seçilerek oluşturulan İç Oğlanı teşkilâtını kurmasıyla yenilik getirmiştir. Yaklaşık altı yüz yıl hüküm süren Osmanlı Devleti'nin İç Oğlanı ve Harem teşkilâtı hakkında yerli ve yabancı yazarlar tarafından olumlu veya olumsuz değerlendirmeler yapılmıştır.

1.2.1. Acemi Ocağı

Osmanlı Devleti'nin askerî teşkilâtı içerisinde yere alan Acemi Ocağı kurulurken Anadolu Selçuklu Devleti, İlhanlılar ve Memlukların askerî teşkilât birikiminden faydalanılmıştır. Nitekim Selçuklular zamanındaki "Hassa Ordusu" çeşitli etnik unsurlar arasından devşirilip özel bir eğitimle yetiştirilerek oluşturulmuştur. Gazneli Mahmud ile Selçuklular'da Tuğrul Bey tarafından kullanılan Gulam Ordusu'na ilaveten Sultan Alparslan'ın Malazgirt Savaşı'nda güçlü bir Gulam Ordusu'na sahip olduğu belirtilmektedir.²²⁴ Özellikle Sultan Melikşah devrinde çeşitli kavimlerden seçilerek seçkin komutanların gözetiminde eğitilip saray terbiyesi ile yetiştirilen ve doğrudan Sultan'a bağlı "Gulâman-ı Saray" adlı özel bir ordu kurulduğu da bilinmektedir.²²⁵

Osmanlı Devleti'nin kuruluş sürecinde ilk fetihler tıpkı Karahanlılar, Anadolu Beylikleri ve Anadolu Selçuklu ordularında olduğu gibi Osmanlı Beyliği'ne tâbi aşiretlerden oluşan alperenlerle gerçekleştirilmiştir. Osmanlı Devleti Rumeli'ye geçip genişleme siyasetini devreye sokunca daimî bir orduya ihtiyaç duyulmuştur. Bunu gerçekleştirmek için de savaşlarda esir alınan ve askerlik açısından uygun olan

²²³ Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 43.

²²⁴ Peacock, A. C. S., *Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu*, çev. Zeynep Rona, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2. b. İstanbul, 2010, s. 112-113.

²²⁵ Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Millî Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1997, s. 370; Kafesoğlu, İbrahim, "Selçuklular", *İA*, X, 399.

Hristiyan çocukları Türk terbiyesi ile yetiştirilerek yeni bir askerî sınıf oluşturulmuştur. Bu bağlamda Orhan Bey zamanında Süleyman Paşa'nın Rumeli'yi ilk fethettiği sırada savaştan elde edilen esirleri kısa süreli eğitimden geçirdikten sonra iki akçe yevmiye ile Yeniçeri (Yeni Asker) yapıp seferlere göndermesi bu uygulamanın ilk adımı sayılır. Yine Orhan Gazi döneminde Çandarlı Halil Hayreddin Paşa'nın fikri ile "Yaya" ve "Müselleme" isimleriyle yeni bir askerî teşkilât kurulmuştur. Ancak bu askerî teşkilâtın kalelerin fethinde gecikmelere sebep olması, yeni gelişmelere cevap verememesi ve disiplinsiz davranışları yüzünden savaş esirlerinden bir askerî kuvvet meydana getirilmesi düşüncesi ağırlık kazanmıştır. I. Murad zamanında (1361-1389) Kazasker Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa ve Molla Rüstem'in yönlendirmesi ile bu düşünce gerçekleşmiş, neticede Osmanlı askerî teşkilâtı kurumsallaşmıştır.²²⁶ Zamanının en güçlü ordularından biri olan bu teşkilâtlı ordu sayesinde çok başarılı Osmanlı fetihleri gerçekleştirilmiştir.

Kapıkulu Ocağı olarak isimlendirilen bu askerî teşkilât, Acemi Ocağı, Yeniçeri Ocağı, Cebeci Ocağı, Topçu Ocağı, Top Arabacıları Ocağı ve Kapıkulu Süvarileri olmak üzere altı kısımdan meydana gelmektedir. Acemi Ocağı, Yeniçeri Ocağı'na asker yetiştirmek üzere kurulmuştur. Acemi Oğlanları Teşkilâtı, Kapıkulu Ocakları'na asker yetiştiren Acemi Ocağı askerlerinden oluşturulmuştur. Acemi Ocağı'na Rumeli'de daha çok akıncıların elde ettiği esirlerden ve Osmanlı tebaası içindeki Hristiyan ailelerinin çocuklarından asker alınmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'deki "Ganimetlerin beşte biri Allah ve Rasûlünündür" hükmü²²⁷ çerçevesinde çıkarılan "pençik" (beşte bir) kanununa²²⁸ göre 1362 yılında asker temin edilmeğe başlanmıştır. Daha sonra da Devşirme Kanunu çıkarılınca Devşirme Kanununa göre devşirme yapılmıştır. Kapıkulu Ocakları'nı teşkil eden Yeniçeri Ocağı, Cebeci Ocağı, Topçu Ocağı, Top Arabacısı Ocağı, Bostancı Ocağı

²²⁶ Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yay., Türk Tarih Kurumu Basımevi, 4. b. Ankara, 2014, s. 34-35; Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, I, 5; Özcan, Abdülkadir, "Osmanlı Devleti'nin Askerî Yapısı", *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, X, 107; Kılıç, Şahin, Kılıç, Ayşegül, *Osmanlı Kuruluş Döneminde Yönetim Yapısı*, ss. 66-67.

²²⁷ Enfâl, 8/41.

²²⁸ Osmanlı devletinin kuruluş devrinde yapılan akınlarda elde edilen esirlerden askerlik hizmetinde kullanılmak üzere beşte birinin alınmasına ve esir sahiplerinde kalan esirlerin beşte dördünden beşte bir olarak alınan vergiye pencik (penç-yek/beşte bir) denmektedir. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, 766.

efradı ve Kapıkulu Süvarileri, Acemi oğlanları arasından seçilmişlerdir.²²⁹ Bunlar arasında Osmanlı siyasetinde en etkili olanlar sırasıyla Yeniçeriler ile Kapıkulu Süvarileri olup Kapıkulu Süvarileri'nin I. Murad zamanında Rumeli Beylerbeyi Timurtaş Paşa tarafından kurulduğu kaydedilmektedir.²³⁰

Acemi Ocağı ilk olarak bir askerî okul statüsünde Gelibolu'da kurulmuştur. Bu ocakta Yeniçeri'lerin de içinde bulunduğu bütün Kapıkulu Ocakları'nın asker ihtiyacı karşılanmıştır.²³¹ Acemi Ocağı teşkilâtının askerleri Çanakkale Boğazı'nın iki yakasında Çardak-Gelibolu arasında askerî nakliyat yapan gemilerde birer akçe yevmiye ile beş on yıl görev yaptıktan sonra iki akçe yevmiye ile "Yeniçeri" adıyla "Yeni Asker" sınıfına alınmışlardır. Daha sonra fethedilen değişik yerlerden elde edilen esirlerin katılımı ile esirler çoğalınca bunların askerlikte istihdam edilmeleri uygun görülerek Türk örf, âdetlerini ve İslâmî kaideleri öğrenmeleri için Anadolu'da Türk ailelerinin yanına verilmeğe başlanmıştır. Fetihler istikrar bulup devlet rahatlayınca da esirler Rumeli'de Türk ailelerinin yanına verilmiştir. Türk çiftçi ailelerinin yanında 5-8 yıl süre kalarak ve İslâm töre ve âdetleri içinde "Türkleşmeleri" hedeflenen esirler çiftlik ve toprak sahibi zengin ailelere, sıradan köylülere, şehir esnafına ve şifahanelere verilmiştir. "Türk üzerinde olan oğlanlar" adıyla resmi belgelerde yer alan acemi yeniçeriler genellikle her aileye bir kişi, duruma göre bazen aynı aileye birden fazla da verilmiştir. Belirli bir zaman sonra eşkâlleri ile ilgili bilgilerle Acemi Ocağı'na kayıtları yapıldıktan sonra denetim ve sorumlulukları da Anadolu ve Rumeli Ağaları'na bırakılmıştır. Acemi Ocağı'na kaydı yapılan esirlerin başlarına "Ak Börk" giydirilerek kendilerine "Acemi Oğlanı" denilmiştir. Esirlerin Türk'e verilmesine "Torba Hizmeti", daha sonra Acemi Ocağı'na geçtiklerinde "Torba Oğlanı" ve kayıt muamelesine de "Torba Yazısı" denilmiştir. Acemi Ocağı'nda İslâm-Türk geleneğine göre eğitildikten sonra çeşitli hizmetlere gönderilen esirlerden bir kısmı saray iç hizmetine bir kısmı Yeniçeri Ocağı'na, kalanları da Kapıkulu Ocakları'na alınmıştır. Acemilerin Yeniçeri Ocağı'na kabul edilip kaydedilmeleri kapuya çıkma (bedergâh) olarak adlandırılmıştır. Yavuz

²²⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinde Kapıkulu Ocakları*, I, 5-9; Neşri, *Kitab-ı Cihan Nümâ, (Neşri Tarihi)*, I, 199; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, s. 323-325; Yediıldız, Bahaeddin, "Klasik Dönem Osmanlı Toplumuna Genel Bir Bakış", *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, X, 196; Halaçoğlu, Yusuf, "Klasik Dönemde Osmanlı Devlet Teşkilatı", *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, IX, 1495-1500.

²³⁰ Aslan, Seyfettin, *Osmanlı Devletinde Siyasal İktidarın Bölüşümüne Bir Bakış: Kapıkulu Ocağı ve İsyancıları*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sivas, 2002, s. 92.

²³¹ Özcan, *Osmanlı Devleti'nin Askerî Yapısı*, X, 108.

Sultan Selim dönemine kadar evlenmelerine izin verilmeyen Yeniçeri'lere Yavuz döneminde evlenme izni tedricen verilmiştir.²³²

XVII. yüzyıl ortalarında ocak ağalarının sarayda hâkimiyeti elerine almalarıyla başlayan karışıklıklar, Acemi Ocağı'na da tesir etmiştir. Bu dönemde rüşvet alarak Yeniçeri Ocağı'na acemi kaydedildiği görülmeğe başlanmıştır. Hak sahibi acemiler, bedergâh olmaktan mahrum kaldıkları için haklarını aramak istedilerse de bu suistimaller devam etmiş, neticede yaklaşık beş asır Osmanlı Devleti'nin fetihlerinde en önemli rolü oynayan Yeniçeri Ocağı devlete ayak bağı olan zararlı bir teşkilât haline gelmesi sebebiyle II. Mahmud tarafından 1826 yılında kaldırılmıştır. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılışı ile birlikte Acemi Oğlanları teşkilâtı da tarihe karışmıştır.²³³

1.2.2. İç Oğlanı

İç Oğlanı, Acemi Ocağı'nda Türk-İslâm adet ve geleneğine göre yetiştirilen ve Osmanlı devlet terbiyesi alan esirlerden saray hizmetlerinde görev yapmak üzere saraya gönderilen kişilere verilen bir isimdir. İç Oğlanı teşkilâtı Yıldırım Bayezid döneminde Çandarlı Ali Paşa tarafından ihdas edilmiştir. Ali Paşa'nın vefatından sonra da sarayın iç hizmetlerinde veya devlet ricali yanında hizmet eden ve yetiştirilen birçok iç oğlanından devletin değişik makamlarında hizmet edecek şekilde devlet adamı çıkmıştır. Bunlar, Yıldırım Bayezid döneminde yeni teşekkül eden saray teşkilâtı hizmetlerinde bulunmak üzere Yeniçeri'lik için toplanan devşirmelerin gençleri arasından seçilmişlerdir. Bu gençler boy, görünüm, ahlâk, zekâ açısından gerekli muayene ve titiz tetkiklerden geçirildikten sonra Edirne, Galata, İbrahim Paşa ve İskender Çelebi Sarayları'nda eğitim ve öğretim görüp Osmanlı devlet geleneği ile yetiştirilmişlerdir. İçlerinden kabiliyetli olanlar saray hizmetine alınarak İç Oğlanı olmuşlar, değerleri ise Kapıkulu Süvari bölüklerine verilmişlerdir.²³⁴

Acemi Ocağı'na alınanlarla ilgili çıkarılan kanun önemli hükümler içermektedir. Kanun gereği annesi ve babası ölmüş olan bir çocuk, terbiyesi kıt ve açgözlü olabilir

²³² Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinde Kapıkulu Ocakları*, I, 5-9; Neşri, *Kitab-ı Cihan Nümâ (Neşri Tarihi)*, I, 199; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, ss. 323-325; İlgürel, Mücteba, "Acemi Oğlanı", *DİA*, I, 324-325; Özcan, Abdülkadir, "Devşirme", *DİA, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yay., İstanbul, 1994*, IX, 254-257.

²³³ İlgürel, "Acemi Oğlanı", *DİA*, I, 324-325.

²³⁴ Neşri, *Kitab-ı Cihan Nümâ (Neşri Tarihi)*, I, 199; Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, 28-29; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinde Kapıkulu Ocakları*, I, 6-7; Yediyıldız, *Klasik Dönem Osmanlı Toplumuna Genel Bir Bakış*, X, 192-194; Halaçoğlu, *Klasik Dönemde Osmanlı Devlet Teşkilatı*, IX, 1477; Akgündüz, Ahmed, *İslam Hukukunda Kölelik-Cariyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Harem*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı yay., 4. b. İstanbul 1997, ss. 47-55; İlgürel, "Acemi Oğlanı", *DİA*, I, 324.

düşüncesiyle devşirilmez, aynı şekilde sığırtmaç ve çoban çocuklarıyla kel, köse, doğuştan sünnetli, ayrıca Türkçe bilenler ve sanatkâr çocukları da ocağa alınmazdı. Ailenin tek çocuğu varsa ocağa alınmaz, iki veya daha çok erkek çocuğu olanların çocuklarının en sağlıklısı, yani askerliğe en elverişli olanı ocağa alınırdı. Boyu çok uzun ve çok kısa olanlar da devşirilmediği gibi, siyasî mülhaza gereği Papaz çocukları da özellikle ocağa kabul edilirdi. Eğitimlerinin kolayca sağlanabilmesi düşüncesiyle devşirilecek çocukların on-yirmi yaş arasında olanlarına öncelik verilirdi. 100-200 kişilik kabileler halinde İstanbul'a nakledilen acemiler, burada kelime-i şehâdet getirerek Müslüman olurlardı. Her acemi için yaşı, boyu, göz rengiyle birlikte vücutta bulunabilecek benlere varıncaya kadar her türlü bilgi Eşkâl Defteri'ne kaydedilirdi. Acemiler cerrah tarafından sünnet edildikten sonra seçime tabi tutulur, içlerinden görünüş bakımından güzel ve yakışıklı olanlar saray için, gürbüzce olanlar Bostancı Ocağı için ayrılır, diğerleri ise eğitilmeleri için Türk ailelerinin yanına dağıtılırdı.²³⁵

Osmanlı Sarayı “Bîrun” (hariç), “Enderun” (dâhil) ve aileye mahsus “Harem-i Hümayun” olmak üzere üç bölümden meydana gelmektedir.²³⁶ Bu bölümlerin her birinin padişahların bile uymak zorunda oldukları kendisine mahsus teşkilâtı, kuralları, eğitim sistemi ve ıstılahları vardır. Topkapı Sarayı'nın Babü'l-Hümayun ile Babü's-Saâde arasındaki sarayın dış bölümüne Bîrun denilmektedir.²³⁷ Sarayla ilgili dışarıda görülecek işlere bakan bu kısmın görevi çok çeşitli olduğundan görevlileri de Ulemâ, Ümerâ, Rikâb Ağaları ile Mütferrika ve Baltacılar, Bostancı Ocağı, Has Ahur gibi farklı sınıflardan oluşmuştur. Burada çalışacak olanların tayinleri sadrazam tarafından yapılmıştır.²³⁸

Osmanlı Hükümdarları'nın özel hayatlarının geçtiği mekân olan Harem-i Hümayun iki unsurdan oluşmaktadır. Birinci kısımda Hükümdar ve aile efradı, ikinci kısımda Hükümdar ailesine hizmet eden cariyeler bulunmaktadır. Harem; kadınlardan başka kimsenin girmesi yasak olan yer anlamına gelmektedir. Osmanlı Sarayı'ndaki Harem, padişahın annesi (Valide Sultan), eşleri, cariyeleri ve çocuklarının yaşadığı, hayatlarını devam ettirdikleri mekândır. Harem kızların bilgi, görgü, usul, erkân,

²³⁵ İlgürel, “Acemi oğlanı”, *DİA*, I, 325. Ayrıca bkz. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, 7-18.

²³⁶ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, 533-534; İpşirli, “Harem”, *DİA*, XVI, 135; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, s. 345.

²³⁷ Bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, s. 345-447.

²³⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, s. 358.

düzgün konuşma, güzel iş yapabilme esasları çerçevesinde disiplinli bir şekilde eğitildiği uygulamalı bir eğitim yeridir.²³⁹

Enderun ise, Osmanlı devletinin ihtiyaç duyduğu askerî ve idarî bürokratların belli bir zihniyet, kültür, ahlâk kuralları ve disiplin içerisinde eğitilerek yetiştirildiği kurumdur. Selçuklu gulam yetiştirme modeline benzeyen bu kurumun II. Murad döneminde Edirne’de kurulduğu ancak gerçek hüviyetine Fatih Sultan Mehmed devrinde kavuştuğu ve nihayet İstanbul’un fethinden sonra Topkapı Sarayı yapılıncaya son şeklini aldığı kabul edilir.²⁴⁰

Padişahların bilgi ve askerlik açısından mükemmel yetişmesinde önemli rol oynayan Enderun’un teşkilatlanması II. Murad zamanında yapılmıştır. Buradaki görevlilerden her birinin padişahın giydiği, yediği ve içtiği şeylerle ilgili özel görevleri vardır. Bu bağlamda rikabdarlar, padişahın çizme ve pabuçlarını, çuhadarlar, kaftan, kürk ve yağmurluğunu giydirirlerdi. Çaşnigirler, yemek işlerine bakarlar, cündîler, kemankeşler ve silahtarlar ise ata binme, yay çekme ve silah kullanma san’atlarıyla ilgilenirlerdi.²⁴¹

Sarayın Enderun kısmında görev yapanlara Enderun halkı denilmiştir. Enderun, sarayın Bâbü’s-Saâde kapısından itibaren olan kısımdır. Bâbü’s-Saâde Ağası tarafından idare edilen Enderun’da konaklar, mescidler, kütüphaneler ile talimhane ve meşkhane denilen kısımlar bulunmaktadır. Enderun’da eğitilen iç oğlanlarına Gılmânân-ı Enderun, Gılmânân-ı Hâssa veya Gılmânân-ı Saray-ı Âmire denilmiştir. Üç ayda bir maaş alan, derece ve mevkileri farklı olan İç Oğlanları’nın hizmet ve maaşları da birbirinden farklıdır. Elbiseleri devlet tarafından karşılanan, Mâbeyn Odası’nda yatıp kalkan İç Oğlanları’nın koğuşları parmaklıklarla çevrilmiş iki sıra odalardan meydana gelmiştir. Bu odaların üstünde oda kademlilerinin kaldığı bölümler de vardır. Koğuşların kurallarına titizlikle uyulurdu. Enderun’daki ders yaptıkları odalarda değişik hocalardan Türkçe, Arapça ve Farsça öğrenen İç Oğlanı gençler zamanla bu dillerde yazılmış

²³⁹ Konaklarda ve saraylarda kadınların ikamet ettikleri daireye ve bizzat kadınlara da alem olmuş bir terim olan “harem”, ev reisinin kadınları, cariyeleri ve çocuklarıyla yaşadığı yer yani saadet evi anlamında “Dar’üs-saâde” olarak da kullanılmıştır. Yerli ve yabancı yazarlar tarafından hakkında olumlu olumsuz pek çok şey söylenen ve yazılan Osmanlı harem teşkilâtı yaklaşık altı yüzyılı bulan bir dönemde İslâm ahlâkı ve Türk geleneğine uygun bir müessese olarak varlığını sürdürmüştür. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, 742; bkz. Akgündüz, *İslam Hukukunda Kölelik – Cariyelik Müessesesi ve Osmanlı’da Harem*, ss. 235-302; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, ss.134-152; İpşirli, “Harem”, *DİA*, XVI, 135-138.

²⁴⁰ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, 533; İpşirli, “Enderun”, *DİA*, XI, 185.

²⁴¹ Halaçoğlu, *Klasik Dönemde Osmanlı Devlet Teşkilatı*, s. 1477. Ayrıca bkz. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, 533-540.

eserleri de okurlardı. Odaların zabitleri tahsil ve terbiye hizmetine çok özen gösterdikleri gibi, zaman zaman tebdil-i kıyafetle dolaşan Silahtar Ağa tarafından denetlenirdi. İbadetlerini zamanında yerine getiren ve beş vakit namazı koğuş imamının ardında cemaatle kılan İç Oğlanları, her Perşembe günü yatsı namazından sonra odalarda din ve devletin bekası için yapılan duaya da katılırlardı.²⁴² Enderun aynı zamanda, medrese dışında eğitim veren, devlet adamı, özellikle askerî idareci ve komutan ile kabiliyet esasına göre değişik mesleklere zanaat erbabı yetiştiren bir kurumdur.

1.3. ESERLERİ

Ali Paşa, devlet yönetimindeki etkin gücü kadar toplum yararına inşa ettirdiği eserleri ile de tanınmaktadır. Eserleri bu gün Bursa İl merkezinde kendi adını taşıyan mahallede toplanmıştır. Bursa'da bulunan Ali Paşa Camii (inş. 796/1394 veya öncesi) onun en önemli eserlerindedir. Caminin haziresinin girişinde bir başucu taşı ile belirlenmiş mezarın Ali Paşa'ya ait olduğu rivayet edilse de Ali Paşa'nın İznik'te medfun olduğu bilindiğinden Bursa Ali Paşa Camii haziresinde yer alan kabrin bir makam mezarı olduğu düşünülmektedir.²⁴³

Bursa'da bir cami ve hamam, Serez'de bir Mevlevî Tekkesi yaptırmış olan Ali Paşa, adı geçen eserleri için birçok yer vakfetmiştir. Ali Paşa'nın kabri, İznik'te babası Çandarlı Halil Hayreddin Paşa adına yapılmış olan türbe içinde babasının kabrinin yanında ve kible istikametinde bulunmaktadır.

Ali Paşa'nın Bursa'da Pınarbaşı civarında kendi adını taşıyan bir mahallesi ile bir cami ve zaviyesi vardır.²⁴⁴ Çandarlı Ali Paşa, Yıldırım Bayezid tarafından Kâzerûniye dervişleri adına tahsis edilen vakfiyenin şahitleri arasında yer almaktadır.²⁴⁵

²⁴² Nakkaş Hasan Paşa, Hattat Hasan Paşa, Kavukçu Mustafa Paşa, Kemankeş Kara Mustafa Paşa gibi XVI. ve XVII. yüzyıllarda yetişmiş şair, edip, tarihçi, hattat, mûsikîşinas olan sanatkarlar ile beylerbeyi ve sancakbeyi gibi tanınmış kişiler dışında Tırmakçı Hasan Paşa, Sarıkçı Mustafa Paşa ve Baltacı Mehmed Paşa gibi bazı vezirler de Enderun'da iç oğlanları arasından yetişmiş ve hizmetlerine göre şöhret bulmuşlardır. Osmanlı Devlet teşkilatı içinde hizmet gören devşirme sisteminin bozulması ve XIX. yüzyıl başlarından itibaren Enderun'un yerini yeni eğitim kurumlarının alması sebebiyle önemini kaybeden iç oğlanı istihdamı 1833 yılında resmen ortadan kaldırılmıştır. Şimşirgil, "İç Oğlanı", *DİA*, XXI, 449-450.

²⁴³ Zeyrek, "İznik Şehrinin Osmanlı Erken Dönemindeki İmarında Çandarlı Ailesi Faktörü", *Uluslararası İznik Sempozyumu*, s. 252; *Küçük Türk İslam Ansiklopedisi*, "Çandarlı Ali Paşa", İstanbul, 1974, I, 89.

²⁴⁴ *Küçük Türk İslam Ansiklopedisi*, "Çandarlı Ali Paşa", I, 89-90.

²⁴⁵ Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 41.

1.3.1. Ali Paşa Camii

Erken Osmanlı dönemine ait olan Ali Paşa Camii, Bursa'nın Ali Paşa Mahallesi Eski Sokak'ta bulunmaktadır. Yıldırım Bayezid'in veziri Çandarlı Ali Paşa tarafından yaptırılan Ali Paşa Camii, Bursa Orhan Camii'nde görüldüğü gibi ters T tipinde ve zâviyesi olan camilerdendir. Kesin inşa tarihi bilinmeyen caminin vakfiyesinin 796/1394 tarihli olması sebebiyle 1394 tarihinden önceki bir tarihte yapıldığı anlaşılmaktadır. 1854 yılında meydana gelen Büyük Zelzele'de²⁴⁶ kubbeleri ile yan odaları ve minaresi yıkılmış, mihrap tarafında çarpılma meydana gelmiştir. Bugünkü şeklini bu deprem sonrasında geçirdiği büyük onarım sırasında almış olan cami,²⁴⁷ 1856 yılında tadilattan geçirildikten sonra 1997 yılına kadar ibadete açık kalmıştır. Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün ihaleye vererek yaptırdığı restorasyon 1999 yılı ilk aylarında başlamış ve tadilat 2001 yılında tamamlanmış ancak caminin daha önce tadilata alınmayan bölümlerinin restorasyonu için tekrar ihaleye çıkarılmıştır.²⁴⁸ Cami girişinde bulunan bilgilendirme levhasında da yazıldığı üzere Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yaptırılan restore 2004 yılında tamamlanmış ve 2006 yılında da çevre düzenlemesi ile birlikte camiden bağımsız olarak minaresi yapılmıştır.

1.3.2. Serez'deki Kervansarayı

Ayverdi'nin belirttiğine göre Ali Paşa'nın Serez'de bir zaviyesi ve zaviyeye meşruta bir kervansarayı, 76 dükkânı, bir başhânesi bulunmaktadır.²⁴⁹ Ali Paşa'nın Serez'deki kervansarayı hakkında kaynaklarda yeterli bilgiye rastlanamamıştır.

1.3.3. Türbesi

Çandarlı Ali Paşa'nın kabri babası Halil Hayreddin Paşa'nın türbesindedir. Bu türbe İznik surları dışında, Lefke Kapısı'ndaki mezarlık içinde ve suyolunun kuzeyinde olup surlara 200 m. uzaklıktadır.²⁵⁰ Lefke Kapısı çıkışındaki mezarlığın içinde bulunan türbe Çandarlı Halil Hayreddin Paşa'nın ölümünden (ö.789/1387) sonra oğlu Çandarlı Ali Paşa (ö.809/1406) tarafından yapılmıştır. Türbe yapı olarak birbirinden farklı

²⁴⁶ Ayverdi'ye göre deprem 1855 yılında meydana gelmiştir. Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin ilk Devri*, I, 385-386.

²⁴⁷ Ertuğul, Özkan, "Çandarlı Ali Paşa Camii", *DİA*, II, 428. Bursa Ali Paşa Camii için bkz. Ek. 9.

²⁴⁸ Zeyrek, *Çandarlı Ailesi'nin Sanat Hamiliği ve Bursa Ali Paşa Camii*, s. 31-32.

²⁴⁹ Ayverdi, Ekrem Hakkı, *İstanbul Mimari Çağının Menşei Osmanlı Mimarisinin İlk Devri Ertuğrul, Osman, Orhan Gaziler, Hüdâvendigâr ve Yıldırım Bayezid 630-805 (1230-1402)*, İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü Yay., Baha Matbaası, İstanbul, 1966, I, 355.

²⁵⁰ Ülgen, A. Saim, "İznik'te Türk Eserleri", *Vakıflar Dergisi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay., sayı: 1, Ankara, 1938, s. 62.

alanlarda ve yükseklikte iki kısımdan meydana gelmektedir.²⁵¹ Türbenin daha alçakta duran ve küçük olan eski bölümü ile buna eklenen büyük bölüm arasında bir kapı ile bir pencere bulunmaktadır. Türbenin ortası açık olan kubbesinin altında Çandarlı Ali Paşa ve babası Halil Hayreddin Paşa'nın kabri bulunmaktadır.²⁵² Ali Paşa'nın kabrinin bulunduğu doğu kısmındaki bölüm kare planlıdır.²⁵³

Ali Paşa ve Halil Hayreddin Paşa'nın kabirlerinin bulunduğu küçük türbeye ara kapıdan girince sol tarafta bulunan Halil Hayreddin Paşa'nın, karşısında bulunan ise Ali Paşa'nın kabridir. Her ikisinin lahidleri de mermer dikme sanduka biçiminde lahiddir. Mermer kaplı yüksek sekilere oturan lahidlerin yükseklikleri yaklaşık bir metredir.²⁵⁴

Çandarlı Ali Paşa'nın mezar lahidlerinin yükseklikleri 0.85 m, ebadı ise 3.50x0.78 m. olup baş ve ayak taşlarının yükseklikleri 180 cm, genişlikleri ise 45 cm.'dir. Ali Paşa'nın kabir taşlarının yazıları sanat değeri bakımından babası Çandarlı Halil Hayreddin Paşa'nın kabir taşları yazılarından daha güzeldir.²⁵⁵

Çandarlı Ali Paşa'nın kabir taşlarındaki yazılardan ayak taşı dış yüzü ebadı: 54x174 cm. olup taşın dış yüzünde şöyle yazmaktadır:

ارتحل سيد الوزرا مرجع
اشراف الورا على پاشا
بن خير الدين پاشا جعل الله
الجنة مثواهما دار
الفنا الى دار البقا في ليلة
السبت السابع شهر رجب
لسنة تسع وثمان مائه هجرية

“Vezirlerin efendisi, vera sahiplerinin en şereflilerinin mercii Hayreddin Paşa oğlu Ali Paşa Allah o ikisini cennetine koysun- fânî dünyadan bâkî âleme 809 hicrî senesinin Recep ayının yedinci Cumartesi gecesi irtihal etti.”

Çandarlı Ali Paşa'nın kabir taşı yazısından 7 Receb 809 Cumartesi/12 Kanun-u Evvel 1406 tarihinde vefat ettiği anlaşılmaktadır.²⁵⁶

²⁵¹ Akalın, Şebnem, “Çandarlı Türbesi”, *DİA*, VIII, s. 215.

²⁵² Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, I, 332.

²⁵³ Akalın, “Çandarlı Türbesi”, *DİA*, VIII, 215-216.

²⁵⁴ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, I, 334.

²⁵⁵ Ülgen, “İznik'te Türk Eserleri”, *Vakıflar Dergisi*, sayı: 1, s. 63-64.

²⁵⁶ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, I, 335. Çandarlı Ali Paşa Kabir Taşı için Bkz. Ek. 1.

1.3.4. Vakıfları

Çandalı Ali Paşa da babası gibi ihtiyaç sahibi olan insanlara yardımcı olmak üzere vakıflar kurmuştur. Ebû İshak Kâzerûnî Zaviyesi'nde kalan fakirlere, yetimlere, sabah ve akşam olmak üzere günde iki defa yemek çıkarılıyordu. Buralarda Bursa'ya gelen âlim, fakir ve misafirlerin konaklaması sağlanıyordu. Misafirlerin kendileri doyurulduğu, giyeceği elbiselerine, yatak ve yorganlarına bakıldığı gibi, hayvanlarına da arpa ve saman veriliyordu.²⁵⁷

Çandarlı Halil Hayreddin Paşa'nın oğlu Ali Paşa Vakfı'na ait 796/1394 tarihli, 734 no'lu defterin 216. sayfa ve 120. sırasında kayıtlı Arapça vakfiyesinde²⁵⁸; vakfın kurucusunun Çandarlı Halil Hayreddin Paşa'nın oğlu Ali Paşa olduğu belirtilmektedir. Vakfiye tarihi 21-30 Zilhicce 796/17-26 Ekim 1394, vakfiyeyi tasdik eden ise Bursa Kadısı Mehmed bin Hamza bin Mehmed el- Kürdî'dir. Vakfedilenler (Mevkûfât) ise; vakfın kurucusu olan Ali Paşa'nın Bursa'da Hristiyanlardan satın aldığı bir köy, Bursa dışında bir bağ, Yenişehir'de bir köy, Araplar Mahallesi'ndeki Ali Paşa Hamamı, Ali Paşa Hamamı'nın yanında altı dükkân, Bursa'da Buğday Pazarı'nda on beş dükkân, Lekdere Nahiyesi'nde bağ, bahçe ve bahçede iki değirmen, Gökdere üzerinde iki değirmen, Yenişehir'de "Dolap" diye bilinen değirmen, Debbaglar Mahallesi'nde bir değirmen ve Tuz Pazarı'nda kasap dükkânıdır.

Yukarıda sıralanan yerlerin, Bursa'da Kâzerûnî dervişlerinin ikamet ettikleri zaviyeye vakfedildiği, Bursa'ya gelen âlim, fakir ve misafirlerin konaklamasına, Ebû İshak Kâzerûnî Zaviyesi'ne mensup fakirlere, yetimlere, misafirlerin hayvanlarına saman ve arpa verilmesine ve ayrıca zaviyenin tamirine 3 dirhem, misafirlerin elbise, yatak ve yorganlarına 2 dirhem harcanması şart koşulduğu, sabah ve akşam olmak üzere günde iki defa yemek çıkarılacağı ve kiralık yerlerin aynı kişiye üç yıldan fazla kiraya verilemeyeceği vakfın kurucusunun vakıf şartları olarak belirtilmiştir.

Vakfın görevlileri sayılırken; vakıf görevlilerinin tayin ve azil işlerinden sorumlu olmak üzere Bursa Kadısı'nın Mütevellî ve Nâzır olarak tayin edildiği, ücret

²⁵⁷ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Ali Paşa Vakfı'na ait 796 tarihli, 734 no'lu defterin 216. sayfa ve 120. sırasında kayıtlı vakfiyesi.

²⁵⁸ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Ali Paşa Vakfı'na ait 796 tarihli, 734 no'lu defterin 216. sayfa ve 120. sırasında kayıtlı vakfiyesi. Vakfedilen bir malın nasıl ve ne şekilde hayır işlerinde kullanılacağını ve nasıl yönetileceğini belirten senet olarak ifade edilen vakfiye İslâm medeniyet tarihi içinde önemli yer işgal etmektedir. Geniş bilgi için bkz. Özgüdenli, Osman Gazi, "Vakfiye" *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), Yay., İstanbul, 2012, XXXXII, 465-467; Yüksel, Hasan, "Vakfiye", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), Yay., İstanbul, 2012, XXXXII, 467-469.

olarak elde edilecek gelirin onda birlik hissesinin üçte birini alacağı belirtilmiştir. Kadı Nâibi'nin ise vakıfta meydana gelecek zararları önlemekle sorumlu olduğu ve günde bir dirhem ücret alacağı, İmam'ın günde beş vakit namaz kıldıracağı ve üç dirhem ücret alacağı, Müezzin'in günde bir dirhem ücret alacağı, Nakib'in günde bir dirhem ücret alacağı, Kayyım'ın günde iki dirhem ücret alacağı, Şeyh'in âlimlerden bir kimse olacağı ve günde beş dirhem ücret alacağı hüküm altına alınmıştır. Hâfızlardan on hâfızın görev yapacağı, her birinin Kur'andan her gün birer cüz okuyacağı, her birine günlük birer dirhem ücret verileceği belirtildikten sonra şahitlerin kimler olduğu Kâtib'in Mevlânâ Kutbeddin Hanefî olduğu, vakfiyenin dilinin Arapça olduğu belirtilmiştir.

Vakfiye'nin kopyası, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi Defter: 734, sayfa: 216, sıra: 120'de üç sahife ve altmış sekiz satır olarak yazılmıştır. Bu vakfiye, Kâzerûnî dervişleri için Bursa'da kurulan ilk vakfiyedir. Ali Paşa tarafından bir zâviye olarak kurulan mekân günümüzde Ali Paşa Camii adıyla hizmet vermektedir. Vakfiyeyi tasdik eden Bursa Kadısı Mehmed bin Hamza halk arasında Molla Fenarî diye bilinen âlimdir. Ali Paşa kurduğu vakıfların tevliyet ve nezaret işlerini evladı olmadığından dolayı, Bursa kadılarına bırakmıştır. Bu kadılardan birisi de kardeşi İbrahim bin Halil Paşa'dır.²⁵⁹ Çandarlı Ali Paşa'nın Vakfiyesi metin ve tercüme olarak İsmail Hakkı Uzunçarşılı tarafından Türk Tarih Kurumu yayını olan *Belleten Dergisi*'nde yayımlanmıştır.²⁶⁰

Çandarlı Ali Paşa'nın Vakfına ait 624 no'lu defterin 587. sayfa ve 485. sırasında kayıtlı olan Evâil-i Ramazan 830 tarihli ikinci vakfiyesinde²⁶¹ ise; vakfin kurucusunun Çandarlı Halil Hayreddin Paşa'nın oğlu Ali Paşa olduğu ifade edilmektedir. Vakfiye tarihinin Recep 808/ Ocak 1406, tasdik edenin, Bursa Kadısı Çandarlı İbrahim bin Halil, vakfedilenler (mevkûfât) ise Yenişehir'e bağlı ve halk arasında Kral Yolu diye bilinen yerdeki Ayas Köyü ile Dere Köyü'dür. Bu iki köydeki kölelerin eşleri ve çocukları ile birlikte vakfedildiği de belirtilmiştir.

Kurucunun şartları olarak da vakfiyenin, Bursa'da Ali Paşa Zaviyesi için düzenlendiği zâviyeye gelen âlimler, hâfızlar ve fakirlerin en fazla üç gün üç gece

²⁵⁹ Öcalan ve diğerleri, *Bursa Vakfiyeleri I*, s. 180-187.

²⁶⁰ Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Çandarlızade Ali Paşa Vakfiyesi", *Belleten*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu Türk Tarih Kurumu Yay., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1941, V, sayı, 20, ss. 552-555. Hayreddin Paşa oğlu Ali Paşa Vakfı'na ait Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 734 no'lu defterin 216. sayfa ve 120. sırasında kayıtlı 796 tarihli Arapça vakfiyesi için bkz. Ek. 10.

²⁶¹ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 624 no'lu defterin 587. sayfa ve 485. sırasında kayıtlı olan Evâil-i Ramazan 830 tarihli ikinci vakfiyesi.

ücretsiz olarak misafir edileceği, zâviyede kalan misafirlerin hayvanlarına yem de verileceği kaydedilmiştir. Söz konusu köylerin gelirinin öncelikle zâviyenin masraflarına harcanacağı, vakıf mallarının üç seneden fazla kiraya verilemeyeceği ve satılamayacağı, rehin veya hediye olarak başkasına verilemeyeceği hüküm altına alınmıştır.

Vakfın görevlileri sayılırken de; Bursa Kadısı'nın vakfın mütevellisi olacağı, vakıf gelirinin 3/10'unu tevliyet ve nâzırlık ücreti olarak alacağı, ayrıca sabah ve akşam olmak üzere günde iki defa da imarettten kendisine yemek verileceği, Bursa Kadısı'nın vakfın nâzırı olarak da aynı şekilde görev yapacağı ve mütevellinin vakfiyede yazıldığı gibi ücret alacağı kaydedilmiştir. Şahitlerin Hamza bin Abdullah, Balaban bin Abdullah, Süleyman bin Abdullah, Mevlânâ Küçük bin Mecnun, Hoca İbrahim bin Hoca Yunus olduğu, kâtib'inolduğu belirtilmiştir.

Vakfiyenin dili Arapça, vakfiyenin ebadı 3.13x27,5 cm. olup 61 satır halinde, sarı kâğıda sülüs hatla yazılmıştır. Vakfiye'de Emir Süleyman bin Bayezid'in (Yıldırım Bayezid'in oğlu) tuğrası olup orijinal belgedir. Vakfiyenin kâğıt bitişme yerlerinde sahh kayıtları bulunmaktadır.

Ali Paşa Bursa'da kendi adıyla anılan mahallede, Kâzerûnî dervişleri için bir zâviye yaptırmış ve zaviyenin masraflarına harcanmak üzere yukarıda zikrettiğimiz 796/1394 tarihli bir vakfiyeyi daha önce düzenlemiştir. Burada söz konusu olan vakfiye ise Ali Paşa'nın zâviyesi için hazırladığı ilave vakfiye yani ikinci vakfiyedir. Asıl vakfiyede zâviye mensuplarının zâviyede kalmaları ve ihtiyaçlarının giderilmesi hakkındaki şartlar yer almaktadır. Bu vakfiyede ise, dışardan gelen âlim ve misafirlerin de zâviyede kalabilmelerine imkân sağlanmıştır. Vakfiyeyi tasdik eden Bursa Kadısı İbrahim, aynı zamanda Ali Paşa'nın da kardeşidir. Ali Paşa kurduğu vakıfların tevliyet ve nezâret işlerini evlâdı olmadığından Bursa kadılarına bırakmıştır. Bunlardan birisi kardeşi İbrahim Paşa'dır. Nitekim Ali Paşa kardeşini vakfın hem mütevellisi, hem de nâzırı olarak tayin etmiş ve vakıf gelirlerinin 3/10'u gibi büyük bir miktarını da kendisine ücret olarak belirlemiştir. Vakfiyenin yanında tasdik edildiğini imza eden Ramazan bin Ebî Yezid Kırşehrî ise Yıldırım Bayezid zamanında Kazasker olmuştur. Vakfiye, Çandarlızâde Ali Paşa Vakfiyesi olarak İsmail Hakkı Uzunçarşılı tarafından

Belleten Dergisi'nde Arapça metni ile birlikte toplu tercümesi verilerek değerlendirilmiş ve yayımlanmıştır.²⁶²

2. İLYAS PAŞA

Kara Halil Hayreddin Paşa'nın ortanca oğlu olan Çandarlı İlyas Paşa, II. Murad zamanında Rumeli, Bolu ve Balıkesir Beylerbeyliği'nde bulunmuştur. Osmanlı devlet teşkilâtında görev alanlar ilmiye ve askeriye sınıfından yetişmekteydiler. İlyas Paşa askerî hizmette yetişmiş olup ilmiye sınıfında yetişmemiş olmasına rağmen Sancak Beyi ve Beylerbeyliği'ne kadar yükselmiştir. Kosova Muharebesi'ne katılmış olan İlyas Paşa Aralık 1390 tarihinde üstün hizmetleri sebebiyle Gazi Evrenos Bey'e verilen beratta şahitler arasında yer almıştır. Yıldırım Bayezid zamanında Serez'de vefat eden İlyas Paşa orada defnolunmuştur. Mezarının Serez'de olmasının da tesiriyle olsa gerektir ki, İlyas Paşa'nın ailesi ve neslinin bu bölgeye yerleşmiş olduğu kaydedilmiştir.²⁶³

İlyas Paşa'nın Davud isminde bir oğlu olup, 898/1492 yılında vefat etmiş ve İznik'te dedesi Halil Hayreddin Paşa'nın türbesi içine defnedilmiştir. Kabir kitabesinde şöyle yazmaktadır:

داود چلبی ابن الیاس پاشا ابن خیرالدین پاشا
توفی فی تاریخه فی شهر المحرم الحرم سنة ثمان وتسعين وثمانماية

“Hayreddin Paşa'nın oğlu İlyas Paşa'nın oğlu Davud Çelebi Haram aylardan olan Muharrem ayında 898/1492 yılında vefat etmiştir.”²⁶⁴

Torunları ve nesilleri zamanımıza kadar gelmiş olan İlyas Paşa'nın aile şeceresine göre zamanımıza kadar gelen gelen kolun, İlyas Paşa'nın Mahmud Çelebi adındaki oğlundan geldiği görülmektedir. Aynı aileden olan Hüsrev Çelebi de Davud Çelebi kolundan gelmektedir. İlyas Paşa'nın oğlu Davud Çelebi, İznik'te Süleyman Paşa Camii yanında bir çeşme yaptırmış ve bu çeşme için Debbağlar Kapısı dışındaki bir bahçeyi vakfetmiştir.²⁶⁵

²⁶² Uzunçarşılı, “Çandarlızâde Ali Paşa Vakfıyesi”, *Belleten*, Cilt: V, Sayı: 20, s. 549-576.

²⁶³ Kepecioğlu, Kâmil, *Bursa Kütüğü*, Bursa Büyükşehir Belediyesi Kültür Daire Başkanlığı A.Ş. Yay., Bursa, 2009, II, 232; Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 29; Zeyrek, İznik Şehrinin Osmanlı Erken Dönemindeki İmarında Çandarlı Ailesi Faktörü, *Uluslararası İznik Sempozyumu*, s. 252.

²⁶⁴ Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 30.

²⁶⁵ Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 29; Ayrıca Bkz. Aktepe, “Çandarlı”, *DİA*, VIII, 210; Zeyrek, İznik Şehrinin Osmanlı Erken Dönemindeki İmarında Çandarlı Ailesi Faktörü, *Uluslararası İznik Sempozyumu* s. 253.

İznik'te hali hazırda Süleyman Paşa Camii bulunmamaktadır. Süleyman Paşa Medresesi yapı olarak bulunmakta ise de, bir ara İznik Müftülüğü Kur'an Kursu olarak faaliyet gösteren medrese odaları, günümüzde çini el sanatları dükkânı olarak kullanılmaktadır.

3. İBRAHİM PAŞA

3.1. Hayatı

Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa'nın küçük oğlu olan İbrahim Paşa'nın (ö.832/1429) doğum yeri ve tarihi bilinmemektedir. İlmiye sınıfından olup medresede iyi bir eğitim almış olmasına rağmen kendisinin kimlerden ders gördüğü ve nerelerde görev yaptığı da belli değildir. Ancak Anadolu'da Timur tehlikesinin baş gösterdiği sırada müderris olarak görev yaptığı kaydedilmektedir. Ağabeyi olan Vezir Çandarlı Ali Paşa'nın vakfiyesinden Recep 808/Ocak 1406 tarihinde Bursa Kadısı olarak görev yaptığı anlaşılmaktadır. Yıldırım Bayezid'in Timur'la yaptığı Ankara Savaşı'na karşı çıkarak savaşın niçin yapılmaması gerektiği üzerinde geniş açıklamalar getirmesine rağmen savaşa engel olamamıştır. Bursa Kadısı olduğu döneme rastlayan bu savaşa katılan Çandarlı İbrahim Paşa Ankara Savaşı'ndan sonraki Fetret Devri'nde, bir süre Edirne'de Şehzâde Mûsâ Çelebi'nin yanında Edirne Kadısı olarak görev yapmıştır.²⁶⁶

İbrahim Paşa, Yıldırım Bayezid'in oğulları arasındaki mücadele sırasında güçlü olanın yanında yer almıştır. Mûsâ Çelebi kardeşi Süleyman Çelebi'ye galip gelip padişah olunca Mûsâ Çelebi'nin hizmetinde bulunmuş, aynı şekilde Mûsâ Çelebi tarafından Bizans İmparatoru'ndan vergi tahsili yapmak ve müzakerelerde bulunmak üzere görevlendirildiği sırada gücün el değiştirdiğini farketmiş ve İstanbul'da bulunduğu sırada Çelebi Mehmed²⁶⁷ ile anlaşarak Bursa'ya onun yanına gitmiştir. Bu olayda Mûsâ Çelebi'nin asabî tavrının da etkisi olduğu kaydedilir. İstanbul'a hareket etmeden önce devlet ricali ile bir görüşme yapan İbrahim Paşa, yapılan istişare neticesinde devlet ricalinin Çelebi Mehmed'in hükümdârlığa davet edilmesine karar vermesinin ardından İstanbul'a gitmiş ve oradan Bursa'da bulunan Çelebi Mehmed'e durumu bildirmiştir. Bunun üzerine Çelebi Mehmed, kendisine vezirlik hil'ati gönderip

²⁶⁶ Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 46.

²⁶⁷ Padişah Çelebi Mehmed 792'de doğmuş, 816'da tahta geçmiş, 8 yıl saltanatta kalmış 32 yıllık ömrün sonunda 824 yılında Edirne'de vefat etmiştir. İbrahim Özgül, *Karaçelebizade Abdülaziz Efendi Ravzatü'l-Ebrar (1299-1648)*, Tahlil ve Metin, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2010, s. 43-44.

davet edince İbrahim Paşa Bursa'ya gelmiş ve vezirliğe tayin edilmiştir.²⁶⁸ 1412 yılında Çelebi Sultan Mehmed'in ikinci veziri olan İbrahim Paşa, daha sonra kazasker olarak görev yapmıştır. 1415 yılında onun kazaskerlik görevini sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Bursa'ya Çelebi Mehmed'in yanına giden İbrahim Paşa'nın 1412 yılında onun sadrazamı olduğu ve Çelebi Mehmed'in ölümüne kadar bu makamda kaldığı kaydı da bulunmaktadır.²⁶⁹

Çelebi Sultan Mehmed'in güvenini kazanan İbrahim Paşa, Rumeli'de olan bitenleri ve Mûsâ Çelebi'nin içinde bulunduğu psikolojik durumu iyi bildiği için Rumeli'ye geçmenin iyi bir fırsat olduğu konusunda Çelebi Mehmed'i ikna etmiştir. Bunun üzerine Bizans Tekfuru ile anlaşma yaparak Rumeli'ye geçen Çelebi Mehmed, kardeşi ile yapılan mücadelede galip gelmiş ve Mûsâ Çelebi'yi boğdurup taht mücadelesinin dışına atarak ülkede birliği sağlamıştır.²⁷⁰

Mehmed Neşrî, İbrahim Paşa'nın vezir ve vezîriâzam oluşunu şöyle anlatmaktadır: “Mûsâ Çelebi Emir Süleyman'ın şehid olmasından sonra hemen meyitini Bursa'ya gönderip Gazi Hünkâr yanında defnedip kendisi yürüyüb tamam Rumeli'yi zabtedib Emir Süleyman'ın hükmettiği yerlere hâkim oldu. Andan İbrahim Paşa'yı vezir edib Melek Şah'ı (Kör Şah Melek) dahi vezir edindi. İstanbul Tekfuru'ndan dahi haraç taleb etmeğe atasının veziri âkıl, dâna ve fâdil İbrahim Paşa'yı İstanbul'a haraç istemeye gönderdi. İbrahim Paşa dahi cemi' beylerle tanışub bu kişinin bed hali var, giderek cemimizi öldürüb malımızı alır. Sultanı (Çelebi Mehmed) davet etmek evlâdır dicesen cemi' beyler bu fikri sevab görüb ol ümûru İbrahim Paşa'ya ısmarladılar. Andan İbrahim Paşa dahi İstanbul'a vardığı gibi filhâl Sultan'a haber gönderib Mûsâ Çelebi'nin ef'âl-i şenisini i'lâm edüb ve beyler andan nefret ettiğün bildirdi. Sultan Mehmed çün bu haberi istima etti. İbrahim Paşa'nın ol mektubuna itibar edib yine İbrahim Paşa'ya mektub ve hil'at gönderib envâ-i tâzîm bir ile anı yanına davet etti. İbrahim Paşa dahi davetin icab edib hemen eğlenmeyib Sultan tarafına tevcih etti. Rivayettür çün İbrahim Paşa, Bursa'ya Sultan katına gelib şol ki şerâyit hizmettir yerine getirdikten sonra Sultan dahi ana meretebe-i vezareti verib

²⁶⁸ Neşri, *Kitab-ı Cihan Nümâ*, (Neşrî Tarihi) II, 488-494; Hoca Sadeddin, *Tâcü't-Tevârih*, II, 55-56; Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 46.

²⁶⁹ Neşri, *Kitab-ı Cihan Nümâ*, (Neşrî Tarihi), II, 490-498; Kepecioğlu, *Bursa Kültüğü*, II, 220-221; Aktepe, “Çandarlı”, *DİA*, VIII, 213; Gövsa, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, s. 92.

²⁷⁰ Âşıkpaşazade, *Tevârih-i Âli Osman*, Matbaai Âmire, İstanbul 1332, s. 84; Neşri, *Kitab-ı Cihan Nümâ*, (Neşrî Tarihi) II, 490-498.

*hizmet neyse tayin edib anı vezîriâzam edib mukarreb edildi. Andan İbrahim Paşa dahi Sultan'ın elini öpüb cânu dilden anın hizmetine bel bağlayıb andan Rumeli'ne gitmek tedbirini edib etrafa nameler parekende kılıb on beş miktarı leşkeri kalkıb İstanbul'un karşısına kondular...*²⁷¹

Uzunçarşılı, İbrahim Paşa'nın vezirliği ve vezîriâzamlığı konusunda şöyle bir değerlendirmede bulunur: İbrahim Paşa, Mûsâ Çelebi tarafından İstanbul'a vergileri tahsil etmek üzere gönderildiğinde, büyük ihtimalle Edirne Kadısı'dır. Çelebi Mehmed zamanında ise önce kazasker, daha sonra vezir olmuştur. Bu durumda İbrahim Paşa 1415 yılından önce kazasker, 1420 yılından önce de ikinci vezirlik makamında bulunmaktadır. Çelebi Mehmed'in saltanatı süresince ikinci vezirlik görevini sürdürmüştür. Çelebi Mehmed'in vefatından sonra oğlu II. Murad Bursa'ya gelip tahta oturduğu sıralarda Bizans İmparatoru Manuel, Yıldırım Bayezid'in İstanbul'da gözaltında tutulan oğlu Mustafa Çelebi'yi serbest bırakmış ve serbest kalan Mustafa Çelebi, Gelibolu'da hükümdarlığını ilan etmiştir. Bu olaylar esnasında İmparatorla tanışıklığı olan İbrahim Paşa başkanlığında bir heyetin Manuel'i bu fikrinden vazgeçirmek üzere İstanbul'a gönderildiği, fakat İmparator'un bu düşüncesini değiştirmeye muvaffak olamadığı ifade edilir.²⁷²

İbrahim Paşa, 30 Ağustos 1421 tarihinde Yıldırım Bayezid'in oğlu Mustafa Çelebi'ye karşı Sazlıdere Muharebesi'nde mağlub olan Amasyalı Bayezid Paşa'nın savaş meydanında öldürülmesinden sonra onun yerine II. Murad tarafından vezîriâzam olarak atanmıştır. Mustafa Çelebi'nin az bir kuvvetle Rumeli'ye geçip gemileri yaktırması üzerine İbrahim Paşa, adamlarından Taharetsiz Hatip lakaplı birine gemi tedarik edip Lapseki'ye göndermesi için haber göndermiştir. Sultan II. Murad Taharetsiz Hatip'in Ceneviz tüccarlarından kiraladığı gemilerle askerleriyle birlikte Gelibolu'ya geçmiştir. Sultan Murad'ın askerleriyle birlikte Gelibolu'ya geçmesi esnasında ve daha sonra Mustafa Çelebi'yi yakalayıp öldürmesinde önemli rol oynayan İbrahim Paşa,²⁷³ Kazasker Molla Fenârî'nin tavsiyesiyle Tokatlı Âhî Bayezid oğlu İvaz Paşa'ya tercih edilerek devlet işlerinde tam yetki verilip görevlendirilmiştir.²⁷⁴ Fetret Devri sonunda Anadolu'da dağılan beyliklerden bazılarını Osmanlı hâkimiyeti altında

²⁷¹ Neşri, *Kitab-ı Cihan Nümâ, (Neşri Tarihi)*, II, 488-494.

²⁷² Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 48-50.

²⁷³ Aktepe, "Çandarlı", *DİA*, VIII, 213-214.

²⁷⁴ Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 50-51.

toplamayı başaran Çandarlı İbrahim Paşa,²⁷⁵ anlaşıldığı kadarıyla Sultan II. Murad'ı mahcup etmemiştir. Sultan II. Murad'ın tam itimadını kazanarak sadrazamlığını yapmış olan İbrahim Paşa, vefatına kadar yedi sene sadrazamlık görevini yürütmüştür. Bir hükümdâr gibi tam yetki ile devleti idare eden İbrahim Paşa, bilgili ve değerli bir devlet adamı olarak tanınmaktadır. 24 Zilkade 832/25 Ağustos 1429 tarihinde Edirne'de vefat eden İbrahim Paşa'nın cenazesi İznik'e getirilmiş ve kendi adına yapılan türbeye defnedilmiştir.²⁷⁶

Uzunçarşılı, İbrahim Paşa'nın II. Murad tarafından vezîriâzam yapıldıktan sonra 832/1429 yılında vefatına kadar sekiz sene bu makamda kaldığını ve vefat edince yerine o sırada kazasker bulunan oğlu Halil Paşa'nın vezir yapıldığını belirtmektedir.²⁷⁷ Bu bilgilerden de anlaşıldığı üzere Yıldırım Bayezid'in oğulları taht kavgası yaparken, onların çevresinde bulunan devlet erkânı da gücün yanında yer almışlardır. Emir Süleyman Çelebi güçlü iken onun etrafında olanlar, Mûsâ Çelebi gücü eline geçirince taraf değiştirip onun yanında yer alabilmişlerdir. Daha sonra Çelebi Mehmed, kardeşi Mûsâ Çelebi'yi devre dışı bırakınca bütün beyler ve paşalar onun yanında konumlanmışlardır. Çandarlı İbrahim Paşa örneğinde görüldüğü gibi, vezirlerin ve diğer devlet adamlarının tercihleri, siyasette ideallerin değil, çıkarların önceliğini göstermesi açısından dikkate değer bir durumdur. Ancak onların bu davranışlarını ileri görüşlülük olarak değerlendirmek de mümkündür.

İbrahim Paşa, mezar kitabesinde yazıldığına göre 24 Zilkade 832/25 Ağustos 1429 tarihinde vefat etmiş, cenazesi İznik'e getirilerek Lefke (Osmaneli) Kapısı'nın iç tarafında ve cadde üzerinde bulunan Çınarlı Meydan'daki türbesine defnedilmiştir. Mimari açıdan fazla kıymeti bulunmayan türbenin ön cephesi kesme taş, arka tarafı ise kerpiç ve molozdan yapılmıştır. Türbede İbrahim Paşa'nın yanı sıra torunu ve Halil Paşa'nın oğlu Ahmed, İbrahim Paşa'nın kızı Fatma ile Saide Hatun'un kabirleri de bulunmaktadır.²⁷⁸

²⁷⁵ Aktepe, "Çandarlı", *DİA*, VIII, 213-214.

²⁷⁶ Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 51-52; Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, II, 220-221; Aktepe, "Çandarlı", *DİA*, VIII, 213; Gövsa, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, s. 92. Hoca Sadeddin, vefat tarihini 831/1428 olarak verir. Hoca Sadeddin, *Tâcü't-Tevârih*, II, 170. Çandarlı İbrahim Paşa Türbesi için bkz. Ek. 11.

²⁷⁷ Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 54.

²⁷⁸ Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 52.

3.2. Eserleri

Başarılı bir siyaset hayatı geçiren İbrahim Paşa, sosyal ve kültürel hayatta da toplum yararına olmak üzere bazı eserler yaptırmıştır. Bu bağlamda Bursa'da bir cami ve hamam, İznik'te bir imaret ve saray yaptırmıştır. Bu eserlerden bir kısmı günümüze kadar gelmiş ise de bir kısmı ulaşamamıştır.

3.2.1. İbrahim Paşa Camii

İbrahim Paşa Camii, Bursa Osmangazi ilçesi sınırları içindeki İbrahim Paşa Mahallesinde, Ulu Camii'nin kible istikametinde ve Uludağ eteğinde Kız Lisesi sokağı ile İbrahim Paşa sokaklarının kesiştiği dörtyol ağzında İbrahim Paşa Mahkeme Hamamı'nın karşı köşesindedir. İbrahim Paşa Camii tek kubbeli ve ahşap revaklıdır. Cami duvarları üç sıra tuğla ve iki sıra kesme taşla işlenmiştir. Caddeye gelen doğu cephesinin pencerelerinin hepsinin üzerine iki tuğla bir taşla kuş gagasına benzeyen bir zencirek geçirilmiştir. Arka tarafta bulunan pencereler basittir. Revakın batı yanında pencere bulunmamaktadır. Revak yandaki binadan daha alçak ve iki yanı kapalıdır. Çatılı, kible duvarı ve iç duvarları sıvalı olan cami tarihî hususiyetini kaybetmiştir. İrgandı oğlu Hoca Muslihuddin 13 Eylül 1493 tarihinde bu cami için bazı vakıflar yaptığından dolayı cami, "Hoca Muslihuddin Camii" adıyla anılmaya başlanmıştır. İbrahim Paşa bu camii için Erenler Dağı civarında üç parça mezra, bu mahallede iki ev, Kazancılar Çarşısında bir dükkân vakfeylemiştir. Burası daha önce mescid iken 1615 yılında cami olmuştur.²⁷⁹

3.2.2. İbrahim Paşa Hamamı

İbrahim Paşa tarafından yaptırılmış olan hamam, İbrahim Paşa Hamamı veya Çifte Hamam ya da Mahkeme Hamamı olarak anılmaktadır. Bursa'nın Büyük Mahkemesi de bu mahallededir. Aynı mahallede İbrahim Paşa Mektebi de bulunmaktadır.²⁸⁰

3.2.3. İbrahim Paşa Sarayı

İbrahim Paşa'nın İznik'te bir sarayı bulunmaktadır. II. Murad'ın kardeşi küçük Mustafa Çelebi Bursa'ya gidip orada tutunamayınca bir ara İznik'e gelip bu sarayı işgal ederek belli bir süre burada kalmış, kısa süre sonra II. Murad İznik'e gelerek lalası Şarabtar İlyas'ın yardımıyla Mustafa Çelebi'yi ele geçirip boğdurmuş ve Bursa'da

²⁷⁹ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri II (Çelebi Mehmed Ve II. Murad Devri)* s. 39-40; Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, II, 220-222.

²⁸⁰ Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, II, 220-221.

defnettirmiştir.²⁸¹ İznik'te şu anda İbrahim Paşa Sarayı adında bir mekân veya iz bulunmamaktadır.

3.2.4. İbrahim Paşa İmaretı

İbrahim Paşa sosyal ve kültürel hayatta önemli eserler bırakmıştır. Bu bağlamda onun bir imaret yaptırdığı ifade edilmektedir. Ancak İbrahim Paşa'nın türbesinin doğu kısmında olduğu belirtilen imaretin izine rastlanmamıştır. İmaretin kitâbesinde yazıldığına göre imaretin yapımının 828 yılı Cemaziye'l-evvel ayının üçüncü Pazar günü (22 Nisan 1425 tarihinde) başlanmış ve 830/1427 yılında tamamlanmıştır.²⁸² İnşa kitâbesi İznik Müzesi'nde muhafaza edildiği zikredilen kitâbenin aslı İznik Müzesi'ndeki eserler toplu halde olup sergilenmediğinden görülememiştir. Kaynaklardan tespit edebildiğimiz 0,45x0,84 m. ölçülerindeki üç satırlık celî sülüs mermer kitâbede²⁸³;

بسم الله الرحمن الرحيم امر ببناء هذه العمارة الشريفة المباركة
الوزير الاعلم الاعدل ابراهيم پاشا ابن المرحوم خير الدين پاشا دام ظلّه
فى يوم الاثنين الثالث جمادى الاخر سنة ثمان وعشرين وثمانماية وتمامها فى سنة ثلاثين وثمانماية

“Rahman ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Bu mübarek, şerefli imaretin yapılmasını en âlim ve en âdil olan Merhum Hayreddin Paşa'nın oğlu Vezir İbrahim Paşa –Allah gölgesini devam ettirsin- sekiz yüz yirmi sekiz (828) senesi Cemaziye'l-Âhir ayının üçüncü Pazartesi günü emretti. İnşaatının tamamlanması 830 yılında olmuştur.

Bursa'nın Orhangazi ilçesinin (Gürle kaza/ilçe iken Gürle'ye bağlı olan) Ferraşbâli (Fâtıma) ve Akköy (Çeltikçi) adlı köyleri bu imaretin vakfı olarak vakfedilmiştir.²⁸⁴ Halen Bursa'nın Orhangazi İlçesinin Gürle adlı köyü/mahallesi ve önceleri Akköy olan sonraları Çeltikçi adı verilen köyü/mahallesi bulunmakta, ancak Ferraşbâli veya Fâtıma adlı bir köy/mahalle bulunmamaktadır.

3.2.5. Vakıfları

İbrahim Paşa, halkın ihtiyaçlarını karşılamak için cami ve hamam gibi eserler yaptırdığı gibi, fakir ve misafir gibi muhtaçlara yardım amacıyla imaret yaptırmış ve bu

²⁸¹ Âşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âli Osman*, I, 101-103; Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 54-55; Uzunçarşılı, “İbrahim Paşa I,” *Belleten*, sayı: 91, s. 477.

²⁸² Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 53; Eyice, Semavi, *İznik Tarihçesi ve Eski Eserleri*, Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi Yayınları I, Örünç Ofset Basımevi, İstanbul, 1988, s. 26.

²⁸³ Memiş, Mehmet, “İbrahim Paşa İmaretı”, *Uluslararası İznik Sempozyumu*, s. 361-362; Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 53.

²⁸⁴ Memiş, “İbrahim Paşa İmaretı”, *Uluslararası İznik Sempozyumu*, s. 362.

imaretinden fakirlere günde iki öğün yemek dağıttırıştır. İbrahim Paşa inşa ettirdiği cami, hamam, saray ve imaretinin giderlerini karşılamak üzere vakıflar kurmuştur. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 1760 no'lu defterin 230. sayfasında ve 168. sırasında kayıtlı İbrahim Paşa Vakfı'na ait vakfiye'nin başında onun, Allah'a hamd ve Rasûlü'ne salavât getirip, infak yapmanın, hayır hasenatta bulunmanın âyet ve hadisler ışığında faydalarını belirttiği görülür. Özellikle İznik'te yaptırdığı imaretini dünya ve âhireti için faydalı olması gayesiyle vakıf olmak üzere yaptırdığını, içinde bir mutfağı, kileri, odunluğu ve gerekli diğer malzemeleri bulunan imaretini yalnız Allah Teâlâ için ve rızasını elde etmek gayesiyle yoksul, fakir, yolcu gibi muhtaçlara hizmet vermesi için ebedî olarak hapsederek vakfettiğini beyan ettikten sonra adı geçen vakfın rahat bir şekilde hizmetini yürütebilmesini sağlamak için şunları vakfettiği kaydedilmiştir:

Bursa'da Mahkeme Mahallesi'nde bir hamam, her biri sınırlandırmaya ve vasıflandırmaya gerek duyulmayacak olan Akhisar ve Geyve kazalarında bulunan Akçaşar, Dana, Yuvalar, Altıntaş ve Mürselli Köyleri, İznik Kazası'nın Görmezli (Gürmüzlü) Köyü, Görele Pazarköy (Orhangazi) Kazası'na bağlı Akköy (Çeltikçi) ve Nazırlı (Mirasyalı) Köylerinin bütün her şeyleri ve gelirleriyle birlikte vakfedildiğini, adı geçen vakfın mütevellileri belirlenip nesilden nesile devam edeceği, kiraya verilen yerlerin üç yıldan fazla aynı kişiye verilmemesini, vakfın yazı işlerini yürütmek üzere bir kâtibin görevlendirilmesini, bir kilerci olmasını ve onun imarete lâzım olan et vesaireyi alıp muhafaza etmesini, aşçının yemekleri pişirmesini, bulaşıkçının kapları yıkamasını, buğday dövücünün öğütülmesi gereken malzemeyi öğütmesini, on beş hâfızın her gün tan yeri ağardıktan sonra medfun olduğu kabrin üzerinde her birinin tecvid ve tertîl üzere Kur'an-ı Kerim okuyup Peygamber Efendimiz'in (sas) ruhuna ve kendisinin ruhuna hediye etmelerini belirttikten sonra, vakfettiği yerlerin gelirleri ile imaret ve türbesinin tamir ve diğer giderlerine harcama yapıldıktan sonra kalan kısımdan ne kalırsa kâtime yevmiye beş akçe, ayrıca Bursa kilesi ile iki müd hınta verilmesini, temizlik görevlisine iki akçe, kapıcıya iki akçe, bulaşıkçıya bir akçe, buğday dövücüye bir akçe, Çeltikçi'nin kira gelirlerini toplayan görevlisine (câbi) yevmiye iki akçe ve Bursa kilesi ile senelik yirmi kile hınta verilmesini, Yuvalar Câbisi'ne yevmiye iki akçe ve Bursa kilesi ile senelik kırk kile hınta, Gürmüzlü Câbisi'ne günlük iki akçe ve Bursa kilesi ile senelik yirmi kile hınta verilmesi belirtildiği gibi pişirilecek yemeklerin malzeme detaylarına kadar vakfiyede

belirtilmiştir. Vakfiyenin sonunda vakfı değiştiren veya iptal eden olursa onlara da beddua edildikten sonra şahit olarak yirmi bir kişi tarafından imza edilmiştir.²⁸⁵

4. İBRAHİM PAŞA'NIN OĞULLARI

İbrahim Paşa, Kudüs'te bir medresesi bulunan Dede Bali'nin kızı İsfahan Şah Hatun (veya Hanım Hatun) ile evlenmiş ve bu hanımından Mahmud ve Mehmed adında iki oğlu ile Fatma ve Hatice adında iki kızı olmuştur. Diğer eşinden olan büyük oğlu Çandarlı Halil Paşa kendisinin vefatından sonra vezîriâzam olmuştur. İbrahim Paşa'nın oğullarından Mehmed'in çocuğu olmadığı için nesilleri Halil Paşa ve Mahmud Bey kollarından devam etmiştir. Halil Paşa kazaskerlikten vezîriâzamlığa kadar yükselmiş, Mahmud Çelebi ise Bolu Sancak Beyi olmuştur.²⁸⁶

4.1. Mahmud Çelebi

4.1.1. Hayatı

Çandarlı Mahmud Çelebi, Çandarlı Halil Hayreddin Paşa'nın oğlu ve Sultan II. Murad'ın vezîriâzama olan Çandarlı İbrahim Paşa'nın oğlu ve vezîriâzam Halil Paşa'nın küçük kardeşidir. Annesi İsfahan Şah Hatun veya Hanım Hatun, Dede Bali'nin kızıdır. Osmanlı Devleti yöneticilerinden ve sancakbeylerinden olan Mahmud Çelebi, Sultan II. Murad'ın kız kardeşlerinden Hafsa Hatun ile evlenmiştir.²⁸⁷

²⁸⁵ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 1760 no'lu defterin 230. sayfa ve 168. sırasında kayıtlı "İbrahim Paşa İbni Hayreddin Paşa Vakfı"na ait vakfiye. Vakfiyelerin başında ve sonunda bulunan dualarda; vakıf hizmetlerinin yürütülmesinde dürüst çalışan yönetici ve görevlilere, bu hizmetlerinden dolayı dünya ve âhiret saadetine ermeleri ve herhangi bir kötülükle karşılaşmamaları için hayır duası edilmektedir. Bütün vakfiyelerde beddua da bulunmakta olup en fazla yeri işgal etmektedir. Bu kısımda, vakfın gelirini gayesi dışında kullanan, vakfa hıyanet düşünen, onu vâkıfın şartlarının dışında kullanan kişiler korkutulmuştur. Vakfiyelerde bulunan "Kim bu vakfiyedeki şartları değiştirir veya vakfı bozarsa, Allah'ın meleklerin ve tüm insanların laneti kıyamet gününe kadar onların üzerine olsun" veya "Ey dilekte bulunanların istediğini veren Allahım! Peygamberlerin efendisi hürmetine duamızı kabul et! Bunu herkes böyle bilmelidir ki, Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve âhiret gününe inananlardan hiçbir kimseye kararlaştırılıp yazdırıldığı şekilde kesinleştikten sonra artık bu vakfı bozup değiştirmek helal değildir. Tahvil ve tağyire teşebbüs eden, sırf kendi yalan ve bozgunculuğu ile iptaline çalışan kimsenin Allah eğrisini de doğrusunu da, farz ve nafîle ibadetlerini de kabul etmesin! Amellerini hüsrana, kendilerini de hâl ve mal ile kötülüğe uğrayanlar zümresine katsın! Allah'ın, meleklerinin ve bütün insanların laneti üzerine olsun! Yeri cehennem olsun! Orada kendisine kaynamış su ve cehennemliklerin yanıklarından gelen akıntı içirilsin! Âlemlerin Rabbinin; "Haberiniz olsun ki, Allah'ın laneti zalimlerin üzerindedir." sözünü duyduktan sonra bir Mü'min buna nasıl cür'et eder? Görüp gözeteci olan Allah'tan korkan kimse buna nasıl el atar? Şüphesiz yok ki O, kendisini görürcesine kullukta bulunanların sevabını zayi etmez." şeklinde uzunca beddua cümlesi de yer almıştır. Öcalan ve diğerleri, Bursa Vakfiyeleri I, s. 15-16; Yüksel, Hasan, "Vakfiye", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), Yay., İstanbul, 2012, XXXXII, 467-469.

²⁸⁶ Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 54-55; Uzunçarşılı, "İbrahim Paşa I," *Belleten*, sayı: 91, s. 477.

²⁸⁷ Eyice, Semavi, *İznik Tarihçesi ve Eski Eserleri Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi Yayınları I*, Örüng Ofset Basımevi, İstanbul, 1988, s. 26.

Mahmud Bey, Bolu Sancakbeyliği'nde bulunduğu sırada 1444 yılında, Macar Kralı kumandası altındaki Haçlılarla vukû bulan muharebede düşmanı takip ettiği esnada Niş'de (Şehirköy) Jan Hunyadi Yanoş'un pususuna düşerek esir edilmiştir. Mahmud Bey, esir düştükten sonra Sırp despotuna teslim edilmiş, esareti esnasında kendisine kötü muamelede bulunulmamıştı. Sırp despotunun tavassutuyla harb müzakereleri yapılmak üzere Edirne'ye gelen Macar murahhas heyetiyle birlikte Mahmud Bey de gönderilmiştir. Sultan Murad'ın Haçlılarla Edirne-Segedin anlaşmasını imzaladığı sırada kabul edilen maddelerin birisi de eniştesi Mahmud Bey'in esaretten kurtulmasına karşılık verilecek kurtuluş fidyesi idi. Nitekim sulh tekrar yapılınca Mahmud Bey için yetmiş bin duka altın verilmiştir. Bazı kaynaklara göre Semendire'ye karşılık iade edildiği bildirilmektedir.²⁸⁸

Esaretten döndükten sonra Mahmud Çelebi'nin hangi hizmetlerde bulunduğu bilinmemektedir. Cami kitâbesindeki (gurrate aynil-imareti) ibaresinden sancakbeyliğinden daha yüksek dereceli bir görev almadığı anlaşılmaktadır. Ne zaman vefat ettiği belli olmayan Mahmud Çelebi, öldüğünde yaptırmış olduğu caminin mihrabı önüne defnedilmiştir. Zevcesi Hafsa Sultan da Mahmud Çelebi'nin vefatından sonra Hacca gitmiş ve orada vefat etmiştir. Hafsa Sultan, Bursa'nın Tahtakale mahallesinde bir mescid yaptırıp Ramazan 847/Ocak 1444 tarihinde vakfîyesini tertip ettirmiştir.²⁸⁹

4.1.2. Eserleri

4.1.2.1. Mahmud Çelebi Camii

Mahmud Çelebi, İznik'te "Mahmud Çelebi Camii" adıyla bir cami yaptırmıştır. Adı geçen cami çok küçük, kibar ve beş vakit namazda cemaatle dolu olarak ibadet edilen eşsiz örneklerden biridir. Mahmud Çelebi'nin kabri de caminin haziresinde ön kısımda bulunmaktadır.²⁹⁰ Mahmud Çelebi'nin İznik'teki Camii, Orhan Gazi'nin camiye çevirdiği Ayasofya Camii ile Yenişehir Kapısı arasında yer almaktadır. Bu cami, Mahmud Çelebi'nin dedesi Hayreddin Paşa tarafından yaptırılmış olan Yeşil Cami'in bir nümûnesi gibidir. Yeşil Camii'nde işlenen sanat hususiyetlerinin Mahmut

²⁸⁸ İnalçık, Halil, *Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar I*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yay., Türk Tarih Kurumu Basımevi, 5. b. Ankara, 2014, s. 11-22; İnalçık, Halil- Oğuz, Mevlüd, *Gazavât-ı Sultan Murad b. Mehmed Han*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yay., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, s. 15-37; Özgül, *Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi'nin Ravzatü'l-Ebrar (1299-1648) Adlı Eseri, Tahlil ve Metin*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2010, s. 53; Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 97.

²⁸⁹ Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 98.

²⁹⁰ Eyyice, *İznik Tarihçesi ve Eski Eserleri*, s. 26.

Çelebi Camii'nde mükemmelleştiği ve sadeleştiği görülmekte olup caminin ince bir sanat işçiliği bulunmaktadır.

Ancak Yeşil Camii'nin kubbesinde tanburun açılmaması için dört köşedeki alika üstü istinad duvarları kullanılmasına rağmen Mahmud Çelebi Camii'nde ihtiyaç duyulmadığından istinad duvarları kullanılmamıştır. Kubbe tanburu alçaltılmış, kubbe dışardan yarım küreden eksik hissini verecek şekilde yapılmış ve kubbenin merkezi tanbur dâhiline indirilmiştir. Son cemaat mahalli ile cami içi kornişleri aynı hizada devam ettirilmiştir. Minarenin kürsüsü kubbe örtüsü ve kornişleri parçalayıp inşaî aksaklıklara sebep olmamış, Yeşil Camii'nde görülen bu pürüz burada ortadan kaldırılmıştır. Kubbelerdeki lüzumsuz boşluklar ve fener şeklindeki girintiler terkedilmiş, tezyinatı daha sade ve düz olup hatlar daha hâkim hale getirilmiştir.²⁹¹

Çok dikkatli işçilik yapılan Mahmud Çelebi Camii'nde kemerler çok muntazam çizilmiş, özellikle son cemaat mahallinin korkulukları ve kapının iki yanındaki nişler çok mükemmel taş işçiliğini göstermektedir. Cami minaresinin parlak sırlı olan tuğlaları mavi renklidir. Minarenin nisbeti Yeşil Camii minaresine çok yakındır. Cami kitâbesinden 846/1442 yılında yani, II. Murad zamanında yapıldığı anlaşılmasına rağmen aynı dönemde Bursa ve Edirne'de inşa edilmiş olan eserlerden önemli farklılık arzettiği görülmektedir.²⁹²

Mahmud Çelebi Camii'nin iç kapısı üzerindeki üç satırlık kitâbe sureti:

بنى هذا المسجد قرة عين الامارة وثمره دوحه الوزارة صاحب الخيرات والمبرات و صاحب الموائد
والمسرات جلب محمود لازالت خيراته متواليه ودولته متعاليه ابن الصاحب الاعظم والناصب الافخم المرحوم
السعيد المغفور الشهيد ابراهيم پاشا نور الله مضجعه فى زمان دولة الملك واوان السلطان
ناصر رايات الهدى والايمان خافض منات الكفر والطغيان حافظ البلاد باسط الامن والامان مراد بن
محمد خان خلد مملكته وابد دولته فى سنة ست واربعين وسمانماية هجرية الحمد لله وحده

“Bu mescidi, imaretin gözbebeği, vezaret ağacının meyvesi, hayır ve iyiliklerin sahibi, sofraların, sevindirici işlerin sahibi ve kurucusu Çelebi Mahmud -hayratı kesilmeden devam etsin, devleti yüce olsun ve devamlı olsun- Sahibü'l-âzam ve nâsibü'l-efhâm Merhum, saîd, mağfur, şehîd İbrahim Paşa'nın -Allah kabrini nurlandırısın-melikin devleti zamanında, Sultanın zamanında, hidayet ve îman sancaklarını diken ve küfür ve tuğyan putlarını kıran, beldelerin muhafızı, emniyet ve

²⁹¹ Ülgen, A. Saim, “İznik'te Türk Eserleri”, *Vakıflar Dergisi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay., sayı: 1, Ankara, 1938, s. 59. Mahmud Çelebi Camii dış ve iç görüntüsü için bkz. Ek.12.

²⁹² Ülgen, “İznik'te Türk Eserleri”, *Vakıflar Dergisi*, sayı: 1, s. 60.

güven sağlayıcı, Mehmed Han oğlu Murad -Allah memleketini ebedî eylesin ve devletini ebedî eylesin- hicrî sekiz yüz kırk altı senesinde yaptırmıştır. Hamd yalnız Allah'a mahsustur."²⁹³

4.1.3. Vakıfları

Mahmut Çelebi İznik'te kendi malıyla yaptırmış olduğu zaviye ile içerisinde mescid, iki ev, mutfak, kiler, yemekhane ve odunluğu olan imaretini misafirler, fakir ve miskinler için vakfetmiştir. Yaptırdığı bu eserlerin hizmetinin devamı ve harcamalara gelir olması için 850 yılı Zilhicce ayının başlarında (Şubat 1447) tertip ettirdiği vakfiye ile birçok yerleri vakfetmiştir.

İmâretini içindeki diğer yapılarıyla birlikte buraya gelen giden misafirler, fakirler ve düşkünler için vakfettiğini, vakfin mallarının kira sözleşmelerinin üç seneden fazla yapılmamasını, vakfin tamir ve diğer giderleri karşılandıktan sonra kalan para ile görevlilerin ücretlerinin ödenmesini istemektedir. Vakfin mütevellilik ve nâzırlık görevinin hayatta olduğu müddetçe kendisine ait olduğunu, vefatından sonra çocuklarından en büyük, en akıllı ve en inançlı olanına, ondan sonra da bu şekilde onların nesillerine bırakılacağını belirtmiştir. Nesli kesilirse âzâd ettiği kölelerinden en inançlı olanına ve onların nesillerine intikal etmesini, onların da nesilleri kesilirse bu görevlerin dönemin bölge kadısının tasarrufuna bırakılmasını şart koşmuştur. Mescid ve imaretinin tamir ve diğer masraflarından arta kalan gelirin mütevellî ve nâzıra ücret olarak verilmesini şart koşmuş, imârette ve zaviyede çalışanların azil ve tayinlerini mütevellinin tasarrufuna bırakmıştır. Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde Mahmut Çelebi Vakfiyesinin Arapça metnine ulaşılammış ancak latin harfleri ile yazılmış nüshasından faydalanılmıştır.²⁹⁴

²⁹³ Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 99. Mahmut Çelebi Camii Kitabesi için bkz. Ek. 13.

²⁹⁴ Mahmut Çelebinin vakfiyesinde yer verdiği bilgiler, cami, medrese ve imaretlerin ihtiyaçlarının karşılanmasında yöneticilerin hassasiyetini göstermesi açısından önemlidir. Mahmut Çelebi Göl nahiyesinde bulunan Şeyhli adlı Mezra, Kuzköy, Dımışk ve Bozüyük adlı köyler, Sultanönü Nahiyesinde bulunan Ürküd, Kızılköy ve Gömec köyleri, Hamid'de Doğanbey adlı Mezra ile Kışla ve Askeriye adlı köyler, Lazkiye vilayetinde Tavuklu, Sükne, İsraili, büyük atalarından miras kalan Köbec ve Karaahmedli köyleri, Mentеше vilayetinde Talme Köyü, Simav Kazasına bağlı Eynal ve Nureddinli köyleri, Bursa'da babasından miras kalan Kocahasan adlı köy, Bursa şehrinde Tahıl Pazarı bölgesindeki dükkânları ve Kurşunlu Mahallesiindeki arsasının kirası, Rum vilayetinde kendisine miras kalan Cender adlı köyü herşeyleri ile birlikte vakfetmiştir. İmârette belli günlerde çorba pişirilmesini, pişirilen çorba için günlük 2 okka et, ekmek için 30 akçe, yine çorba için her gün 1 kile buğday, odun ve tuz için her gün 10 akçe ayrılacağını, imârette Berat, Regâib ve Ramazan-ı Şerif'teki Cuma gecelerinde, Kadir gecesinde, Ramazan ve Kurban bayramlarında pilav için 5 kile pirinç, pilav için 12 okka et ve 5 okka sâde yağ, zerde için 4 okka bal ayrılmasını, mescidin minaresine Berat ve Regaib gecelerinde ve Ramazan-ı Şerif gecelerinde kandillerin yakılması için 1 okka zeytinyağı, her

Halil Hayreddin Paşa'nın oğulları da kendisi gibi hükümdardan sonra devletin en üst makamı olan vezîriâzamlık görevini yapmışlardır. Ancak kendi adını taşıyan torunu Halil Paşa bu görevi en başarılı bir şekilde yapandır denilebilir.

gece balmumu için 4 akçe, hasır için günlük 1 akçe verilmesini, masrafların harcanmasından sonra vakıf gelirleri artarsa, bunların harcama işlerinin mütevellilerin tasarrufuna bırakılmasını, imâret zamanla harab olursa yeniden inşa edilmesini şart koşmuştur. İmârette Seyyid Abdürrahim b. Alâeddin'in şeyh olmasını, onun vefatından sonra ise hak eden birisinin şeyh olmasını, kendisine günlük 5 akçe ücret, Bursa kilesi ile senede 5 müd buğday, 5 müd arpa ve 1 müd de pirinç verilmesini şart koşmuştur. Zikredilen vakfın mallarını az çok demeden ne varsa kaydedecek olan kâtibe günlük 3 akçe, senede 4 müd buğday, 4 müd arpa ve 1 müd de pirinç ücret olarak verileceğini, Dımışk köyü Câbîsine günlük 3 akçe, senede 3 müd buğday ve 3 müd de arpa ücret olarak verileceğini, Talme Câbîsine günlük 4 akçe, senede 2 müd buğday ve 2 müd de arpa verileceğini, Simav Câbîsine günlük 3 akçe, senede 3 müd buğday ve 3 müd de arpa verileceğini, Kacahasan Câbîsine günlük 2 akçe, senede 2 müd buğday ücret olarak verileceğini, İmamın ilim ehli ve verâ sahibi bir kimse olması gerektiğini, beş vakitte cemaate imamlık yapmasını ve kendisine bu görevi için günlük 6 akçe ücret ödeneceğini, Müezzine günlük 2 akçe ücret ödeneceğini, Kayyıma günlük 2 akçe ücret ödeneceğini, Nakiblik işlerini görece ehil nakibe günlük 2 akçe ve senede 3 müd buğdayın ücret olarak verileceğini, Yemek pişirme işini doğruluk üzere yerine getirecek aşçıya günlük 4 akçe ücret ödeneceğini, zâviyeyi süpürüp, koruyup, kollayacak olan Ferrâşa günlük 3 akçe ve 2 müd buğday verileceğini, belirli vakitlerde imâretin kapısını açıp kapatarak imâreti koruyacak olan bevâba (güvenlik) günlük 3 akçe ve 2 müd buğday verileceğini, imâretin kapılarını yıkayacak olan gassala günlük 1 akçe ödeneceğini, Buğday döğücünün buğday dövüp temiz işlemesini, Mescidde tecvid üzere Kur'an okuyacak 15 hâfızın ikindi vaktinde hazır olup birer cüz okuyacaklarını ve kendilerine her gün ikişer akçe verileceğini şart koşmuştur. Mevlânâ Muhyiddin Mehmed b. Halil eş-Şehir b. Hâfız, Mevlânâ Muhyiddin b. Mevlânâ el-Merhum Cüneyd, Yûsuf b. Osman el-Kâtib, Muslihuddin b. El-Hâc İlyâs oğlu Mehmed b. Muslihuddin el-Beypazarî, İskender b. Süleyman, Mûsa b. Mahmud, Yûsuf b. Ahmed, Mehmed b. Yûsuf, Hamza b. Ali el-Akşehrî, Yakub b. Sinan, Ahmed b. Merhum Muhyiddin, Tebrel b. Abdullah, Bedreddin Biyolca, İbrahim el-Atîk Canik Eyaleti, Şemseddin el Hâfız, Muhyiddin b. Cüneyd, Muslihuddin b. Mustafa, Mevlânâ Yâkub Ece, Muhyiddin el- kâtib şahitler arasında olduğu ve Muhyiddin b. Cüneyd'in kâtiblik yaptığı tespit edilmiştir. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Defter: 619, sayfa: 82, sıra: 42. (1 müd 20 kile, 1 ukıyye (okka) 1280 gramdır.)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HALİL PAŞA

1. HAYATI

Çandarlı Halil Paşa, Vezîriâzam İbrahim Paşa'nın büyük oğludur. Halil Paşa, dedesi Kara Halil Hayreddin Paşa ile babası ve amcaları gibi medrese eğitimi almış ve kendisini iyi yetiştirmiş bir ilim ve devlet adamıdır. Doğumu, çocukluğu ve medrese eğitimi hakkında kaynaklarda detaylı bilgi bulunmamaktadır. Sadece onun Çelebi Mehmed döneminde, babasının vezîriâzamlığı sırasında ilmiye sınıfından alınıp kazaskerliğe, İbrahim Paşa'nın 832/1429 yılında vefatının ardından Sultan II. Murad tarafından vezîriâzamlığa getirildiği kaydedilmektedir. Bu tarihten itibaren idam edildiği 857/1453 yılına kadar yaklaşık yirmi dört yıl kesintisiz vezîriâzamlık yapan Halil Paşa, özellikle Sultan II. Murad devrinde kendisine verilen sınırsız yetki ile Osmanlı Devleti'nin en güçlü yöneticisi olmuştur.²⁹⁵

Çandarlı Halil Paşa'nın vezîriâzam olduğu dönemde Osmanlı devlet yöneticilerinden bir kısmı fetih ruhunu kaybetmeme, bir kısmı ise uluslararası ilişkileri barışla sürdürme taraftarı idi. Zağanos ve Şehabeddin Paşalar fütühâtın sürdürülmesini isterken buna karşılık Halil Paşa devletin bekâsı için Avrupa devletleri başta olmak üzere bütün komşularla barış içinde yaşanması gerektiğini savunmuştur.²⁹⁶ Sultan II. Murad tarafından kendisine verilen sınırsız yetkiyle devleti yaklaşık yirmi dört yıl idare eden Halil Paşa, tabiatıyla en büyük amacı İstanbul'u fethetmek olan Fâtih Sultan Mehmed ile siyasî kararlarda anlaşmazlığa düşmüştür. Özellikle İstanbul'un muhasarası ve fethi sürecinde yaşanan bazı olaylar devletin zirvesinde büyük anlaşmazlık meydana getirmiştir. Neticede çatışmadan Fatih üstün çıkmış, Çandarlı Halil Paşa, 29 Mayıs 1453 tarihinde İstanbul'un fethedilmesinin hemen ardından 30 Mayıs günü sadrazamlık görevinden azledilmiş ve çocuklarıyla birlikte hapsedilmiştir. Bir süre sonra çocukları serbest bırakılan Halil Paşa, kırk günlük haptisten sonra 10 Temmuz 1453 tarihinde idam

²⁹⁵ Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 56; Aktepe, Münir, "Çandarlı Halil Paşa", *DİA*, VIII, 212; Öcalan, Hasan Basri - Sevim, Sezai - Yavaş, Doğan, *Bursa Vakfiyeleri-I*, Bursa Büyükşehir Belediyesi Bursa Kültür A.Ş. Bursa, 2013, s. 456; Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, II, 135-136; Eyice, Semavi, *İznik Tarihçesi ve Eski Eserleri*, Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi Yay., I, Örünç Ofset Basımevi, İstanbul, 1988, s. 26; Imber, C. H. "Khalil Pasha Djandarlı", *The Encyclopedia Of Islam*, Leiden E.J. Brill 1997, IV, 968-969; Özgül, İbrahim, *Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi'nin Ravzatü'l-Ebrar (1299-1648) Adlı Eseri, Tahlil ve Metin*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2010, s. 50.

²⁹⁶ İnalçık, Halil, *Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar I*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu Türk Tarih Kurumu Yay., Türk Tarih Kurumu Basımevi, 5. b. Ankara, 2014, s. 88-92.

edilmiştir. Naşı daha sonra oğlu İbrahim Paşa tarafından İznik'e götürülmüş ve Kılıçaslan caddesinde bulunan oğlu Yusuf'un türbesine nakledilmiştir. Osmanlı tarihinde ilk idam edilen sadrazam olarak tarihe geçen Vezîriâzam Çandarlı Halil Paşa'nın idamı ile²⁹⁷ Çandarlı vezir ailesinin Osmanlı devlet teşkilâtı üzerindeki etkisi sona erdirilmiştir.

1.1. Vezîriâzamlığı

Halil Paşa'nın ilim tahsili ve kazaskerlikten önce hangi görevlerde bulunduğu ile ilgili kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Kendisinden söz eden eserlerde onun babası İbrahim Paşa'nın 832/1429 yılında vefat etmesi üzerine kazaskerlikten vezirliğe getirildiği kaydedilmektedir.²⁹⁸ Oruç Beğ'in ifadesine göre 836/1433 yılında Fazlullah Paşa ve Kasım Paşa ile birlikte vezirlik görevini sürdürdüğü anlaşılmaktadır.²⁹⁹ Bu vezirlik büyük ihtimalle vezîriâzamlıktır. Nitekim birçok kaynakta Halil Paşa'nın babasının vefatından sonra o sırada vezir olanlara tercih edilerek kazaskerlik görevinden vezîriâzamlığa atandığı vurgulanmıştır.³⁰⁰

Halil Paşa, kısa zamanda II. Murad'ın güvenini kazandığı için sınırsız yetki ile yetkilendirilmiş ve çok rahat bir şekilde hiç kimsenin müdahalesi olmadan devlet idaresini yürütmüştür.³⁰¹ Osmanlı ilmî ve askerî bürokrasisinde olabilecek muhalefet hareketlerini takip ettiği bilinçli siyasetle önlemiş, devletin parçalanmasına sebep olabilecek her türlü yapılanmanın önüne geçmiştir. Diğer taraftan Halil Paşa Osmanlı Devleti'nin çıkarlarını korumak üzere Ortodoks ve Latin kiliselerinin birleşmesini siyasî

²⁹⁷ İbn Kemal, *Tevârih-i Âli Osman VII. Defter*, (tenkidli transkripsiyon), haz: Şerafettin Turan, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yay., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s. LXIX- LXXI; Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, Yay. Haz: M. Hüdayi Şentürk, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu Türk Tarih Kurumu Yay., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2003. II/181; Aktepe, "Çandarlı", *DİA*, VIII, 213; Öcalan ve diğerleri, *Bursa Vakfiyeleri I*, s. 456; *Türk Ansiklopedisi*, XI, 367. Halil Paşa'nın İstanbul'un fethinin ardından 30 Mayıs 1453'te Edirne'ye gönderilip hapsedildiği ve iki hafta sonra idam edildiği şeklinde rivayet de bulunmaktadır. Imber, "Khalil Pasha Djandarli", *The Encyclopedia Of Islam*, IV, 969.

²⁹⁸ Özgül, *Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi'nin Ravzatü'l-Ebrar (1299-1648) Adlı Eseri*, s. 50, 57; Mecdî, *Şakaik-i Numaniye Tercümesi*, s. 220; İnalçık, Halil Paşa'nın H. 833 (M. 30/09/1429-21/08/1430) yılında babası İbrahim Paşa'nın vefatı üzerine kazaskerlikten üçüncü vezir olduğunu belirtir. İnalçık, *Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar I*, s. 83.

²⁹⁹ Oruç Beğ (Oruç b. Âdil), *Tevârih-i Âli Osman*, Manisa İl Halk Kütüphanesi Yazmaları, vr. 43b, 45b.

³⁰⁰ Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 56; Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, II, 135. İbrahim Paşa'nın vefatı ve Halil Paşa'nın vezîriâzam olmasını Karaçelebizâde şöyle anlatır: "*Vezîriâzam İbrahim Paşa, Hayme zen-i Fezâ-i ferah-feza-yı bekâ olub hil'at-ı vezaret-i uzmâ mütesaddî-i umûr-u kâdiaskeri olan necl-i nebil-i Halil Paşa'ya seza görüldü.*" "*Emanet Kârân-ı makâm-ı vezaret-i uzmâları İbrahim Paşa olub ba'de vefatihî oğlu Halil Paşa vezîriâzam olmuştur. Fî sene 831.*", Özgül, *Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi'nin Ravzatü'l-Ebrar (1299-1648) Adlı Eseri*, s. 50, 57.

³⁰¹ İnalçık, *Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar I*, s. 83.

dehasıyla önleyerek Haçlı seferlerinin tehlikelerini gidermiş, sultan değişikliklerini de kontrollü bir siyasetle idare etmiştir.³⁰²

II. Murad 1435 yılından itibaren üç yıl içinde Sırbistanı ele geçirmiş ancak 1442 yılında Transilvanya'daki Uc Beyi Mezid Bey ve ardından Rumeli Beyi Şehabeddin Şahin Bey, Yanko tarafından bozguna uğratılmıştır. Yanko'nun bu başarısı Avrupa'da büyük takdir görmüş ve 1443 yılı sonbaharında Macaristan-Lehistan Kralı Ladislas ve Sırp Despotu George Brankoviç ona destek vermişler neticede bu üçlünün oluşturduğu bir ordu ile Balkanlar istila edilmiştir. Bulgarların düşmanla birleştiği, Arnavutların ayaklandığı sıralarda oğlu Alâeddin'in vefatı sebebiyle çok üzülen II. Murad, 13 Haziran 1444 tarihinde Edirne ve 12 Temmuz 1444 tarihinde Segedin anlaşmalarını yaptıktan sonra tahtını; 12 yaşına yeni giren oğlu Şehzâde Mehmed'e bırakıp kendisi Bursa'ya giderek inzivaya çekilmişti.³⁰³ Edirne müzakerelerini Vezîriâzam Çandarlı Halil Paşa idare etmiş karşı tarafta Kralın elçisi başmüzakereci olarak görev yapmıştır. Müzakereler başlamadan önce Halil Paşa elçileri birkaç gün beklettikten sonra üç gün konuşmalar sürmüş daha sonra elçiler mektuplarını Sultan II. Murad'a sunmuşlardır. II. Murad anlaşmayı kabul ettiğini belirtince Divan tekrar toplanıp Padişah'ın kararını ve yemin şartını elçiye tebliğ etmişlerdir.³⁰⁴ II. Murad'ın tahttan ayrılışını fırsat bilen Balkan Devletleri kendi aralarında birleşerek çok güçlü bir şekilde Osmanlı Devleti aleyhine harekete geçmiştir. Bu sırada Türklerin Balkanlardan sürülüp çıkarılacağına dair söylenti ve II. Murad'ın tahtı küçük yaştaki oğlu II. Mehmed'e bırakıp inzivaya çekilmesi, Osmanlı devleti içinde buhrana sebep olmuştu. Segedin anlaşması ile Osmanlılarla anlaşmalarına rağmen Papa'nın teşviki ile Arnavutlar, Macarlar ve bazı Avrupa devletleriyle birlikte Eflak Prensi Mircea'nın da aralarında bulunduğu güçlü bir ordu Osmanlı Devleti aleyhine harekete geçmişti. Bu gelişmeleri yakından takip eden Sadrazam Çandarlı Halil Paşa, Sultan II. Mehmed'e babasını ordunun başına Başkomutan olarak geçmek üzere davet etmesinin isabetli olacağını telkin etmiştir. Sultan II. Mehmed, istemeyerek de olsa, Halil Paşa'nın bu teklifi doğrultusunda hareket edip babasını ordunun başına Başkomutan olarak geçmek üzere davet etmiştir. Oğlu II. Mehmed'den gelen bu davet üzerine kırk bin kişilik Anadolu askeriyeye birlikte İstanbul

³⁰² Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 56-57.

³⁰³ Sultan Murad, tahtını 12 yaşındaki oğluna bırakıp inziva hayatına çekilerek barış yanlısı olduğunu göstermekteydi. İnalçık, *Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar I*, s. 16; Aktepe, "Çandarlı", *DİA*, VIII, 212.

³⁰⁴ İnalçık, *Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar I*, s. 25.

Boğazı'na gelen II. Murad, Sadrazam Çandarlı Halil Paşa'nın desteğiyle İstanbuldaki Anadolu Hisarından (Güzelcehisar) Rumeli'ye geçerek Edirne'ye gelmiştir.³⁰⁵

II. Murad'ın ordunun başına geçmesi için Bursa'dan Edirne'ye gelmesini sağlayan Çandarlı Halil Paşa, II. Murad'ın emri doğrultusunda 11 Kasım 1444 tarihinde yapılan Varna savaşına katılmamış ve II. Mehmed ile birlikte Edirne'de kalmıştır.³⁰⁶ II. Murad bu kararıyla oğlu Şehzade Mehmed'in otoritesini sarsmamaya çalışmış, halkın korkuya kapılmaması ve asker sevkiyatının düzenli bir şekilde yapılması için vezîrâzamı da onun yanında bırakarak devlet idaresinde tecrübe kazanmasını istemiştir.

Halil İnalçık ve Mevlüd Oğuz tarafından yayımlanan *Gazavât-ı Sultan Murad b. Mehmed Han* adlı eserde II. Murad'ın Varna savaşına giderken Halil Paşa'yı Edirne'de bırakması şöyle anlatılır: “*Bir gün Padişah-ı âlem penah hazretleri umûmen asâkir-i İslâm ile niyet-i gaza diyüp tuğ ve sancakların perişan edüp tablhanesin döverek ve köslerin inlederek Edirne şehriden çıkub kandesin Ungurus keferesi deyüp yürüdü. Amma gayet kış ve kar derin idi. Hatta reaya asker-i İslâmın önüne düşüp yürüyüp yol açarlardı. Bu resme yürüyüp İstanimaka'ya gelüp nüzül eylediklerinde padişah vezîrîâzam olan Halil Paşa'ya emr edüp buyurdu: “Kim, Lala sen geri dönüp Edirne'ye varıp oturasın. Zira biz Edirne'de bir kimesneyi alıkomadık. Şimdi Edirne halkı havfe düşerler ve andan gayrı Anadolu'dan gelip geçen asâkir-i İslâmı eğlendirmeyüb bizim ardımızca yollayasın ve ardımızdan tekvur tarafından veya bir gayrı taraftan düşman belürirse merdane debrenüb ve bize i'lamdan hâlî olmayasın deyü buyurduklarında sadrâzam dahi emir hünkârımın deyüb dönüb Edirne'ye dâhil olub oturdu.”*³⁰⁷

II. Murad'ın Varna zaferi, Osmanlı Devleti için bir dönüm noktası olmuştur. Ankara savaşı mağlubiyeti ve sonrasında oluşan Fetret Devri sıkıntılarını yaşayan Osmanlı Devleti, birliğini tekrar elde edip sosyal ve siyasî bünyesini güçlendirmiştir. Varna zaferi, Osmanlı Devleti tarihi için olduğu gibi Avrupa genel tarihi açısından da büyük bir önem arz etmektedir.³⁰⁸ Bu başarıda II. Murad'ın ordunun başına geçmesini

³⁰⁵ Oruç Beğ, *Tevârih-i Âli Osman*, 47b; İnalçık, *Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar I*, s. 17.

³⁰⁶ Oruç Beğ, *Tevârih-i Âli Osman*, 48a.

³⁰⁷ İnalçık, Halil - Oğuz, Mevlüd, *Gazavât-ı Sultan Murad b. Mehmed Han*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yay., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, s. 12.

³⁰⁸ İnalçık, *Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar I*, s. 4, 71-75; Imber, “Khalil Pasha Djandarli”, *The Encyclopedia Of Islam*, IV, 969; İnalçık - Oğuz, *Gazavât-ı Sultan Murad b. Mehmed Han*, s. 12; Halil İnalçık ve Mevlüd Oğuz, *Gazavât* adlı kitabın önsözünde eserin değeri hakkında şu notu düşmüşlerdir: “*Bu yazma, 1949 yılında Rasih Güven tarafından Burdur'un Yeşilova İlçesine bağlı*

sağlayan Çandarlı Halil Paşa'nın rolü unutulmamalıdır. Halil Paşa'nın bu siyasî becerisi devletin güçlenmesini sağlamış ve Avrupalıların Osmanlı Devleti aleyhine yaptıkları dayanışma ve birlik çabalarının önüne geçmiştir.

1.2. Yeniçeri İsyanı (Buçuktepe Vak'ası) ve Halil Paşa

Çandarlı Halil Paşa, Varna zaferinden sonra Edirne'ye gelen II. Murad'ın tekrar tahta çıkması için gayret göstermesine rağmen II. Murad, oğlunun devlet işlerini daha rahat yürütmesini sağlamak üzere bu teklifi kabul etmeyerek Manisa'ya gitmiştir.³⁰⁹ II. Murad böylece oğlunun başkomutan olarak savaşa katılma çağrısını yerine getirmiş, savaş bitince görevi yerine getirmenin huzuruyla tekrar Anadolu'ya geçmiştir. Dolayısıyla tahta geçmeyi istemeyerek oğlunun hayal kırıklığına uğramamasını sağladığı gibi onun iktidarını sarsacak hareketten de kaçınmıştır.

Sultan II. Mehmed, Edirne'de devleti idare etmeye başladığı bu dönemde kendi adına para bastırılmış fakat Osmanlı para birimi olan akçenin ayarını düşürmüştür. Osmanlı tarihinde ilk para ayarlaması olarak yerini alan paranın değerinin düşürülmesi hâdisesi, halkı ve orduyu zarara soktuğu için halk ve ordu arasında rahatsızlıklar meydana getirmiştir. Bunun yanı sıra 1446 yılının Mart ayında Edirne'de çıkan büyük bir yangının ardından Yeniçeriler, aylarca maaş alamamaları ve paranın değerinin düşürülmesinden duydukları rahatsızlıklardan dolayı ayaklanıp isyan çıkarmışlardır. İsyan esnasında Yeniçeriler tarafından evi yağmalanan Rumeli Beylerbeyi Hadım Şehabeddin Paşa, Sultan II. Mehmed'in sarayına sığınarak canını zor kurtarmıştır. Daha sonra şehrin doğu kısmındaki tepeye toplanan isyancı Yeniçerilerin maaşlarına yarım (buçuk) akçe zam yapılmak suretiyle isyan bastırılmıştır. Yeniçerilere verilen zam bu tepede verildiğinden dolayı bu tepeye "Buçuktepe" adı verilmiş ve Osmanlı tarihinde ilk defa cereyan eden bu askerî isyan "Buçuktepe Vak'ası" olarak tarihe geçmiştir.³¹⁰

Yeniçerilerin bu isyanı basit bir askerî ayaklanmadan öte anlamlar içermektedir. Bu isyanda vezirlerin aralarındaki mücadelenin ve devlet bürokrasisinin rolü

Büyük Yaka (yeni adı Büyük Yayla) köyünde akrabasından Rahmi Erkul'un babası Kutup Mustafa'ya ait imiş. Rasih Güven'in anlattığına göre Kutup Mustafa heyet ilmi ile ilgili okumuş bir kişi imiş. Osmanlı tarih yazıcılığının ilk döneminde yazılmış olan Menâkibnâme/Gazavâtname türünün en eski örneği ve Varna Savaşı'nın şüphesiz en önemli kaynaklarından biri olan bu eseri kaybolmaktan kurtararak bize yayımlama şerefini verdiği için Prof. Rasih Güven'e burada bir kez daha teşekkürü borç biliriz. Hiç şüphesiz Gazavâtname 1443-1444 olayları üzerinde Hıristiyan kaynaklarını da tamamlayan en güvenilir ve ayrıntılı kaynaktır." İncalcık, Halil- Oğuz, Mevlüd, Gazavât-ı Sultan Murad b. Mehmed Han, s. VII.

³⁰⁹ Oruç Beğ, *Tevârih-i Âli Osman*, 50b.

³¹⁰ İncalcık - Oğuz, *Gazavât-ı Sultan Murad b. Mehmed Han*, s, 12; Aktepe, "Çandarlı Halil Paşa", *DİA*, VIII, 212; Özcan, "Buçuktepe Vak'ası", *DİA*, VI, 343-444.

aranmalıdır. II. Mehmed'in tahttan uzaklaştırılıp II. Murad'ın yeniden devlet idaresini ele alması bunu göstermektedir. Nitekim II. Mehmed'in idaresinden rahatsız olan Yeniçeriler, bu hadiseden sonra II. Murad'ın tekrar tahta geçmesini istemişlerdir. Yeniçerilerin devlet yöneticileri üzerinde kurdukları bu baskı kısa sürede meyvesini vermiş ve II. Mehmed'i Edirne'den uzaklaştırma formülü aranmıştır. Meydana gelen bu olay sebebiyle II. Mehmed'in otoritesinin sarsıldığını ve oluşan iktidar boşluğunu gören Sadrazam Çandarlı Halil Paşa, II. Murad'a gizlice haber göndermiş ve Edirne'ye gelmesini sağlamıştır. Neticede II. Murad tekrar tahta çıkmış, Sultan II. Mehmed ise Manisa'ya gönderilmiştir.

Buçuktepe Vak'ası olarak tarihe geçen Yeniçeri isyanının Sultan II. Mehmed'i tahttan indirmek ve onun yerine babası II. Murad'ı tahta çıkarmak için Çandarlı Halil Paşa tarafından tertiplendiği şeklinde kaynaklarda bazı kayıtlar bulunmaktadır. İsyanda Çandarlı'nın rakibi ve Sultan II. Mehmed'in en önemli adamı olan Şehabeddin Paşa'nın hedef alınması ve evinin yağmalanması da bu ihtimali güçlendirmektedir. Yeniçeri isyanı, Sultan II. Mehmed'in tahtını tehlikeye düşürmüş ve iktidar boşluğu meydana getirmiştir. Osmanlı Devleti tarihinde ilk ortaya çıkan askerî isyan veya darbe olan "Buçuktepe Vak'ası" ile asker, ilk defa devletin siyâsî işlerine ve politikaya karışarak, II. Mehmed'i tahttan indirip II. Murad'ı tekrar tahta çıkarmıştır. Vezîriâzam Çandarlı Halil Paşa da tekrar eski gücüne kavuşmuş ve II. Murad'ın vefatına kadar (3 Şubat 1451) Osmanlı devlet idaresini Padişah II. Murad'ın kendisine verdiği tam yetki ile kimsenin müdahalesi olmadan çok rahat yönetmiştir.³¹¹

Halil Paşa, 852/1448 yılında yapılan II. Kosova savaşından önce ünlü Macar komutanı Yanko'nun Türkleri Balkanlardan atmak düşüncesiyle Balkan birliğini sağlama teşebbüslerini Sırp Despotu Brankoviç³¹² ile Eflak Prensi Drakola'yı siyâsî gücüyle Avrupa Müttefik Orduları'ndan ayırmak suretiyle akamete uğratmıştır. Bu siyâsî başarı II. Kosova zaferinin kazanılmasında önemli katkı sağlamıştır. Halil Paşa'nın sadrazamlığı döneminde Mora da Osmanlı hâkimiyetine geçirilmiştir.³¹³ Varna Savaşı'ndan sonra kazanılan II. Kosova Zaferi ile Balkanlar'da oluşabilecek ittifakların

³¹¹ İnalçık - Oğuz, *Gazavât-ı Sultan Murad b. Mehmed Han*, s. 12; Aktepe, "Çandarlı Halil Paşa", *DİA*, VIII, 212; Özcan, "Buçuktepe Vak'ası", *DİA*, VI, 343-344.

³¹² Emecen, Feridun, "Kosova Savaşları", *DİA*, XXVI, 221-224.

³¹³ İnalçık - Oğuz, *Gazavât-ı Sultan Murad b. Mehmed Han*, s. 12; Aktepe, "Çandarlı Halil Paşa", *DİA*, VIII, 212; Özcan, "Buçuktepe Vak'ası", *DİA*, VI, 343-344.

önüne geçilmiş ve kalıcılık sağlanmıştır. Bu durum Halil Paşa'nın siyasî dehasının bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

1.3. Sultan II. Mehmed'in Tahta Çıkışı ve Halil Paşa

Çandarlı Halil Paşa, II. Murad'ın 1 Muharrem 855/3 Şubat 1451 tarihinde Edirne'de hastalanıp vefat etmesi üzerine³¹⁴ Manisa'da Sancak Beyi olan Şehzâde Mehmed'e haber göndermiştir. Şehzâde Mehmed haberi alır almaz süratle Edirne'ye gelmiş ve 16 Muharrem 855/18 Şubat 1451 tarihinde tahta oturmuştur.³¹⁵ Halil Paşa, II. Murad'ın vefatının ardından Şehzâde Mehmed'in Manisa'dan Edirne'ye gelmesine kadar geçen on altı günlük süre içinde³¹⁶ padişahın öldüğünü hiç kimseye duyurmamış ve devlet idaresini aksatmadan yürütmüştür.

Osmanlı Devleti'nin yedinci padişahı olarak tahta oturan II. Mehmed, tahta geçtikten sonra ilk olarak babasının cenazesini vasiyeti gereği Bursa'ya göndermiş ve kardeşi Alâeddin'in kabrinin yanına defnettirmiştir. Ardından devletin bekâsı için, gelecekte kardeşi olduğu için taht kavgası çıkarabilir düşüncesiyle, II. Murad'ın İsfendiyar kızından olan küçük oğlu Ahmed'i de öldürtmüştür.³¹⁷ Tabiatıyla bu işler Sadrazam Çandarlı Halil Paşa'nın bilgisi dâhilinde gerçekleşmiştir.

Sultan II. Mehmed'in Edirne'ye gelip Osmanlı Devleti'nin yeni hükümdarı olarak göreve başlaması devlet bürokrasisinde pek değişikliğe sebep olmamıştır. Zira Sultan II. Mehmed tahta çıktıktan sonra Çandarlı Halil Paşa'dan vezîriâzamlık görevini sürdürmesini istemiştir. Aslında Halil Paşa başta olmak üzere vezirler ve devletin önde gelen görevlileri kadrolarda değişiklik beklentisi içerisindeydi. Nitekim daha önce II. Mehmed'in tahttan uzaklaştırılmasını sağlayan Halil Paşa, Sultan II. Mehmed'in tahta oturduğu gün bu olayları hatırlamış ve Divan'da vezîriâzamların bulunduğu makamda durmayıp İshak Paşa ile birlikte vezirlere ayrılan yerde durmuştur. Ancak Sultan II. Mehmed onu vezîriâzamanın durduğu yere davet ederek görevinde kalmasını onaylamıştır. II. Mehmed, Halil Paşa'yı taltif etmek ve kendisi hakkındaki şüphelerini gidermek için Filibe'ye bağlı bir köyü mülk olarak kendisine vermesine rağmen Halil Paşa'nın endişelerini giderememiştir. Vezirlerin görev dağılımını yaparken Balıkesir'de

³¹⁴ İnalçık, "Murad II", *DİA*, XXX, 170; Münecçimbaşı Ahmed Dede, *Münecçimbaşı Tarihi Sahai'f-ül-Ahbâr Fî Vekayii'l-Âsâr*, Tercüman 1001 Temel Eser yay., Tercüme: İsmail Erünsan, yy. ty., I, 246.

³¹⁵ Oruç Beğ, *Tevârih-i Âli Osman*, vr. 52a; Hoca Sadeddin, *Tâcü't-Tevârih*, II, 254-255, 258; İdris-i Bitlisî, *Heşt Behişt*, s. 13.

³¹⁶ Âşıkpaşazâde, II. Mehmed'in babasının vefatını öğrenince Manisa'dan hareket ederek Edirne'ye on üç gün içinde vardığını kaydetmektedir. Âşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âli Osman*, I, 140.

³¹⁷ Âşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âli Osman*, I, 140.

bulunan Halil Paşa'nın rakibi olan Zağanos Paşa'yı Edirne'ye davet ederek geniş yetkilerle donatmış buna karşılık Halil Paşa'nın yetkilerini sınırlandırmıştır. II. Murad zamanında Halil Paşa ile aralarında çekişme ve husûmet olması sebebiyle Zağanos Paşa Balıkesir'e gönderilerek problem çözülmüş görünse de, Sultan II. Mehmed'in tahta geçmesi sonrasında Zağanos Paşa'nın Edirne'ye dönmesiyle Çandarlı Halil Paşa ile Zağanos Paşa arasındaki çekişme tekrar alevlenmiştir.³¹⁸

Halil Paşa bütün bu yaşananların gölgesinde devletin hassas bir süreçten geçtiğinin farkındadır. Bu dönemde padişahın hem ülkeyi hem de dış siyaseti daha yakından tanınmasını sağlamak düşüncesiyle barış faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu bağlamda Karamanoğlu İbrâhim Bey ile bir anlaşma imzalandıktan sonra, Macaristan saltanat Nâibi Jan Hünyad ile de üç yıllık bir barış anlaşması yapılmıştır. Sırp elçileriyle dostluk anlaşmaları yenilendiği gibi Bizans sarayında bulunan Şehzâde Orhan'ın serbest bırakılmaması için Bizans Devleti'ne karşı daha yumuşak bir siyaset takip edilmiştir.³¹⁹

Dönemin hassasiyetini dikkate alan Halil Paşa, İstanbul kuşatması ile ilgili yapılan toplantılarda Sultan II. Mehmed'in fetih politikası yerine Bizans'la barış içinde yaşanması düşüncesini benimsemiştir. Ona göre şayet kuşatma daha öncekilerde olduğu gibi başarısız sonuçlanacak olursa, Haçlı orduları tarafından imha edilme riski bulunmaktadır. Bununla birlikte o, İstanbul'un fethinden önce yapılan fetih hazırlıkları esnasında Rumelihisarı'nın inşasında ve top dökümünün gerçekleşmesinde önemli hizmetlerde bulunmuştur. Nitekim Rumelihisarının, diğer ismiyle Boğazkesen hisarının kısa bir sürede yapılışı onun aksamayan planlarının bir sonucudur. Ancak Rumelihisarı'nın yapılışı ve sur dışındaki Bizanslılara ait hayvan sürülerinin talan edilerek zengin ganimetler elde edilmesi Bizanslıları çok fazla rahatsız etmiştir. Bizanslılar Halil Paşa'ya kıymetli hediyeler gönderip barış şartlarının devamını sağlamaya çalışarak bu tür faaliyetlerin önüne geçmek istemişlerdir. Halil Paşa da bu değerli hediyelerin meydana getirdiği psikoloji ile olsa gerek Sultan II. Mehmed'i İstanbulu fethetme düşüncesinden caydırmaya çalışmakla hayatının hatasını yapmıştır.³²⁰ Ancak Halil Paşa, Zağanos Paşa ile aralarında ihtilâf bulunmasına ve farklı siyasî görüşe sahip olmasına rağmen İstanbul muhasarasında devamlı padişahın yanında kalmıştır. Yıldırım Bayezid'in Timur'a yenilmesinin ardından Osmanlı Devleti'nin

³¹⁸ Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 67-69.

³¹⁹ Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 69-70.

³²⁰ Hoca Sadeddin, *Tâcü't-Tevârih*, II, 270-272.

girdiği buhranlı yılları hatırlayan Halil Paşa, ülkenin benzer duruma düşmemesi için tedbirli davranmayı seçmiştir. Varna Savaşı'ndan önceki sıkıntılı günleri ve II. Kosova Savaşı'nın tehlikeli anlarını çok iyi hatırlayan Halil Paşa, yeni bir Haçlı ittifakına sebep olabileceği düşüncesiyle İstanbul kuşatmasından endişe duyduğu için zaman zaman kuşatmanın kaldırılması teklifinde bulunmuştur. Ancak İstanbul'u fethetme gayesi çocukluğundan bu tarafa en önemli hedefi olan Sultan II. Mehmed, Vezîriâzam Halil Paşa'nın kuşatmanın kaldırılması teklifini kabul etmemiş ve Zağanos Paşa'nın teklifini kabul etmiş ve onun fikirlerini destekleyen Molla Gürânî ile Akşemseddin'in tavsiyelerine de uyararak İstanbul muhasarasına devam etmiştir.³²¹ İstanbul'un fethedilmesinin gerekli olduğu karara bağlandığı toplantı esnasında Sultan II. Mehmed, Yıldırım Bayezid'in fetih politikasını devam ettirdiğini gösteren şu sözleri söylemiştir:

“Gazâ, atalarımız gibi bizim de temel vazifemizdir, memleketimizin tam ortasını işgal eden Bizans, devletimizin düşmanlarını korumakta ve onları bize karşı kışkırtmaktadır. Osmanlı Devleti'nin güvenliği ve geleceği için bu şehrin fethi zorunlu olmuştur.”³²²

Hz. Muhammed'in (sas) İstanbul'un fethedileceğini ve fethedenlerini müjdelediği:

لَقَدْ تَحَنَّنَ اللَّهُ عَلَىٰ طَائِفَةٍ فَلَنِعْمَ الْأَمِيرُ أَمِيرُهَا وَ لَنِعْمَ الْجَيْشُ ذَلِكَ الْجَيْشُ

“İstanbul elbette feth olunacaktır. Onu fetheden komutan ne güzel komutan ve onu fetheden ordu ne güzel ordudur.” hadisi³²³ de II. Mehmed'i etkilemişti.³²⁴ Peygamberimiz (sas)'in müjdesine nail olabilmek için Müslümanlar İstanbul'u fethetme hedefini devamlı canlı tutmuşlardır. Bu bağlamda Emeviler döneminde İstanbul'u fethetme girişimleri başlamış ve Muaviye Rumlara karşı ilk seferi 42/662 yılında düzenlemiştir.³²⁵ 49/669 yılında Yezid bin Muaviye komutanlığındaki birlik içinde yer alan Ebu Eyyûb el-Ensârî, İbn Abbas, Amr ibn Zübeyr Rum ülkesine gazveye gitmişler

³²¹ Âlî, *Kühü'l-Ahbâr*, II, 181; Hoca Sadeddin, *Tâcü't-Tevârih*, II, 278-279; Müneccimbaşı Ahmed Dede, *Müneccimbaşı Tarihi*, s. 257-258.

³²² İnalçık, Halil, *Devlet-i Âliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 58. baskı, İstanbul 2017, s. 109.

³²³ Ahmed bin Hanbel, *Müstedrek*, XXXI, 287 (18957); Taberani, *el-Mu'cemu'l-Kebir*, II, 38 (1216); el-Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 468 (8300); Müttaki el-Hindi, *Kenzu'l-Ummal*, XIV, 219 (38462); Buhari, *Tarihu'l-Kebir*, II, 81 (1760); Ayrıca bkz. İbnü'l-Esîr, *Üstü'l-Gabe fî Marifeti's-Sahabe*, Mısır 1280, I, 189.

³²⁴ Yardım, Ali, “Türk'ün Şeref Madalyası Fetih Hadisi”, *Türkler*, XI, 156-166.

³²⁵ Taberî, *Tarih*, V, 172.

ve İstanbul'a kadar ulaşmışlardır.³²⁶ İstanbul'un Müslümanlar tarafından bu ilk kuşatmasına katılan Ebû Eyyûb el-Ensârî kuşatma esnasında hastalanarak vefat etmiştir. Cenaze namazını Yezid bin Muaviye kıldırması ve vasiyeti üzerine İstanbul'da surlara yakın olan bir yere defnedilmiştir.³²⁷ 50/670 yılında Büsr bin Ebî Ertat ve Süfyan bin Avf el-Ezdî Rum ülkesine sefer yapmışlardır. 49/669 yılındaki seferde İslâm orduları İstanbul önlerine kadar gelmişler, 50/670 yılında Kıbrıs, Rodos, İstanköy, Sakız adaları ve Kapıdağ Yarımadasının fethinden sonra 54/674 yılında İstanbul kuşatılmış, birkaç defa yapılan kuşatmadan netice alınamamış ve 58/678 yılında fethedilemeden kuşatma kaldırılmıştır.³²⁸

Emevîler devrinin ilk dönemindeki İstanbul kuşatmaları başarılı olmamış ve İstanbul fethedilememiştir. Ancak Müslümanlar bu başarısızlıklarını telafi etmenin bir başka yolunu bulmuşlardır. Çünkü Bizans bütün gücünü İstanbul'un savunmasına teksif ettiği için Anadolu'yu savunmasız bırakmış ve bu sayede İslâm orduları Anadolu içlerine kadar rahat seferler düzenleyip fetihler gerçekleştirmiştir.³²⁹ Ancak İstanbul'un fethine yönelik idealler değişmemiş ve yapılan seferlerle bunun gerçekleşmesinin imkânı canlı tutulmuştur. Hz. Osman devrinde başlayan kuşatmalar Emevîler devrinde birkaç kez tekrarlanmış, Abbasiler döneminde Harun Reşid komutasındaki ordu Boğaza kadar gelmiştir. Selçuklular tarafından İstanbul Müslüman Türk milleti tarafından beş defa kuşatılmıştır. I. Murad döneminde Osmanlı askerleri İstanbul önlerine kadar gelmiş, ilk kuşatma 1395 yılında Yıldırım Bâyezid tarafından yapılmış, ancak Haçlı kuvvetlerinin Balkanlara doğru ilerleyişi sebebiyle kaldırılmıştı. Niğbolu zaferinin ardından İstanbul fethini kolaylaştırma gayesiyle Anadolu yakasında güçlü bir kale (hisar) yapılarak İstanbul muhasara altına alınmış, fakat muhasara 1400 yılında Timur'un Anadolu'ya girişi sebebiyle kaldırılmıştı. Fetret döneminin ardından 1422 yılında II. Murad tarafından yapılan İstanbul kuşatması, küçük kardeşi Mustafa'nın isyanı sebebiyle kaldırılmıştır.³³⁰ I. Murad, Yıldırım Bayezid ve oğulları İstanbul'u ele geçirmek istedilerse de fethin gerçekleşmesi XV. yüzyılın ortasına kadar mümkün

³²⁶ Taberî, *Tarih*, V, 232; Algül, Hüseyin, "Ebu Eyyûb el-Ensârî, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yay., İstanbul, 1994, X, 124.

³²⁷ Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin vefatının 49/669, 50/670, 51/671, 52/672, 53/673 veya 54/674 yıllarında olduğu da belirtilmektedir. Algül, "Ebu Eyyûb el-Ensârî, *DİA*, X, 124; Apak, Adem, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi III Emevîler Dönemi*, Ensar Neşriyat Yay., İstanbul, 2011 s. 32.

³²⁸ Taberî, *Tarih*, V, 232-322; Demirkent, Işın, "İstanbul", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yay., İstanbul, 2001, XXIII, 208.

³²⁹ Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi III Emevîler Dönemi*, s. 30-34.

³³⁰ Emecen, Feridun, "İstanbul'un Fethi", *Türkler*, IX, 573.

olmamıştır. Nihayet Fatih Sultan Mehmed ve ordusu 29 Mayıs 1453 tarihinde İstanbul'u fethetmiştir.³³¹

Sultan II. Mehmed'in çocukluğundan yani şehzadelik yıllarından bu yana hedefinde İstanbul'un fethi vardı. 12 yaşında iken 1444 yılında babası tarafından tahta çıkarılıp bir süre sonra tekrar tahttan indirilmesi kendisine ağır gelen II. Mehmed, Zağanos Paşa'nın da desteklemesi ile babasının ve Vezîriâzam Çandarlı Halil Paşa'nın nüfuzlarından ancak İstanbul'u fethederse kurtulabileceğini ümit ediyor ve bu minvalde çalışmasını sürdürüyordu. II. Mehmed, babasının 1451 yılında vefatından sonra tekrar tahta geçince bu fikrinin tahakkuk etmesi için planlarını uygulamaya ve fetih hazırlıklarına başladı. Ancak Sultan II. Mehmed'in tahta geçişinin ardından Karamanoğlu İbrahim Bey'in 1444 yılında yeminler edip kabul ettiği anlaşmayı bozarak Osmanlı'ya başkaldırdığı ve bir ordu sevkederek Germiyan taraflarından sınırı geçtiği haberini alan Sultan II. Mehmed, Anadolu Beylerbeyi olarak tayin ettiği İshak Paşa'yı Karamanoğlu üzerine görevlendirdi. Kendisi de İshak Paşa'nın ardından Karamanoğlu üzerine yürüdü.³³² II. Mehmed Bursa'ya geldiğinde Karamanoğlunun oğulları kaçmışlardı. II. Mehmed Akşehir'i fethettikten sonra Konya'ya yöneldi. Karamanoğlu İbrahim Bey ağlayarak Paşalara flori hediye edip yalvardı. Paşalar bu durumdan etkilenerek Sultan II. Mehmed'e *"Ataların bu vilayetin hepsini fethettiler ama merhamet edip yine Karamanoğluna verdiler. Karamanoğlu kızını vermek, her yıl sefere katılmak ve her ne buyurulursa öyle yapmak istiyor. Devletli sultanım merhamet ede"* dediler. Hünkâr da paşaların isteğini kabul edip Karamanoğluna yerlerini verdi ve geri dönüp Edirne yolunu tuttu.³³³ Taht değişikliğini ve Sultan II. Mehmed'in ilk seferi olan Karamanoğlu üzerine yürüyüşünü fırsat bilen Bizans İmparatoru, bir heyet göndererek Şehzâde Orhan için iki misli vergi verilmesini, aksi halde Şehzâde Orhan'ı Rumeli'ye salıvereceklerini Halil Paşa'ya bidirdi. Halil Paşa *"Biz çocuk değiliz, ne yapmak istiyorsanız yapınız, ben sultanıma konuyu arzedeceğim. Onun kararları icra olunacaktır"* diyerek elçilere cevap verdi. Daha sonra huzuruna çıkarılan Bizans elçilerini dinleyen II. Mehmed kendilerine *"Şehzâde Orhan'ı salmamalarını, tekliflerini"*

³³¹ Emecen, "İstanbul'un Fethi", *Türkler*, IX, 583.

³³² Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 69.

³³³ Âşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âli Osman*, I, 140.

kabul ettiğini ve Edirne'ye dönünce herşeyin çözüleceğini” söyleyerek gülyüzle elçi heyetini geri göndermişti.³³⁴

II. Mehmed, Karamanoğlu isyanını bastırdıktan sonra Kocaeli istikametinden Edirne'ye dönerken babası II. Murad'ın daha önce geçtiği yerden İstanbul boğazını geçince, Çandarlı Halil Paşa'ya *“Lala buraya bir hisar gerektir”* dedi.³³⁵ Edirne'ye dönen Sultan II. Mehmed, ilk iş olarak İstanbul'un fethedilmesi için kesin kararını verdi ve hazırlıklara başladı. Bu anlamda babasının İstanbul boğazında Güzelcehisar'dan (Anadoluhisarı) karşıya geçtiği yere bir hisar yapılmasını sadrazam Halil Paşa'ya emir buyurdu.³³⁶ II. Mehmed, 1452 yılında hisarın yapılması için bütün ordusunu görevlendirerek işe başladı. Günde 20-30 bin kişinin çalıştığı Rumelihisarı ve çok yüksek dört kule inşaatı 40 gün ve gece gibi kısa süre içerisinde yapıldı.³³⁷ Üç büyük bedeni bulunan kalenin deniz kıyısında bulunan kısmını Vezîriâzam Çandarlı Halil Paşa, deniz tarafından sağ tarafa düşen kısmını Saruca Kasım Paşa ve sol tarafta yer alan mezarlık yanındaki kısmını da Vezir Zağanos Paşa yaptırmıştı.³³⁸

İstanbul'un fethi için gerekli olan toplar Halil Paşa'nın nezaretinde Macar Urban tarafından dökülmüş, İstanbul'un iç durumu hakkında bilgiyi öğrenme vazifesi de İstanbul'u iyi bilen Halil Paşa'ya verilmişti. Rumelihisarı'nın yapıldığını görünce durumun ciddiyetini farkederek ve kalenin yapılışına karşı çıkan Bizans İmparatoru, Şehzade Orhan için istediği iki kat vergiden vazgeçtiğini ve daha önce ödendiği gibi vergi ödenmesini teklif etti. Sultan II. Mehmed ise, 1444 yılında Varna savaşına giderken babasının Anadoluhisarı'ndan karşıya geçtiği sırada burada bir kale yapılmasını arzu ettiği için kalenin yapıldığını bildirerek elçileri geri çevirdi. Sultan II. Mehmed'den istediği şekilde cevap alamayan Bizans Tekfuru, *“Türk'ün bizimle komşuluğu doğan ile karganın komşuluğuna benzer, eğer bu Türk'ten kurtulma çaresi olursa dostumuz Halil Paşa'dan olur, balıkçıklar göndermek gerek”* dedi. Tekfurun Kör Luka denen veziri *“Halil balıkları yutar ve size hiçbir faydası olmaz, siz başınızın çaresine bakın”* dedi. Tekfur Sadrazam Halil Paşa'ya içi flori (altın) dolu balıklar göndererek sultanı ikna etmesi için ricacı olmasını istedi. Halil Paşa balıkları alıp yedi,

³³⁴ Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 69-70: Emecen, Feridun, “İstanbul'un Fethi” *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, IX, 573.

³³⁵ Âşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âli Osman*, I, 141.

³³⁶ Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 70.

³³⁷ İdris-i Bitlisî, *Heşt Behişt VII. Ketibe*, s. 101.

³³⁸ Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 71.

içindeki altınları (flori) sandığa koydu ve ardından hediyelerle birlikte Sultan II. Mehmed'e gidip vaziyeti arzetti. Sultan II. Mehmed “*Yaz gelsin görelim Allah ne buyurursa öyle olur*” diyerek cevap verdi. Halil Paşa, Sultan'dan aldığı cevabı aynen Bizans heyetine ilettili.³³⁹ Anlaşıldığı kadarıyla Halil Paşa da Sultan II. Mehmed de Bizanslıları oyalamayı tercih ederek zaman kazanmışlardır.

Nitekim bu süreçte İstanbul'un fethi için ordu gerekli çalışmaları yapmış ve Sultan II. Mehmed yaz mevsimini İstanbul'da geçireceğini söyleyerek ordusuyla birlikte İstanbul yakınlarına gelip şehri karadan ve denizden kuşatmıştır. Dört yüz gemiyi denizden yürüten Osmanlılar, yetmiş geminin sancaklarını çözüp hisarın dibine getirmişler ve gemilerden köprü yapmışlardır.³⁴⁰ İstanbul kuşatmasının hararetli günlerinden biri olan 20 Nisan 1453 günü, yiyecek ve mühimmat taşıyan, biri Bizans'a ait olan dört Cenova gemisi Marmara'da görüldü. Bu haberi alan Sultan II. Mehmed, hemen Baltaoğlu Süleyman Bey'den bu gemilerin durdurulmasını istedi. Ama Osmanlı Donanması bu gemilerin Haliç'e girmesine engel olamadı. Baltaoğlu Süleyman Bey, başarısızlığından dolayı azledilerek yerine Çalı Bey'in oğlu Hamza Bey tayin edildi. Karadan yapılan hücumun başarısızlıkla sonuçlanması ve deniz savaşında da donanmanın mağlup olması, Osmanlı ordugâhında olumsuz bir havanın esmesine sebep oldu. Olaylar, dış görünüş itibarıyla Halil Paşa'yı haklı, Sultan II. Mehmed'i haksız konuma düşürmüştür.³⁴¹ Bunun üzerine hemen bir harp meclisi kurularak olaylar değerlendirilmiştir. İstanbul kuşatmasına batı devletlerinin her an müdahale edebileceğinden çekinen devlet erkânının çoğunluğu ile Sadrazam Çandarlı Halil Paşa muhasaranın kaldırılması ve musalaha yapılması fikirlerini beyan ettiler.³⁴² Halil Paşa böyle bir ortamda Bizans İmparatorunun yıllık yetmiş bin duka altın vergi vermesi şartıyla muhasaranın kaldırılması teklifinin kabul edilmesini destekliyordu. Bu arada Papa bir donanma göndermiş, karadan da güçlü bir Haçlı ordusu yola çıkmıştı. Ancak Şeyhü'l-İslâm Akşemseddin, Molla Gürânî ve bazı kumandanlarla Zağanos Paşa'nın teklifleri doğrultusunda savaşa devam etme kararı alınmıştır.³⁴³ Savaş öncesinde bütün askere ganimet elde etme imkânını vererek savaş sonunda üç gün yağma yapılmasının

³³⁹ Âşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âli Osman*, I, 141; Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 72.

³⁴⁰ Âşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âli Osman*, I, 142.

³⁴¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, 476-478.

³⁴² İdris-i Bitlisî, *Heşt Behişt VII. Ketîbe*, s. 105-108.

³⁴³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, 479; Emecen, Feridun Mehmed, “İstanbul”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yay., İstanbul, 2001, XXIII, 212-213.

serbest olduğu, ganimetçilerin eline her ne geçerse o şahsın olacağı duyuruldu. Şer'an su ve toprak hariç bütün ganimetler gazilerin olacaktı. Arazî ve imâretler yağma ve intikâle uygun olmadığından Sultan'ın hissesi olarak kalacaktı. Ardından savaş hücumu için gün belirlenerek o günün sabahında hücum edilmesi kararlaştırıldı.³⁴⁴

Bu arada Bizansa yardım gemileri gelmeden daha önce II. Mehmed'in gizli büyük planı ile Osmanlı'ya ait gemilerin bir bölümü inşa edildikten sonra çekilerek belli bir yere getirilmiş ve bir kısmı da denizden çekilmiştir. Kuşatma devam ederken yapılan bu gizli çalışmalar, düşman yardım gemilerinin geldiği öğrenilince oluşan olumsuz havayı dağıtmak için hemen devreye sokulmuş ve 21-22 Nisan'da bir gecede yetmiş iki gemi Haliç'e indirilmiştir.³⁴⁵ Yaklaşık iki ay süren zorlu bir kuşatmanın ardından 29 Mayıs 1453 Salı günü Sultan II. Mehmed'in hayali gerçekleşmiş ve İstanbul fethedilmiştir. Halil Paşa'nın yardıma gelmelerinden korktuğu batıdan gelen yardımların ve Papa'nın gönderdiği donanmanın gecikmesi ve İstanbul'un fethini yolda haber alması, Sultan II. Mehmed'in en büyük şansı olarak değerlendirilir.³⁴⁶ Fetih gerçekleşikten sonra gaziler Ayasofya ve diğer kiliselerde bulunan altın ve gümüş putları nacaklarla kırıp bazıları kolunu, bazıları başını, bazıları diğer kısımlarını götürmüşler, üç gün süren yağma esnasında birçok filori ve akçe elde etmişlerdir.³⁴⁷

1.4. Azli ve İdamı

İstanbul'un fethine odaklanan Fatih Sultan Mehmed, devletin gücünü iç çekişmelerle bölmek istemediğinden fetih gerçekleşinceye kadar Sadrazam Çandarlı Halil Paşa'ya iyi davranmıştır. 1451 yılında babasının vefatı üzerine tahta geçtiği andan İstanbul'un fethine kadar devam eden süre içinde ona karşı olan olumsuz duygularını hissettirmemiştir. Ancak Çandarlı Halil Paşa, 29 Mayıs 1453 tarihinde İstanbul'un fethinin ardından, rüşvet aldığı şeklindeki söylentiler ve hakkındaki bazı ithamlar sebebiyle 30 Mayıs Çarşamba günü sadareten azledilip tutuklanarak çocuklarıyla birlikte Yedikule zindanında hapsedilmiştir. Daha sonra çocukları serbest bırakılan Halil Paşa, bir araba ile Edirne'ye götürülmüş ve fetihden kırk gün sonra idam

³⁴⁴ İdris-i Bitlisi, *Heşt Behişt VII. Ketîbe*, s. 109.

³⁴⁵ Emecen, Feridun Mehmed, "Karadan Yürütülen Gemiler Fatih Sultan Mehmed'in Gizli Projesi miydi?" *Fatih Sultan Mehmed Han ve Dönemi*, Ed. Ayşenur Bilge Zafer, Osmangazi Belediyesi Yay., Gaye Kitabevi, Bursa 2016, s. 60-69; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, 479-482. Bu gemilerin sayısı altmış yedi, yetmiş ve seksen olarak da verilir. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, 481, dipnot: 1.

³⁴⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, s. 476-479, 484-485.

³⁴⁷ Neşri, *Kitâb-ı Cihan-Numâ*, II, 706-707.

edilmiştir.³⁴⁸ Devlet tarafından Halil Paşa'nın bütün malları müsadere edilmiş ancak Sultan II. Bayezid devrinde bütün malları çocuklarına verilmiştir.³⁴⁹

Neşrî, İstanbul'un fethinin ardından Çarşamba günü Halil Paşa'nın bütün taallukatıyla beraber hisarı beklemeğe ve Burgaz'ı müşerref kılmağa tabi tutulup hapsolunduğunu belirttikten sonra, “*bunların hikâyeleri uzundur ve kaziyeleri bilinmektedir. Zira vâkıa-i Halil Paşa âlemde meşhurdur.*” deyip konuyu kısa keserek Çandarlı Halil Paşa konusunda detaylı bilgi vermemiştir.³⁵⁰ Mecdî Şakaik-i Numaniye Tercümesi adlı eserinde Halil Paşa'nın idamı hakkında şöyle ifade kullanmıştır: II. Murad zamanında babası vezîriâzam İbrahim Paşa'nın vefatı üzerine 832/1429 yılında Halil Paşa vezir oldu. II. Murad'ın oğlu II. Mehmed tahta geçip İstanbul'u fethettikten sonra Halil Paşa'nın olumsuz bazı hareketlerinin olduğu gerekçesiyle bütün mallarını müsadere edip hapseyledi ve 757/1453 yılında onu katleyledi.³⁵¹

Halil Paşa'nın İstanbul'un fethinin ardından Edirne'de defnedilmiş olan cenazesi sonradan oğlu İbrâhim Paşa tarafından İznik'e götürülmüş ve Yeniçarşı (şu anda Kılıçaslan) caddesinde bulunan oğlu Yusuf'un defnedilmiş olduğu türbeye nakledilmiştir.³⁵² Fatih Sultan Mehmed'in gazabından çekinen Halil Paşa'nın ailesi onun kabir kitabesine “kendisinin ve babasının paşa ve vezir lakabları mevcut değildir.” şeklinde yazdırmış ve 834 tarihini koydurmuştur. 834 hicrî senesi 859 kamerî tarihi olarak tespit edilmektedir.³⁵³

Halil Paşa'nın idam edilmesine sebep olarak yabancı devlet erkânı ile samimî ilişkiler kurması ve onlardan çok değerli hediye/rüşvet alması gösterilmektedir. Onun mala düşkünlüğü vurgulanarak aldığı rüşvetler karşılığında İstanbul'un fethini engellemeye çalıştığı, üstelik Sultan Mehmed'in fetihle ilgili düşüncelerini düşmanlarla

³⁴⁸ Âşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, I, 142; Neşrî, *Kitâb-ı Cihan Nümâ*, II, 707; İbn Kemâl, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 90; İncelik, *Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar I*, s. 135; Emecen, *İstanbul'un Fethi*, IX, 573-575.

³⁴⁹ Aktepe, “Çandarlı Halil Paşa”, *DİA*, VIII, 212; Öcalan ve diğerleri, *Bursa Vakfiyeleri-I*, s. 456; Imber, “Khalil Pasha Djandarlı”, *The Encyclopedia Of Islam*, IV, 969.

³⁵⁰ Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-Numâ*, II, 706.

³⁵¹ Mecdî, *Şakaik-i Numaniye Tercümesi*, s. 220. (Aynı sahifenin kenarında ise: “II. Murad'ın oğlu II. Mehmed Padişah olduğunda Halil Paşa onun elinde 757/1453 yılında helak oldu” yazmaktadır.)

³⁵² Aktepe, “Çandarlı Halil Paşa”, *DİA*, VIII, 213; Özgül, *Karaçelebizade Abdülaziz Efendi'nin Ravzatü'l-Ebrar (1299-1648) Adlı Eseri*, s. 83-85.

³⁵³ Turgut, Memduh, *İznik ve Bursa Tarihi*, Bursa, 1935, s. 140. 859 hicrî yılı 1454-1455 miladî yıla denk gelmektedir. www.ttk.gov.tr, Türk Tarih Kurumu Tarih Çevirme Klavuzu

paylaştığı ifade edilmektedir.³⁵⁴ Dolayısıyla Sultan II. Mehmed'in İstanbul'u fethettiği günün akabinde Vezîriâzam Çandarlı Halil Paşa'yı hapsedirmesi ve daha sonra Edirne'de idam ettirmesi hakkında tarihçiler arasında farklı görüşler bulunmaktadır. Oruç Beğ, Halil Paşa'nın haksız yere öldürüldüğü kanaatinde olup onu şehit olarak değerlendirmektedir.³⁵⁵ İbn Kemâl de Halil Paşa'nın iftiraya kurban gittiğini belirtir.³⁵⁶ Âşıkpaşazâde ise bu konuda onlardan farklı düşünmektedir. Âşıkpaşazâde'ye göre Halil Paşa ve ailesi ile Bizans imparatoru ve ailesi arasında çok eskiye dayanan ahbaplıkları olduğundan birbirlerine karşılıklı olarak hediye gönderirlerdi. İstanbul muhasarası ve öncesinde de Bizans imparatorundan kendisine çok değerli hediye (rüşvet) gönderilmiştir. Halil Paşa da muhasaranın kaldırılması için gayret sarfetmiştir. Neticede fethin ertesi günü tutuklanmış³⁵⁷ ve öldürülmeyi hak etmiştir. Devlet erkânının çoğunluğu ile birlikte 26 Mayıs'ta yapılan toplantıda Veziriâzam Halil Paşa'nın muhasaranın kaldırılması yönünde fikir beyan etmesine rağmen, Akşemseddin, Molla Ahmed Gürânî ve saltanat erkânından Zağanos Paşa'nın muhasaranın sürdürülmesine yönelik görüşleri kabul edilip kuşatmaya devam edilmesi kararı alınmıştır.³⁵⁸

İsmail Hakkı Uzunçarşılı ve Halil İnalçık'ın bu bağlamdaki değerlendirmelerine göre Sultan II. Mehmed açısından sadece İstanbul'un fethi bile veziriâzam Halil Paşa'yı suçlamaya yeterlidir. Çünkü o muhasara sırasındaki tutumlarından anlaşıldığı kadarıyla Sultan Mehmed'in saltanatına, iktidarına, zafer kazanmasına bir engel teşkil etmektedir. İstanbul'un fethinin kendisinin sonu olacağını anladığından sürekli muhasaranın kaldırılmasını ve sonu nereye varırsa varsın ric'at edilmesini istemiştir. Onlara göre Halil Paşa'nın savaş meydanında bile barış havârisi kesilmesi Osmanlı Devleti'nin temeli olan gazâ ruhuna hıyanet ve düşmana yardımdan başka bir anlama gelmemektedir. Bizanstan gelen hediyeler, İmparator'dan sonra Bizansın en yetkili adamı olan Grandük Notaras'ın ifadeleri ve daha önceleri Bizans'a gönderdiği bazı

³⁵⁴ İbn Kemâl, *Tevârih-i Âli Osman*, s. 90-92. Ayrıca bkz. Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, II, 181; İdris-i Bitlisi, *Heşt Behişt VII. Ketibe Fatih Sultan Mehmet Devri 1451-1481*, s. 88-89; Imber, "Khalil Pasha Djandarli", *The Encyclopedia Of Islam*, IV, 969; Aktepe, "Çandarlı Halil Paşa", *DİA*, VIII, 212.

³⁵⁵ Oruç Beğ, *Tevârih-i Âli Osman*, vr. 54a.

³⁵⁶ İbn Kemal, *Tevârih-i Âli Osman*, s. 90.

³⁵⁷ Âşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âli Osman*, I, 141-142.

³⁵⁸ İdris-i Bitlisi, *Heşt Behişt VII. Ketibe*, s. 105; Selahattin Tansel, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fâtiht Sultan Mehmed'in Siyasî ve Askerî Faaliyetleri*, Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 4. b. Ankara 2014, s. 82-83.

mektuplarda kendisini suçlayacak yeterli deliller bulunmaktadır.³⁵⁹ Diğer taraftan rakipleri Zağanos ve Şehabeddin paşaların padişahı onun aleyhine kışkırtmaları da Halil Paşa'nın idam edilmesinde etkili olmuş gözükmektedir. Nitekim Uzunçarşılı, Zağanos Paşa ile Şehabeddin Paşa ve taraftarlarının İstanbul'un fethinden sonra Halil Paşa'dan intikam almak için Sultan Mehmed'i kışkırttığını ve neticede idamına sebep olduklarını belirtir.³⁶⁰

Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve imparatorluğa geçiş sürecinde devlet idaresindeki başarılarıyla tanınan Çandarlı sülalesi, Halil Paşa'nın idam edilmesiyle devletteki gücünü kaybetmiştir. Onun korkunç âkibeti Osmanlı tarihinde bir devrin kapanması olarak yorumlanmaktadır.³⁶¹ Bu olay aynı zamanda Türk vezirlerin devrinin de sonu olması açısından dikkate değerdir. Bundan sonra Osmanlı coğrafyasındaki çeşitli etnik kökene mensup devşirme vezirlerin ağırlığı hissedilmiştir. Bu durum bir taraftan Türk vezirlerin vesayetinden kurtuluş, diğer taraftan imparatorluk olmanın kaçınılmaz bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

Çandarlı Halil Paşa'nın idamının ardından kul sınıfından olan devşirmeler devlet idaresinde ve orduda üstün duruma gelmişler ve yüksek makamlara atanmışlardır.³⁶² Nitekim Halil Paşa'nın rakipleri Rum kökenli olan Zağanos Paşa ile Şehabeddin Paşa iktidarda söz sahibi olmuşlardır. Bu bağlamda Âşıkpaşazâde'nin naklettiği şu olay dikkate değerdir: İstanbul'un fethinden sonra şehirde Türklerin iskânı için yapılan faaliyetler sırasında Anadolu'dan getirilenlere evlerin mülkiyetinin verilmeyip sadece kira ile verilmesi üzerine şikâyetler olmuştu. İlgili şahıslar bu şikâyetleri otoritesini sağlamlaştıran Fatih Sultan Mehmed'e iletmeye çekindiklerinden konuyu Şehabeddin Paşa'ya iletmışler, Şehabeddin Paşa da, bu evlerin Anadolu'dan göçürülen ailelere mülk olarak verilmesi teklifini Sultan Mehmed'e ulaştırmış ve kabul ettirmişti.³⁶³

Vezîriâzam Çandarlı Halil Paşa, II. Murad'ın kendisine verdiği tam yetki ile devleti uzun yıllar yönetmiş, devlet idaresinde tedbirli, ihtiyatı elden bırakmayan tecrübeli bir vezir olduğu gibi çok zengin ve cömert bir kişi idi. Ancak Fatih Sultan Mehmet devrinde gözden düşmüş ve yetkileri sınırlandırılmıştır. Bununla birlikte Halil

³⁵⁹ Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 78-83; İnalçık, *Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar I*, s. 134-135.

³⁶⁰ Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 83.

³⁶¹ İnalçık, *Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar I*, s. 136.

³⁶² İnalçık, "Mehmed II", *DİA*, XXVIII, 406.

³⁶³ Âşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, I, 142-143; Neşrî, *Kitâb-ı Cihan Nümâ (Neşrî Tarihi)*, II, 709-711.

Paşa'nın asker ve âlimler arasında saygın bir yeri bulunmaktadır. Bu olaylara kayıtsız kalmayan bu zümreler ciddî tepki göstermişler, Halil Paşa'nın siyasetini desteklediklerini beyan etmişlerdir. Ayrıca Kapıkulu arasındaki güçlü nüfuzu da herkes tarafından bilinen Halil Paşa'nın katline sepep olanlar toplum baskısı neticesinde kısa süre sonra makamlarından alınmışlardır. Nitekim Fâtih Sultan Mehmed, vezîriâzamlığa getirdiği Zağanos Paşa'yı ve daha sonra da Şehabeddin Paşa'yı azlederek sorumluluğu onlara yüklemiş ve ortaya çıkan teessür ve hoşnutsuzluğun önüne geçmeye çalışmıştır.³⁶⁴

Çandarlı Halil Paşa günümüzün yazılı basın görevini üstlenen şairlere verilen ihsanların kamuoyu oluşturmada yararlı olacağına farkındadır. Bu yüzden devrindeki âlim ve şairlere karşı cömert davranmıştır. Birçok âlim ve şâir eserlerini Çandarlı Halil Paşa'ya ithaf ederek hatırı sayılır hediyeler (para) almıştır. Bu bağlamda İznikli şâir Hümâmî, İran'lı Hümâmî'den manzûm olarak Türkçe'ye çevirdiği *Sî-nâme* adlı eserini ve Ebü'l-Hayr Ahmed Efendi de tercüme ettiği tıpla ilgili *Saydele-i Ebû Reyhân* adındaki eseri Halil Paşa'ya ithaf etmişlerdir.³⁶⁵

1.5. Türbesi

Çandarlı Halil Paşa'nın türbesinde bulunan kabir taşları XV. ve XVI. asra ait çok önemli şekil, tezyinat ve renklere sahip bulunmaktadır. Ancak Halil Paşa'nın kabir taşı dâhil çoğunluğu kırılmış ve harab olmuştur.³⁶⁶

5 ÇOCUKLARI

Çandarlı Halil Paşa'nın altı oğlu ve iki kızı vardır. Oğullarının ismi Ahmed, Yusuf, Mehmed, Süleyman, Mustafa ve İbrâhim, kızlarının isimleri de İlaldı ve Esleme'dir. Halil Paşa'nın çocuklarının bazıları kendisi sağ iken vefat etmiştir. Oğullarından Ahmed Şevval 832/Temmuz 1429 tarihinde genç yaşta vefat etmiş ve İznik'te dedesi İbrahim Paşa'nın türbesine defnedilmiştir. Yûsuf ise Halil Paşa'nın vezîriâzamlığının ilk zamanlarında 12 Rebiü'l-Evvel 834/29 Kasım 1430 Çarşamba gecesi vefat etmiş ve İznik'te defnedilmiştir. Halil Paşa'nın oğlu Yûsuf'un kitâbesinde şu kayıt bulunmaktadır:

³⁶⁴ İnalçık, *Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar I*, s. 137-138.

³⁶⁵ Aktepe, "Çandarlı Halil Paşa", *DİA*, VIII, 213.

³⁶⁶ Ülgen, A. Saim, "İznik'te Türk Eserleri", *Vakıflar Dergisi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay., sayı: 1, Ankara, 1938, s. 64. Halil Paşa Türbesi için bkz. Ek.14.

هذه الروضة المرحوم المبرور الذى انتقل من دار الشرور الى دار السرور يوسف بن خليل بن ابراهيم
طاب ثراهما ليلة الاربعة الثاني عشر من ربيع الاول سنة اربع وثلاثين وثمانماية

“Bu bahçe merhûm, mebrûr şerliler diyarından sevinçliler diyarına göçen İbrahim oğlu Halil’in oğlu Yûsuf’un bahçesidir. Allah sevinçlerini güzel eylesin. Sekiz yüz otuz dört senesinin Rebiü’l-Evvel ayının on ikinci (Çarşamba) gecesi.”

Çandarlı Halil Paşa’nın Mehmet Çelebi adındaki oğlunun tasavvuf yolunu seçerek tarikata intisab ettiği belirtilmiştir.³⁶⁷ Mehmet Çelebi’nin kızı Selçuk Hatun, Safer 915/Haziran 1509 tarihli vakfiyesiyle babasının yaptırmış olduğu mescid için bazı mülklerini vakfetmiştir.³⁶⁸ Selçuk Hatun’un oğlu Hüseyin Bey’in Mehmed adında bir oğlu vardır.³⁶⁹

Çandarlı Halil Paşa’nın en büyük oğlu olan Süleyman Çelebi, babası ve dedeleri gibi medreseden yetişip kadılık yapmış ve babasının vezîriâzamlığı sırasında kazasker olarak atanmıştır. Bayezid Paşa’nın oğlu İsa Bey’in Bursa’da yaptırmış olduğu mescid, medrese ve imareti için Ramazan 839/Mart 1436 tarihli vakfiyesinin 846/1442 tarihli suretinde kazasker olarak bu vakfiyenin usulüne uygun olarak tertip edildiğini beyan ve tasdik etmiştir. Vakfiye’de Süleyman Çelebi’nin tasdik ve imzası şöyle geçmektedir:

طالعه من اوله الى اخره أمضيت ونفذته حرره الفقير سليمان بن خليل القاضى بالعسكر المنصور غفر
لهما

“Başından sonuna kadar mütâlaa ettim ve kontrol ettim. Fakir, yardım edilmiş Kazasker Süleyman b. Halil, Allah ikisini de bağışlasın, onu yazdı.”

Cemaziye’l-Âhir 849/Eylül 1445 tarihli Bursa’daki Pars Bey vakfiyesinde de Süleyman Çelebi kazasker olarak görülmektedir. Vakfiyenin kenarında kendi el yazısıyla:

عرض على مقبلته حرره الفقير سليمان بن خليل القاضى بالعسكر المنصور غفر لهما

“Kabûlü arz oldu, Fakîr, yardım edilmiş Kazasker Halil oğlu Süleyman, Allah onları bağışlasın, yazdı.” diyerek vakfiyeyi tasdik etmiştir.

Sekîne isimli bir kadının veresiyle musalehasını içine alan Edirne Kadısı İbrahim bin Halil ve kardeşi Süleyman Çelebi’nin tasdik edip imzaladıkları hüccette Safer 857/Şubat 1453 tarihinde Süleyman Çelebi’nin kazasker olduğu görülmektedir.³⁷⁰

³⁶⁷ Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 93.

³⁶⁸ Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livası*, s. 467.

³⁶⁹ Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 93.

³⁷⁰ Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 93-94.

Bu hüccette İbrahim Çelebi'nin imzası şu şekilde geçmektedir:

جرى ما وقع عندى حرره ابراهيم بن خليل القاضى بادرنه المحميه عفى عنهم

“Benim katımda olan şey cereyan etti. Edirne Kadısı Halil oğlu İbrahim Allah onları affetsin onu yazdı.” Kardeşi Süleyman Çelebi için de şu ifadeler kullanılmıştır:

عرض على فقبلته نمقه الفقير سليمان بن خليل القاضى بالعسكر المنصور غفر لهما

“Arz oldu ve onu kabul ettim. Mansûr Kazasker Halil oğlu Süleyman, Allah o ikisini bağışlasın.” şeklindedir. Süleyman Çelebi'nin, babasının vefatından önce vefat ettiği, Edirne Kazasına bağlı köylerden Körümbedlü köyü vakıfnamesinde Süleyman Çelebi'nin 851/1447 tarihinde kazasker olarak imzası bulunduğu kaydedilmektedir.³⁷¹

Çandarlı Halil Paşa'nın 10 Temmuz 1453 tarihinde idam edilmesi üzerine oğlu Süleyman Çelebi de kazaskerlikten azledilmiştir. Süleyman Çelebi 1455 yılında veya daha sonra vefat etmiş ve kabri de İznik'te babasının türbesinde bulunmaktadır. Süleyman Çelebi'nin Hayreddin Çelebi ve Mehmed Çelebi adlarında iki oğlundan birisi olan Mehmed Çelebi, Receb 895/21 Mayıs 1490 tarihinde vefat etmiş, onun oğlu Cafer Çelebi ise 919/1515'te hayatta görülmektedir.³⁷²

Çandarlı Halil Paşa'nın idamıyla Çandarlı sülâlesi devlet idaresinden uzaklaştırılmış olsa da, bunun bazı istisnaları bulunmaktadır. Nitekim Halil Paşa'nın en küçük oğlu olan İbrahim Paşa, II. Bayezid zamanında kazasker ve iki yıl da vezîriâzam olarak görev yapmıştır. Halil Paşa'nın oğlu olan II. İbrahim Paşa ayrı bir bölümde ele alınacaktır.

Çandarlı Halil Paşa'nın kızı Esleme Hatun, Hamza Bey'in oğlu Yahşi'nin eşi olup ümerâdan Sofu Ali Bey adında bir oğlu dışında Ayşe ve Hafize adlarında iki kızı bulunmaktaydı. Esleme Hatun Bursa'da ve Mudanya'da bulunan mülklerini Serez'deki dedesi Halil Hayreddin Paşa Camii için vakfetmiştir. Esleme Hatun Vakfiyesi onun vefatından sonra Muharrem 903/Eylül 1497 tarihinde tertip edilmiştir. Oğlu Sofu Ali Bey'in Hasan ve Hüseyin adlarında iki oğlu vardır.³⁷³

Çandarlı Halil Paşa'nın kızlarından İlaldı Hatun Bali Bey'le evli olup Hatice adında bir kızı vardır.³⁷⁴ İlaldı Hatun, 906/1500 tarihli vakfiyesiyle Bursa Zeynîler semtindeki Şeyh Abdüllatîf zaviyesinin bulunduğu mahallede bulunan hanesini

³⁷¹ Mecdî, *Şakayık-i Numaniye Tercümesi*, s. 126.

³⁷² Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 95.

³⁷³ Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 96.

³⁷⁴ Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 96.

çocukların ve yetimlerin okumaları için dâr-ı tâlim (mektep) olarak vakfetmiştir. Bundan başka eşi Bâli Bey'in ruhu için Hacı Ramazan Camii'nde tesbih çekilip cüz okunması için vakıf yapmıştır. Dâr-ı tâlim'in ilk muallimi Kemal Halife'dir. İldı Hatun, vakfına kızı Hatice Hanım ile ondan sonra onun çocuklarını mütevellî yapmıştır. Şayet nesli kesilecek olursa, erkek kardeşi İbrahim Paşa'nın evladının mütevellî olmasını tesbit ettirmiştir.³⁷⁵

6 ESERLERİ

Osmanlı devlet teşkilatında Padişah, Padişah eşleri ve kızları ile birlikte vezirler de cami, zâviye, imâret, köprü ve su yolu gibi birçok hayır işleri yaptırmışlardır.³⁷⁶ Devlet görevinden kazandıkları gelirlerin bir kısmını halkın yararına işlerde kullanmışlardır. Böylece halkın kendileri hakkında iyi bir kanaat sahibi olmasını sağlamışlardır. İstanbul'un fethi öncesi Bursa ve Edirne çevresinde yapılan birçok cami, zâviye ve imâret bu bağlamda zikredilebilir. Çandarlı Halil Paşa da İznik'te bir zâviye, Cuma mescidi³⁷⁷ ve imareti³⁷⁸ yaptırmak suretiyle halka hizmet edenler arasına katılmıştır.

Çandarlı Halil Paşa'nın İznik'te yaptırdığı camii ve imareti günümüze ulaşmamıştır. Uzunçarşılı onun yaptırdığı söylenen zâviye ile ilgili bir kayıt bulunmadığını ifade eder.³⁷⁹ Âşıkpaşazâde, Halil Paşa'nın İstanbul'da bir Cuma mescidi ile bir medrese yaptırdığını ifade etse de,³⁸⁰ bu caminin 1036/1626'da ikinci defa veziriâzam olan Kayserili Kaptan-ı Derya Halil Paşa (ö.1038/1629)³⁸¹ tarafından yaptırıldığı belirtilmektedir.³⁸² Dolayısıyla Çandarlı Halil Paşa'nın İstanbul'un fethinin hemen ertesi günü tutuklanması sebebiyle İstanbul'da bir hayır müessesesi yaptırması mümkün görünmemektedir.

7 VAKIFLARI

Çandarlı Halil Paşa, ecdadı gibi fakir ve yolcuların istifade etmesi ve rahatça hayatlarını sürdürebilmesine katkı olması, âlim ve seyyidlerin hayvanlarının da beslenmelerini sağlamak için hayır müesseseleri yaptırmış ve bunlara bazı vakıflar

³⁷⁵ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Defter No: 747, Sayfa No:174, Sıra No: 147. İl Aldı Hatun Vakfiyesi için bkz. Ek. 15.

³⁷⁶ Âşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âli Osman*, I, 188-193.

³⁷⁷ Âşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âli Osman*, I, 191, 193.

³⁷⁸ Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 85.

³⁷⁹ Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 85.

³⁸⁰ Âşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âli Osman*, I, 193.

³⁸¹ A. H. de Groot, "Halil Paşa, Kayserili", *DİA*, XV, s. 324-326.

³⁸² Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 86, dipnot, 1.

tahsis etmiştir. Nitekim oğlu İbrahim Paşa tarafından babası adına 903/1497 tarihinde tanzim ettirilen vakfiyeden de anlaşıldığı gibi, Halil Paşa dünya malının âhiret için harcanması gerektiğini belirterek hayır kurumları yapmanın ve korumanın önemini vurgulamıştır. Halil Paşa, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 588 numaralı defterin 109. sayfa ve 121. sıra numarasında kayıtlı olan bu belgenin başında hamdü senâ ve salâtu selâmdan sonra dünya hayatının geçiciliği ve devamlı olan âhiret hayatına hazırlanmanın gereği üzerinde durarak şu önemli mesajları vermiştir:

Dünya fânî ve verdiği sözü tutmayan bir mâtem yeridir. Bulut gibi geçip gider ve serap gibi aldatır. Bu yüzden orada ebedî kalacak gibi davranmamalıdır. Çünkü kendisine gönül bağlayanı ve lezzetlerine uyanı yere çarpar. Peygamber ve çok güçlü krallar bile dünyada kalmamıştır. Önü köşkerin yüksekliği, sonu da çukurların ve kabirlerin karanlığıdır. Her nefis ölümü tadacaktır. Hakkı işitip muhafaza eden, nefisini heva ve hevesten meneden, kazancından başka bir şey olmadığını ve kazancının karşılığını zerre miktarı da olsa ileride göreceğini bilen kimseye müjdeler olsun. Kurtuluşa eren dünyâsını ahireti için hazırlayıp azık için infâk eden kişidir. Çünkü dünya irfan erbabının ticaretgâhıdır, kurtuluş ve afiyetin sevinç yeridir. Saîd olan, dünyada ve âhirette mutlu olmak isteyen kişi, fırsatı ganîmet bilerek niyet ve sözlerini hayır işlerine sarfeder, hayırlı işlerin âhirette kendisine faydası olacağına inanarak hareket eder. Şakî olan davranışlarını kötülüklerle berbad eden kimsedir ve kıyâmet gününde fiilleri yılan olur. Gaflette olmayan akıllı kimse hastalık ve ölüm acıları gelmeden, önceden yaptığı yanlışları düzeltmek sûretiyle amel ve sözlerini ıslah eder.³⁸³

Osmanlılar vakıf eserlerinin devamlılığını sağlamak düşüncesiyle gelir getiren birçok şeyin gelirini buralara aktarmışlardır. Böylece vakıfların devlete yük olmasının önüne geçmişlerdir. Bu bağlamda Halil Paşa da İznik'te yaptırdığı imareti için gelir getiren birçok akarları vakfetmiştir.³⁸⁴ Söz konusu imaret; bir mescid, iki oda, bir

³⁸³ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 588 numaralı defter, 109 sayfa numara ve 121 sıra numarada kayıtlı, 903/1497 tarihli Halil Paşa namına oğlu İbrahim Paşa'nın tanzim ettirdiği vakfiyesi. Halil Paşa Vakfiyesi için bkz. Ek. 16.

³⁸⁴ Halil Paşa'nın tespit edebildiğimiz vakıfları şunlardır; Beypazarı'ndaki Yukarı Ulucan Köyü, Yukarı ve Aşağı Bük'de üç müd çeltik tohumu ekili yeri, Beypazarında birbirine bitişik biri kadınlara, biri de erkeklere ait iki hamamı, bu hamamların yanında bir oda arsası, hamamın yanında mezbananın tamamı, Beypazarına bağlı Küşi Köyü'nün yarısı, Kütahya Saznoz Nahiyesi'ne bağlı Armudcuk Köyü, Yenice Köyü, Şeyhler Köyü, Timurtaş Viran Mezrası, Yaylak Tepe Fındık Mevkii, Yaylak Güçük ezrası ve Değirmeni, Lazkiye (Denizli)'ye bağlı Hoyvan, Kirilu, Seydiler, Acısu, Debbaglar, Şeyhler, İkizler, Haysarlar, Balıncıklar köylerinin tamamı, Gürle Nahiyesi'nde bulunan Çeltikçi (Demirci) Köyü'nün tamamı, Yalakova (Yalova)'ya bağlı Çukur ve Bayar Köyleri'nin tamamı, İznik'e bağlı Otaz (Çamdibi) ve Küpnü (şu anda İznik'te Küpnü isimli köy bulunmamaktadır)

mutfak, bir mahzen (depo), bir fırın, bir odunluk, bir yemekhane ve etrafını çevreleyen bir avludan ibarettir. Köylerin ve mezraların bütün hakları, yolları, gelirleri, pirinç vesaire ekilen yerlerin kuyuları, nehirleri, tepeleri, dağları, engin ve yüksek yerleri, girintili ve çıkıntılı mahalleri, hayvan meraları, ev yerleri, bağları, ağaçları ve dükkânları da vakıf içerisindeydi.

Vakıf geleneğinde vâkıfın vakıf eserleri ve akarları ile ilgili olarak geniş yetkileri bulunmaktadır. Usûl ve âdâba uygun olarak istediği şartları vakfiyeye koyabilmektedir. Halil Paşa'nın vakfiyesinde de bu durum açık bir şekilde görülmektedir. Nitekim Halil Paşa vakfettiği yerler için şu şartları koymuştur:

Vakfedilen yerler en iyi şekilde kiraya verilecek ve gelirleri imaretin rakabesine harcanacaktır. Vakfedilen yerler üç seneden fazla bir süre için kiraya verilmeyecektir. İmarette kalan fakirlerin, âlimlerin ve seyyidlerin binek hayvanlarına verilecek olan yem mütevellînin takdirine bırakılmıştır. Vakıf gelirlerinden artan olursa, mütevellî istediği yere sarf edebilecektir. İmaret yıkılırsa peş peşe yapılacaktır. Eğer tekrar yapılması mümkün olmaz ise o zaman vakfın gelirleri fakirlere ve kimsesizlere dağıtılacaktır.

Her gün imarete pişirilecek yemek için et masrafına günde bir dirhem, çanak masrafına günde bir dirhem, kandil yağına günde yarım (½) dirhem, hasır döşeme için günde yarım dirhem, pazara gelenlere ziyafet için on dirhem, reçel ve ekşiler için günde

Köyleri'nin tamamı, Otaz Köyünün dışında yer alan 1 (bir) müd tohum ekilebilir tarla, İznik'e bağlı Çavuşlar (Şu anda Çavuşlar isimli köy bulunmamaktadır) Köyü, İznik'e bağlı Akköy (şu anda Orhaniye mahallesi) Mezrası, Hasbeyli (şu an Hesbekli Sebze ve Meyve Hali), ve Akalan (daha önce Akçaalan şu anda Mahmudiye) Köyleri'ni, İznik'e bağlı Akelek ve Mengimere Köyleri (şu anda İznik'te bu isimlerde köy bulunmamaktadır), Akhisar'a bağlı Tesine Köyünde Kat Yolu Mezrası, Akhisar'a bağlı İsbey Mezrası (Örenler Köyü), Akhisar'ın Evrancık Köyü, Akhisar'ın Pediklik Köyü'ne bağlı Gök Göz, Arağize, Şah Melik, İn Kilisa, Kurt Beleni Köyleri'nin tamamı, Bursa Şhreküstü Mahallesi bir bahçe, Bursa Çırapazarı yakınında kasap dükkânı, Bursa Bakırcılar Çarşısında iki dükkân, Bursa Hüsrev Çarşısında dükkân, Bursa Kayabaşı mevkiinde harap değirmenin yeri. İznik Tahıl Pazarında nalbant dükkânı, İznik Tahıl Pazarında bezzâz dükkânı, İznik Tahıl Pazarında çıkırıkçı dükkânı, İznik Hacı Hamza Çarşısında birbirine bitişik üçü Bezzâz ve biri Macuncu toplam dört dükkân. İznik Hacı Hamza Çarşısında pabuççu dükkânı, İznik Çanakçılar Çarşısında bakkal dükkânı (önceden kasap dükkânı imiş), İznik Çanakçılar Çarşısında bir dükkân, İznik Çanakçılar Çarşısında bir çanakçı dükkânı, İznik Ahi Mahmud Çarşısında işyeri olarak kullanılan ev, İznik dışında Sultan Bağ yanında Şaraphane diye bilinen ev, İznik'e bağlı Kuş Çalı Köyü (İznik'te Kuş Çalı isimli köy bulunmamaktadır) yakınında Karasu üzerinde iki değirmen, Gelibolu'da Halil Paşa Hamamı, Babaeski'de Halil Paşa Hamamı, Edirne'de Köprübaşı'nda Halil Paşa Kervansarayı, Adı geçen hamamlar, bütün suyolları, gelirleri, su kuyuları, odunluklar, gölgelikleri içinde ve dışında olan bütün yerleri vakfedilen yerlere dâhildir. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Defter No: 588, Sayfa No: 109, Sıra No: 121. Bu bilgiler şu çalışmalarda da yer almaktadır. Öcalan, Hasan Basri ve diğerleri, *Bursa Vakfiyeleri*, I, 454; Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, II,136; Eyice, Semavi, *İznik Tarihçesi ve Eski Eserleri*, Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi Yayınları I, Örünç Ofset Basımevi, İstanbul, 1988, s, 26.

üç dirhem, buğday çorbası için günde bir kile ve üç çeyrek kile (1.75 kile) buğday, ekmek için günde beş kile temiz buğday, Cuma geceleri pişirilecek pilav için altı kile pirinç, pilav için gerekli malzemeler, mütevellînin görüşü doğrultusunda temin edilecektir.

Ramazan'da üç günde bir pişirilecek pilav için pilavlık pirinç, Regaib, Berat ve Kadir Geceleri ile Bayram günlerinde pişirilecek pilav için altı kile beyaz pirinç, zerde pişirmek için iki kile sarı pirinç, zerde için gerekli diğer malzemeler de mütevellînin tercihinine göre hazırlanacaktır. Vakfiyede yazılan dirhem İznik dirhemidir. Aynı şekilde müd ve keyl de İznik'te kullanılan yöresel ölçü birimidir.

Halil Paşa, Edirne'de bulunduğu için İznik'teki bu imaretle yakından ilgilenmesi mümkün olmadığından imaretin sağlıklı bir şekilde toplumsal hayattaki işlevini sürdürebilmesini sağlamak üzere çeşitli tedbirler almıştır. Hayatta bulunduğu süre içinde vakfettiği yerlerin mütevellîlik ve nâzırlık görevini kendisi yapan Halil Paşa, vefatından sonraki süreçte vakfettiği yerler ile gelirlerinin takibini en büyük ve en salih oğlunun yürütmesini istemiştir. Daha sonra oğlunun oğluna ve nesli kesilene kadar oğuldan oğula devam etmesini, nesli kesilirse o andaki yöneticinin uygun gördüğü bir kişinin bu görevi yürütmesini kayda geçirmiştir. Ayrıca mütevellî ve nâzır olan kişinin bütün haracalarını yapıp masrafları karşıladıktan sonra geride kalan vakfın gelirlerinin onda birini yaptığı görevin ücreti olarak almasını şart koşturmuştur.

İmâretin başına İslâm dîninin emir ve yasaklarına uygun olarak doğru ve dürüst bir şekilde yaşayan âzatlî kölelerinden birinin veya onun en salih oğullarından birinin getirilmesini şart koşarak fakirlerin halinden anlayanların istihdam edilmesini istemiştir. Bunların nesilleri kesilirse o andaki kadının uygun olan bir kişiyi tayin etmesini, bu görevi ifa eden kişinin günde altı dirhem, senede altı müd buğday ve altı müd arpa almasını şart koşturmuştur. İmaretin işlerini yürüten kişiye yardım etmek üzere nakib denilen bir kişinin görevlendirilmesini istemiştir. Ayrıca imarete iyi bir aşçı, bulaşıkçı, kaliteli ekmek yapan bir ekmekçi, imareti süpürmek ve temizlemek için bir ferraş, imaretin kapısını zamanında açıp kapamak ve güvenliği sağlamak üzere bir bevvâb (kapıcı- güvenlik), suyollarını tamir etmek üzere suyuolcuları görevlendirilmesini şart koşturmuştur.

Vakfın gelirlerini tespit edip yazmak için bir kâtip, imaretin ihtiyaçlarını karşılamak üzere vekil-i harç, kilerden yiyecek ve içeceği dağıtan kilerdâr tayin

edilmesini istemiştir. İmaretin mescidinde günde beş vakit namaz kıldırmak üzere ilmî yönü güçlü, takva sahibi, haramlardan kaçınan bir kişinin imam ve beş vakitte ezan okuması için bir kişinin müezzin olarak görevlendirilmesini şart koşmuştur.

Kütahya, Lazkiye (Denizli), Beypazarı, Gürle, Karagür ve Bursa'daki gelirleri toplamak üzere câbîler, vâkıfın türbesinin kapısını açıp kapatmak üzere güvenilir bir türbedar, her gün ikindi namazından sonra birer cüz Kur'an okumak üzere Kur'an okuyuşu düzgün, acele etmeyen ve görevini mazeretsiz terk etmeyen on hâfızın görevlendirilmesini istemiştir.³⁸⁵

Anlaşıldığı kadarıyla Halil Paşa, sosyal ve kültürel hayatın canlanması için yaptırdığı eserlere vakıflar tahsis ederek onların kalıcılığını garanti altına almıştır. Vakıf eserlerinin korunmasını, tamirlerinin yapılarak işlevini sürdürmesini ve görevlilerin dürüst olmalarını önemsemiştir. Onun bu çabaları kendisinden sonra oğlu İbrahim Paşa tarafından da sürdürülmüştür.

³⁸⁵ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Defter No: 588, Sayfa No: 109, Sıra No: 121.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

II. İBRAHİM PAŞA

1. HAYATI

Çandarlı Halil Paşa'nın küçük oğlu olan İbrahim Paşa, 830/1429 veya 831/1430 yılında Edirne'de doğmuştur.³⁸⁶ Dedesi ve babası gibi medrese eğitimi alıp yetişerek ilmiye sınıfında yer alan İbrahim Paşa'nın ders aldığı hocaları bilinmemektedir.³⁸⁷ Babası Çandarlı Halil Paşa'nın Sadrazamlığı döneminde Edirne Kadılığı yapmakta iken İstanbul'un fethinin ardından 30 Mayıs 1453 tarihinde babasının sadrazamlıktan azledilip, bütün malları ve hazinesinin müsadere edilmesi esnasında İbrahim Paşa da Edirne Kadılığından azledilip babası ve kardeşleri ile birlikte hapsedilmiş, ancak bir süre sonra yine kardeşleriyle birlikte serbest bırakılmıştır.³⁸⁸

Edirne Kadılığı'ndan azledildikten ve bütün malları müsadere edildikten sonra kendisine geçinmek için ulûfe de tayin edilmeyen Çandarlı II. İbrahim Paşa, fakirlik çekmiş ve çok sıkıntı görmüştür. O dönemde danışmend olmayı bile istediği halde hiç kimse isteğini kabul etmemiştir. Ciddî derecede maddî sıkıntıya düşen İbrahim Paşa'nın bu durumu kaynaklarda "kendi atını kendisi eyerleyecek derecede muhtaçlık içerisinde" şeklinde ifade edilmiştir. Bir müddet sonra Sultan II. Mehmed tarafından tekrar Edirne Kadılığı görevine atanınca mâlî durumu nisbeten düzelmiştir. İbrahim Paşa'nın kadılıktan azledilip II. Mehmed tarafından tekrar Edirne kadılığına atandığı zamana kadar geçen süre tam belli değildir. Bir ara Bursa'daki Sultan Yıldırım Bayezid Han vakıflarına mütevellî tayin edilmiştir. Rivayete göre o tarihte Bursa Kadısı olan Mevlâna Kırmastî, bir teftiş esnasında Yıldırım Bayezid Han'ın Mütevellîsi olan

³⁸⁶ Aktepe, Münir, "Çandarlı İbrahim Paşa II", *DİA*, VIII, 214; Uzunçarşılı, 833/1459 yılında veya bir sene sonra Edirne'de doğduğunu Tacü't-Tevarih'ten naklen kaydetmiştir. Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 100. Ancak Hicrî 833 yılının bir kısmı Miladî 1429 yılına, bir kısmı da miladî 1430 yılına denk gelmektedir. Miladî 1459 tarihi Hicrî 863 yılına denk gelmektedir. Hicrî-Miladî tarihler TTK Çevirimiçi Tarih Çevirme Klavuzundan alınmıştır.

³⁸⁷ Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s.100; Aktepe, "Çandarlı İbrahim Paşa II", *DİA*, 214.

³⁸⁸ Mecdî, *Şakaik-i Numaniye Tercümesi*, s. 220; Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l- Ahbâr, Fatih Sultan Mehmed Devri 1451-1481*, Haz: M. Hüdaî Şentürk, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yay., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2003, II, 213; Çandarlı Halil Paşa'nın oğlu olan İbrahim Paşa, 833/1429-1430'da doğmuştur. 1451-1453 yıllarında kadılık, 1458-1465 kazasker ve Şehzade Bayezid'in lalası olarak atanmıştır. 1453-1485 yıllarında Anadolu Kazaskerliği ve 1485-1486 yıllarında Rumeli Kazaskerliği yapmıştır. 1486-1498 yılları arasında vezirlik yapan İbrahim Paşa, 1498-1499 yıllarında Hersekzâde Ahmed Paşa'nın yerine vezîriâzam olarak atanmıştır. Balta, Evangelia, Les Vakıfs De Serres Et De Sa Region (XVe et XVIe s.) Traduit par: Edith Karagiannis, centre De Recherches Neo-Helleniques De La Fondation Nationale De La Recherche Scientifique, Athenes-1995 s. 94-95.

İbrahim Paşa'nın tevliyatinin muhasebesini görürken kendisiyle tartışıp birbirine düşmüşlerdir. Molla Kırmastî, İbrahim Paşa hakkında olumsuz bir rapor hazırlayıp Sultan II. Mehmed'e arz edince Sultan, İbrahim Paşa'yı tevliyetten azletmiştir. Bu gelişmeden bir müddet sonra Bursa'nın ihtisabı kendisine verilmiş fakat verilen maaşı yeterli gelmediği için seyis tutamamış ve atını dahi bizzat kendi eyerlemiştir.³⁸⁹

İçine düştüğü bu sıkıntılı dönemde uzlete çekilerek herkesten uzaklaşan İbrahim Paşa, Zeyniyye tarikatı meşayihından Kastamonulu Hacı Halife'nin (ö.894/1489) hizmetine varıp sülûk ederek kendisine mürid olmuştur.³⁹⁰ Müridlerin giyindiği gibi elbise giyip onlar gibi hareket etmeye başlayınca, İbrahim Paşa'yı bu halde gören düşmanları, Sultan II. Mehmed'e kâmil akıllı olan İbrahim Paşa'nın mecnun olup delirdiği, tedavi olmak için bîmarhaneye gitmekte olduğu ve ilaç kullandığı şeklinde karalayıcı ve gerçek dışı bilgiler ulaştırmışlardır.³⁹¹

İbrahim Paşa'nın Hacı Halife'ye sülûk etmesinden sonraki dönemde yaşanan bir olay dikkat çekicidir. Hacı Halife bir gün, Keşiş (Uludağ) yaylağında müridleriyle toplanıp otururken hizmetinde olan birisine otlakta üzerinde çan bulunan bir atı İbrahim'e götürmelerini, İbrahim'in buna binip üzerindeki çanı çıkarmadan yanına kadar gelmesini istemiştir. İbrahim Paşa, denileni yaparak şeyhin huzuruna varınca attan inmiş ve altına serilen koyun postu üzerine oturmuştur. Şeyhin halifelerinden biri "inşallah yakında çanın sesi şarktan garba ulaşır" deyince, Hacı Halife de: "Ben de böyle umarım" cevabını vermiş ve Molla İbrahim'e hitap ederek: "Sen yarın İstanbul'a git ve Amasya Sancağı'nda bulunan Şehzade Bayezid'den gaflet etme ve hizmetine girmeye çalış" demiştir.³⁹²

Bu süreçte bir ara İstanbul'a gelip çarşıda gezerken Padişah II. Mehmed ile karşılaşan İbrahim Paşa'ya Sultan II. Mehmed: "Sen Halil'in oğlu değil misin?" diye sormuş, o da "evet" dediğinde, "Allaha hamd olsun, cünûnun zâil olup "*Biz daha önce İbrahim'e doğru düşünme yeteneği vermiştik. Biz bunu biliyorduk*" âyeti³⁹³ fehvasınca mertebe-i rüşd ve felaha vasıl olmuşsun, aklın başına gelmiş" diyerek memnuniyetini belirtmiştir. İbrahim Paşa da durumunun düzeldiğini belirterek Sultan'ın sözlerini onaylamıştır. Konuşmanın sonunda Sultan, ertesi gün toplanacak Divan'a onun da

³⁸⁹ Mecdî, *Şakaik-i Numaniye Tercümesi*, s. 221; Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, II, 213-214.

³⁹⁰ Mehmet Akkuş, "Hacı Halife", *DİA*, XIV, 476.

³⁹¹ Mecdî, *Şakaik-i Numaniye Tercümesi*, s. 221.

³⁹² Mecdî, *Şakaik-i Numaniye Tercümesi*, s. 221; Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, II, 214.

³⁹³ Enbiya 21, 51.

gelmesini istemiştir. İbrahim Paşa ilk Divan'a vardığında II. Mehmed "Hangi makamı istiyor?" diye sordurduğunda İbrahim Paşa, şeyhinin kendisine yaptığı vasiyeti hatırlamış ve Amasya kadılığını talep etmiştir. İbrahim Paşa'nın isteği Sultan II. Mehmed'e arz edilince onu daha üst bir makamda görmeyi arzu eden II. Mehmed bundan incinmiş ve tekrar kendisine hangi makamı istediğinin sorulmasını istemiştir. İbrahim Paşa yine aynı isteğinde ısrar edince, Sultan II. Mehmed, onun bu mütevazı tavrını, deliliğinin devam ettiği şeklinde yorumlamış ve istediği bu göreve tayin etmiştir.³⁹⁴

Amasya kadılığına atandıktan sonra şehre gelen İbrahim Paşa, orada bulunduğu bir gece rüyasında Sultan Bayezid Han'ın büyük bir file bindiğini ve kendisinin şehzadenin ardından yürüyüp gittiğini görünce, rüyayı, Şehzade ile devlet işlerinde birlikte hareket edeceği şeklinde yorumlamıştır. İbrahim Paşa Şehzade Bayezid'in yanına varıp rüyasını da anlatınca Şehzade Bayezid, İbrahim Paşa'nın Amasya kadılığını talep edip gelmesinden dolayı çok sevindiğini ve saltanata geçtiği zaman rüyasında gördüğü şekilde kendisine görev tevdi edeceğini müjdelemiştir.³⁹⁵

İbrahim Paşa, babasının vezîrîâzamlığı esnasında 855/1451 senesinde atanmış olduğu Edirne Kadılığı görevini, 857/1453 yılında azledilip bir müddet sonra tekrar atanmasına kadar geçen süre hariç, 871/1466-1467 senesine kadar 16 yıl görev yapmıştır. 873/1468 yılında kazasker olarak atanan İbrahim Paşa, Amasya'da Sancak Beyi olan Şehzade Bayezid'in lalası olarak Amasya'ya gönderilmiştir.³⁹⁶ Fatih Sultan Mehmed'in Şevval 877/Mart 1473 yılında Akkoyunlu Sultanı Uzun Hasan'a karşı yaptığı seferde Şehzade Bayezid'le beraber İbrahim Paşa da yer almıştır.³⁹⁷

İbrahim Paşa Şevval 888/Aralık 1483'te Anadolu Kazaskerliğine atanmış, bu görevi yürütürken aynı yıl içinde Kili ve Akkirman seferlerine katılmıştır. 890/1485

³⁹⁴ Mecdî, *Şakaik-i Numaniye Tercümesi*, s. 222; Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, II, 214.

³⁹⁵ Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, II, 214; Mecdî, *Şakaik-i Numaniye Tercümesi*, s. 222.

³⁹⁶ Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, II, 213; Mecdî, *Şakaik-i Numaniye Tercümesi*, s. 220-223; Aktepe, Münir, "Çandarlı İbrahim Paşa II", *DİA*, VII, 214; Eyice, Semavi, *İznik Tarihçesi ve Eski Eserleri*, Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi Yayınları I, Örünç Ofset Basımevi, İstanbul 1988, s. 26. Uzunçarşılı, Fatih Sultan Mehmed'in Halil Paşa hakkındaki kin ve düşmanlığını oğluna teşmil etmediğini, kendisini azlettikten bir müddet sonra eski görevine iade ettiğini ve İbrahim Paşa'nın 869 Cemaziyelâhir ortalarına (1465 Şubat) kadar on dört sene Edirne kadılığında kaldığını kaydetmektedir. Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 100-101. Uzunçarşılı, İbrahim Paşa'nın azledildikten sonra tekrar Edirne Kadılığına atanıncaya kadar geçen sürenin muhtemelen iki yıl kadar olduğu kanaatindedir.

³⁹⁷ Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcü't-Tevarih*, Haz: İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yay., 4. baskı, Ankara 1999, III, 306; Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s.101.

yılında Rumeli Kazaskeri Kesteli'nin yerine Rumeli Kazaskerliğine getirilmiş ve Safer 891/Şubat 1486 yılında üçüncü vezirliğe atanmıştır.³⁹⁸ Safer 892/Ocak 1487 yılında ikinci vezirliğe atanan İbrahim Paşa, Sultan II. Bayezid'in Edirne'de yaptırmış olduğu tesislerine mütevellî olarak tayin edilmiştir.³⁹⁹ Rebiü'l-Evvel 894/Şubat 1489 yılında Dâvûd ve Ali Paşa ile birlikte vezirler arasında yer alan İbrahim Paşa, Cemaziye'l-Evvel 895/Mart 1490 yılında da Davud, Ali ve İskender Paşa'larla birlikte Divan'da bulunmuştur. O sırada Davud Paşa veziriâzamlık, İbrahim Paşa ikinci vezirlik, Ali Paşa üçüncü vezirlik ve İskender Paşa da Rumeli Beylerbeyliği makamlarında bulunmaktadır.⁴⁰⁰

Bu menkıbelerin daha sonra üretilmiş olması mümkündür. Özellikle rüya motifi hem devlet geleneğinde hem de tasavvufta sık kullanılmaktadır. Nitekim Osman Gâzi'nin Şeyh Edebalı tarafından yorumlanan rüyasının devletin temelini oluşturduğuna inanılır. Neticede olaylar belli bir düzlemde gitmiş ve İbrahim Paşa devletin önemli makamlarında görev almıştır.

II. Bayezid döneminde vezir olduktan sonra 1498 yılında veziriâzam olan Çandarlı İbrahim Paşa, Fatih Sultan Mehmed devrinde yürütmekte olduğu Edirne Kadılığı görevinden 1453 yılında azledilmesine rağmen, babası Çandarlı Halil Paşa'nın idamının ardından kısa süre sonra tekrar görevine iade edilmiştir. İbrahim Paşa, Edirne Kadılığı, Anadolu ve Rumeli Kazaskerliği, vezirlik ve veziriâzamlık gibi çok önemli vazifeler ifa etmiştir.⁴⁰¹ Muharrem 904/Eylül 1498 tarihinde Hersekzâde Ahmed Paşa'nın yerine sadrazam olarak atanmış ve Sultan II. Bayezid ile birlikte katıldığı İnebahtı (Lepanto) kuşatması esnasında vefat etmiştir.⁴⁰² İnebahtı'da 905/1499 yılında

³⁹⁸ Hoca Sadeddin, Sultan II. Bayezid'in Cemaziye'l-Evvel 890 / Mayıs- Haziran 1485 tarihinde Hızır Bey'in oğlu Mehmet Paşa'yı vezirlikten alıp Kazasker olan İbrahim Paşa'yı vezirliğe getirdiğini kaydetmiştir. Hoca Sadeddin, *Tâcü't-Tevarih*, III, 244; Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 101. Âli ise, II. Bayezid'in, babasının vefatının ardından tahta oturunca 890/1485 yılında İbrahim Paşa'yı Amasya'dan İstanbul'a getirdiğini ve Rumeli Kazaskeri olan Kesteli'yi (Molla-Mevlâ Kastallâni diye bilinir) (ö.901/1496) azledip yerine, İbrahim Paşa'yı atadığını, 891/1486 yılında Veziriâzam olarak tayin ettiğini ve böylece din ve devlet işlerini İbrahim Paşa'ya teslim ettiğini belirtmiştir. Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, II, 215; Mecdî, *Şakaik-i Numaniye Tercümesi*, s. 222.

³⁹⁹ Hoca Sadeddin, *Tacü't-Tevarih*, III, 306; Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s.101.

⁴⁰⁰ Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s.101-102.

⁴⁰¹ Gökbilgin, M. Tayyib, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Edirne ve Paşa Livası Vakıflar, Mülkler ve Mukataalar*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay. İstanbul, 1952, s. 417; Türk Ansiklopedisi, XI, 367.

⁴⁰² Hoca Sadeddin, *Tâcü't-Tevarih*, III, 306; Münecçimbaşı, *Münecçimbaşı Tarihi*, II, 408; Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s.102.

67 veya 68 yaşında iken vefat eden⁴⁰³ İbrahim Paşa'nın İnebahtı'ya defnedildiği⁴⁰⁴ ya da cenazesinin İznik'e nakledildiği kaydedilmiştir.⁴⁰⁵ İbrahim Paşa'nın vefatının ardından yerine Mesih Paşa vezîriâzamlığa getirilmiştir.⁴⁰⁶

İbrahim Paşa'nın kabri İnebahtı'da olmakla birlikte İznik'te Kılıçaslan Caddesi'nde bulunan babası Çandarlı Halil Paşa'nın türbesinde de bir makam kabri yer almakta ancak kitabesi bulunmamaktadır. Bu makam kabri kafalarda soru işareti oluşturmuş ve İbrahim Paşa'nın cenazesinin İznik'e nakledilmiş olabileceği ya da onun adına bir makam kabri yapılmış olması ihtimalinden dolayı⁴⁰⁷ Çandarlı II. İbrahim Paşa'nın kabrinin nerede olduğu tam olarak bilinmemektedir denilebilir.

2. EŞLERİ

İbrahim Paşa'nın Hundi isimli iki eşi vardı. Eşlerinden birisi, Belgrad muhasarasında şehit olan Dayı Karaca Paşa'nın kızıdır. Diğer eşi de Hızır Bey'in kızı olan Hundi Hatundur.⁴⁰⁸ Dayı Karaca Paşa kızı Hundi Hatun, hayırsever bir kadındır. Bursa'da Ulu Camii yanında yaptırdığı muallimhâneye bazı vakıflar tahsis ederek eğitime katkı sağlamıştır. Adı geçen muallimhâne için Zilkade 899/17 Ağustos 1494 tarihinde vakfiye tertip ettirmiş, Edirne'de Kazasker Hamamı olarak bilinen ve kocası Çandarlı II. İbrahim Paşa adına yapılan hamamı, Mihaliç'te (Karacabey) Haremağılı Köyünü ve Bursa Dereköy'de bulunan iki göz değirmeni vakfetmiştir. Adı geçen vakfi için Kızı Şah Hûban'ı mütevellî yapmış, onun vefatından sonra oğullarının ve oğullarının oğullarının mütevellî olmasını şart koşmuştur. Zilkade 899/17 Ağustos 1494 tarihli bu vakfiyeyi Kazasker Abdurrahman b. Ali b. el-Müeyyed ile Kazasker Muhammed b. Mustafa b. el-Hac Hasan tasdik eylemiştir. Hundi Hatun 908/1502 tarihli ikinci bir vakfiye ile de Bursa ve Edirne'de dükkânlar, oda ve bahçeler ile elli bin akçeyi ilave olarak bu muallimhâne için vakfetmiştir.⁴⁰⁹

Çandarlı II. İbrahim Paşa'nın diğer eşi olan Hızır Bey'in kızı Hundi Hatun da hayırsever bir kadındır. Edirne'de yaptırdığı mescidi için vakıf tahsis etmiş ve kendisinden sonra vakfına oğlu İshak Bey'i mütevellî tayin etmiştir. Bu bağlamda

⁴⁰³ Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s.103.

⁴⁰⁴ Nev'izâde Atâyî, *Hadâikü'l-Hakâik fi Tekmileti's-Şekâyık (Zeyl-i Şakayık)*, İstanbul 1268 h. I, 122; Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 102; Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, II, 221.

⁴⁰⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, 559.

⁴⁰⁶ Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 102.

⁴⁰⁷ Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 102, dipnot, 6.

⁴⁰⁸ Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 106.

⁴⁰⁹ Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livası*, s. 387.

mescid yakınında senelik 800 akçe geliri olan bir hamamı, Yıldırım Bayezid Han İmareti yakınında bir dükkânı ve bir ekmek fırınına vakfetmiştir. Adı geçen yerler imamların tasarrufuna bırakılmıştır. Senelik 248 akçe gelir getiren iki oda ve üç bâb dükkân, Zağanos Paşa mahallesinde bir çardak ve bir sabunhane müezzin olanların tasarrufuna verilmiştir. Sabunhane harap olmuş ve nakdî dört bin akçeye satılmış, anılan meblağ murabahaya verilip murabahanen elde edilen senelik 400 akçe geliri müezzinin tasarrufuna verilmiştir.

Vâkîf, vakıflarının gelirlerinden zikredilen masraflara harcanmasını, ikinci namazından sonra anılan mescitte cüzler okunmasını, tevliyetin kendisinden sonra oğlu İshak Çelebi'ye, ondan sonra evladına ve evladı evladına nesilden nesile geçmesini şart koşturmuş. Neslin sona ermesinden sonra İbrahim Paşa zaviyesine mütevellî olunmasını ve hamamın gelirlerinden ve masraflarından fazla olanın cihet-i tevliyet olmasını şart koşturmuş. Mecdî kendi döneminde mütevellînin Ali Çelebi olduğunu belirtir.⁴¹⁰

İbrahim Paşa'nın, Dayı Karaca'nın kızı olan eşi Hundi Hatun'dan doğan kızı Şah Hûban Hatice Hatun için de Edirne'de Yıldırım İmareti tarafında bir mescid yaptırarak vakıflar koyduğu belirtilir.⁴¹¹

3. ÇOCUKLARI

Çandarlı II. İbrahim Paşa'nın İshak, Muhiddîn Mehmed, Süleyman ve İsa adlarında dört oğlu ile Hatice ve Hatice Hûban veya Şah Hûban isimli kızları ile ismi bilinmeyen diğer bir kızının olduğu belirtilmiştir. İbrahim Paşa'nın oğullarından Muhyiddin Mehmed Bey'in Fatma adında bir kızı, Süleyman Çelebi'nin Mustafa adlı bir oğlu, İsa Çelebi'nin İbrahim, Ahmed, Halil ve Mehmed adlarında dört oğlunun olduğu ifade edilmektedir.⁴¹² Dolayısıyla onun soyu bunlarla devam etmiş görünmektedir.

İbrahim Paşa, kazaskerlik zamanında Edirne'de yaptırmış olduğu vakıflarına oğlu İshak Bey'i mütevellî tayin etmiştir. İshak Bey'den sonra İbrahim Paşa evladından Ali Bey'in mütevellî olduğu, daha sonraki dönemlerde ise bu vakıfların kızı Hatice'nin tasarrufuna geçtiği belirtilmiştir.⁴¹³

⁴¹⁰ Mecdî, *Şakaik-i Numaniye Tercümesi*, s. 388.

⁴¹¹ Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 106.

⁴¹² Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 106-108.

⁴¹³ Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livası*, s. 421, 423.

İbrahim Paşa'nın oğlu İsa Paşa, dönemin ilim adamlarından dersler aldıktan sonra İstanbul'da Davud Paşa Medresesine ve Edirne'de Üç Şerefeli medreselerin birisinde müderris olmuştur.⁴¹⁴ 917/1514 yılında Tâcizade Cafer Çelebi yerine nişancı olarak tayin edilmiş olan İsa Çelebi, Yavuz Sultan Selim'in 7 Safer 918/14 Nisan 1512 tarihinde tahta geçmesi esnasında Nişancılık kendi üzerinde kalmak üzere Anadolu Kazaskerliğine atanmıştır.⁴¹⁵ 929/1523 yılından önce Menteşe Sancak Beyliği'nde bulunan İsa Çelebi, 1523 yılında Yavuz Sultan Selim'in Suriye'yi fethinden sonra Şam Beylerbeyliği'ne bağlı olarak idare olunan Halep Sancağı'na tayin olmuştur. 933/1526 tarihinde Kızılbaş Kalender'e karşı yapılan savaşta Karaman Beylerbeyi Mahmud Paşa'nın öldürülmesi üzerine, İsa Paşa, Karaman Beylerbeyliği'ne tayin edilmiştir.⁴¹⁶

Bir süre sonra Şam Beylerbeyi olan İsa Paşa'nın tıp ilmi dâhil birçok ilim dalında geniş birikime sahip bir âlim olduğu anlaşılmaktadır. Fizikî yapı olarak yakışıklı, devlet işlerine vâkıf ve vezirlik beklentisi içerisinde olan İsa Paşa, sert tabiatlı bir kişi olarak bilinmektedir. Öfkelenildiği zaman kendi ellerini tırmalayan ve kanatan İsa Paşa'nın, öldürülmesini istediği adamın kanı dökülünce ancak öfkesinin sakinleştiği, gazaplı gününde Çerkez hükümdarlarının âdeti olduğu üzere kırmızı elbise giydiği belirtilmektedir. Bu da onun halkla ilişkilerini gergin hale getirmiştir. Kamu düzeninin sağlanmasına büyük önem veren Osmanlı Devleti'nde onun yaptığı bu uygulamalar nihayetinde halkın şikâyetine sebep olmuştur. Hakkında yapılan şikâyetler dikkate alınarak Sivas Beylerbeyliği'ne tayin edilen İsa Paşa, daha sonra Vezîrîâzam Makbul İbrahim Paşa'nın himayesiyle ikinci defa Şam Beylerbeyliği'ne tayin edilmiş ve 956/1549'da vefatına kadar Şam'da kalmıştır. Dolayısıyla umduğu vezareti elde edemeden 956/1549 senesinde Şam'da vefat etmiştir."⁴¹⁷

Müderrislikten ayrılıp bir süre nişancılık yapan İsa Paşa, daha sonra sancağa çıkıp Osmanlı memleketinin bazı vilayetlerinde valilik yapmıştır. Valilik yaptığı dönemde iyi bir idareci olarak memleket işleriyle ilgilenmiş, hiçbir ihmali görülmemiştir. Ancak sert mizacı halkın şikâyetine sebep olmuştur. İlim ve fazilet

⁴¹⁴ Mecdî, *Şakaik-i Numaniye Tercümesi*, s. 420-421.

⁴¹⁵ Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 108. Mehmet İpşirli, İsa Paşa'nın Anadolu Kazaskerliğine asaleten değil de vekâleten atanmış olabileceğini ifade etmektedir. İpşirli, Mehmet, "Osmanlı Devleti'nde Kazaskerlik (XVII. Yüzyıla Kadar)", *Belleten*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu Türk Tarih Kurumu Yay., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1997, cilt: 61, Sayı: 232, s. 607, 66. dipnot.

⁴¹⁶ Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 109.

⁴¹⁷ Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 109-110.

sahibi olan İsa Paşa, ilmî meziyetlerinin dışında terbiyeli, hal ve tavırları takdire şayan, âdâb-ı muâşerete vâkıf, latîf sohbetlerde bulunan, kâmil akıl sahibi bir devlet adamı olarak tanınmıştır.⁴¹⁸

İsa Paşa'nın 914/1508 yılında doğan oğlu Halil, medrese tahsilini gördükten sonra Şeyhü'l-İslâm Sâdi Efendi'ye mülâzim olmuş, daha sonra kendisine damat olmuştur. 948/1541 yılında Hamid Efendi yerine kırk akçe ile Dâvûd Paşa Medresesi'ne müderris olarak tayin edilmiştir. 950/1543 yılı sonunda Cafer Efendi yerine Ali Paşa-i Atik Medresesi'ne müderris tayin edilmiştir. Bir süre otuz akçe yevmiye ile büyük babası İbrahim Paşa'nın İstanbul Uzunçarşı başındaki medresesine müderris olmuştur. 953/1546 senesinde Divanyolu'nda bulunan Eski Ali Paşa Medresesi'ne müderris tayin edilmiş, daha sonra müderrislikten ayrılarak babası gibi yöneticilik mesleğine geçmiş ve Maraş Eyaletine Defterdâr olarak tayin edilmiştir.⁴¹⁹

Halil Bey, Kanunî Sultan Süleyman döneminde Kütahya Valisi olan Şehzade Bayezid'in oğlu Orhan Çelebi'ye lalalık yapmış⁴²⁰ ve ardından Afyon Karahisar Sancakbeyi olmuştur. Şehzade Bayezid'in muhalefeti ve sonra oğullarıyla beraber katledilmesi üzerine bir süre herhangi bir görev üstlenmemiştir. Daha sonra Budin Eyaleti Defterdarlığı'na tayin edilen Halil Bey, Budin Eyaletinin mükemmel tahrir defterini düzenlemiştir. Halil Bey'in Budin Eyaleti'nin on iki sancağına ait düzenlediği tahrir defteri bu eyaletin yüz elli sene boyunca maliye kanunu olmuştur. Defter-i Halil denilen bu tahrir defteri Avusturya ile yapılan barış müzakerelerinde esas alınarak fayda sağlamıştır.⁴²¹

Halil Bey, 972/1565 tarihinde bulunduğu görevden affını isteyince, görevinden ilişikinin kesilip İstanbul'a gönderilmesi için Budin Beylerbeyi'ne 13 Safer 973/9 Eylül 1565 tarihli ferman gönderilmiştir. Bu fermanda, iki ay sonra 27 Rebiü'l-Âhir'de (Kasım) kendisine başka bir görev verileceğinden söz edilerek, zimmetinde kalan parayı deftere yazarak ilişikini kesip İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir. İstanbul'a gelen Halil Bey'in başka bir vazifeye tayin olunduğuna dair bir kayıt bulunmamaktadır.⁴²² Halil Bey'in 976/1566'da Budin Defterdarlığı'ndan azledildikten sonra vefat ettiğini belirten Atâyî, onun âlim, ağırbaşlı, terbiyeli, şefkatli, cömert bir zât ve şair olduğunu, Muhlisî

⁴¹⁸ Mecdî, *Şakaik-i Numaniye Tercümesi*, s. 420-421.

⁴¹⁹ Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 110.

⁴²⁰ Atâyî, *Hadâikü'l-Hakayık Zeyl-i Şakayık*, I,122.

⁴²¹ Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 111.

⁴²² Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 111.

ve Defteri mahlaslarıyla şiirler yazdığını belirtmektedir.⁴²³ Halil Bey'in divanı ve güzel şiirleri olduğu belirtilse de, Uzunçarşılı'nın da belirttiği gibi⁴²⁴ muhtemelen günümüze ulaşmamıştır.

4. SOSYAL VE KÜLTÜREL FAALİYETLERİ

İbrahim Paşa hakkında bilgi veren kaynaklar onun tedbirli, iyi görüşlü, becerikli, iyiliksever, cömert, kapısı herkese açık, makam sahibi olduğu sırada daha önce kendisine fenalık edenlere bile ikram ve iltifatıyla onları mahcup eden mütevâzî bir devlet adamı olduğunu kaydederler.⁴²⁵ Nitekim İbrahim Paşa sadrazam olduğunda, daha önce Bursa Kadısı iken kendisine kötü davranan Mevlânâ Kestelî'ye çok iyi muamele etmiştir. Vefat edinceye kadar İstanbul fakirlerinden altı yüz kişiye her gün erzak dağıttığı belirtilen İbrahim Paşa'nın sekiz bin akçe miras bıraktığı ifade edilir.⁴²⁶

İbrahim Paşa'nın cömertliği ile ilgili olarak şu olay güzel bir örnektir: Osmanlı devlet geleneğinde padişahların ilim meclislerine katılarak âlimlerin çeşitli konulardaki tartışmalarını izledikleri ve düşüncelerini beğendikleri âlimlere ihsanda buldukları bilinmektedir. Nitekim Sultan II. Bayezid de bir gün ilim meclisi düzenleyerek ulemâyı toplamış ve kanaatkârlığı ve ibadete düşkünlüğüyle tanınan Hatibzâde Muhyiddin Mehmed (ö.940/1534)⁴²⁷ ile bir ara Halvetiyye tarikatı şeyhlerinden Alâeddin Ali'ye intisap eden ve ömrünün son bir yılını Şeyhülislâm olarak tamamlayan Alâüddin Arabî (ö.901/1496)⁴²⁸ arasında ilmî bir konunun değerlendirilmesi yapılmıştır. Bu tartışma sırasında Hatibzâde'nin bazı sözlerinden rahatsız olan II. Bayezid, ona karşı soğuk davranmıştır. Bunun üzerine Hatibzâde bir risale hazırlayarak Vezîrîazam İbrahim Paşa vasıtasıyla Sultan Bayezid'e göndermiş ancak hiddeti geçmeyen Bayezid ona herhangi bir cevap vermemiştir. Padişah'tan iltifat ve ihsan bekleyip umduğunu bulamayan Hatibzâde Mekke'ye gidip orada kalmak istediğini beyan ederek izin isteyince, Vezîrîazam İbrahim Paşa, Hatibzâdenin bu isteğini Padişah'a arzederse Sultan

⁴²³ Atâyi, *Hadâikü'l-Hakayık Zeyl-i Şakayık*, I,122.

⁴²⁴ Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 111.

⁴²⁵ Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s.103.

⁴²⁶ Mecdî, Şakaiki Numaniye Tercümesi, s. 222-223; Âlî, *Künhü'l-Ahbar*, II, 215; Uzunçarşılı, "Çandarlı Vezir Ailesi", s.102.

⁴²⁷ Turgut, Ali, "Muhyiddin Mehmed, Hatibzâde", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı (İSAM) Yay., XXXI, 84.

⁴²⁸ İpşirli, Mehmet, "Alâüddin Arabî Efendi", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı (İSAM) Yay., II, 319.

Bayezid'in daha fazla kızacağını düşünerek, Padişah'ın ihsanıymış gibi kendi hazinesinden on bin akçeyi padişah ihsanıdır diyerek vermiştir.⁴²⁹

İbrahim Paşa, Hatibzâde'ye sahip çıkmasına rağmen onun hırsına engel olamamış görünmektedir. İbrahim Paşa'nın dönemin âlimlerinden Muslihuddin Mustafa'ya fazla iltifat etmesinden rahatsız olan Hatibzâde, Akkoyunlu Devleti âlimlerinden meşhur Celâlüddin Devvanî'nin Osmanlı âlimlerinden Molla Münşî'ye yazdığı mektubun kenarına Hatibzâde ve Hocasâde'ye de selâm yazmış olduğunu, mektupta Hocasâde'nin isminden önce kendi isminin zikredilmesinin, kendisinin ondan daha üstün olduğunu göstermek için olduğunu beyan edip mektubu İbrahim Paşa'ya göndererek tarizde bulunmuştur. Mektubu gören İbrahim Paşa, ismin önce yazılmış olmasının zatın takdimini icab ettirmeyeceğini belirterek “demek ki Hatibzâde bundan gafilmiş” diyerek cevap göndermiştir.⁴³⁰

Âlimleri seven ve onları himaye eden İbrahim Paşa, cami, medrese ve tekkelere bazı kitaplar alıp vakfetmiştir. İbrahim Paşa'nın vakfettiği kitaplar arasında Taberî, Zemahşerî, Kadı Beyzavî, İbn Kesîr tefsirleri, Buharî'nin Sahih'i ile bazı hadis ve fıkıh kitapları yanında tasavvufla ilgili olarak Mevlana'nın Mesnevî'si ile Necmüddin Dâye'nin Mirsâdu'l-İbâd'ı ve Cevherî'nin Sıhah adlı sözlüğü de bulunmaktadır. Vakfedilen kitapların tümünün Hafız-ı Kütüb Selman'ın elinde olduğu belirtilmektedir. İbrahim Paşa ayrıca hamili tamam üzere bir Mushaf-ı şerif vakfedip, İbrahim Paşa Camii'ne koydurmuştur. Hanımı Hızır Beğ kızı Hundi Hatun da bir Mushaf-ı şerif vakfetmiştir. Bunların da o dönemde Ali Çelebi'nin elinde bulunduğu ifade edilmektedir.⁴³¹

5. ESERLERİ

Devlet geleneğinde üst düzey görevlerde bulunanların cami, medrese, imaret, hamam ve suyolu gibi hayır işleri yaptırıp “halka hizmet Hakk'a hizmettir” anlayışını yaygınlaştırmaya çalıştıkları bilinmektedir. Çandarlı II. İbrahim Paşa da Allah rızası gözeterek ve insanlığın yararına olmak üzere kendisinden önceki sultanlar, devlet erkânı ve ecdadının yaptırdığı mimarî eserler gibi bazı eserler yaptırmıştır. Bunlar arasında İstanbul'da yaptırdığı cami ve medrese, İznik'te Şeyh Kutbuddin Câmîi, İzmir'de bir

⁴²⁹ Mecdî, *Şakaik-i Numaniye Tercümesi*, s. 169; Uzunçarşılı, İbrahim Paşa'nın tercüme-i haline bakıldığında Şakayık'taki malumatın tamamen yanlış olduğunu ve Tâcü't-tevarih'in de aynı menakıbı naklettiğini beyan etmiştir. Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 103-104.

⁴³⁰ Mecdî, *Şakaik-i Numaniye Tercümesi*, s. 170; Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 104.

⁴³¹ Kitapların bir listesi için bkz. Gökbilgin, Edirne ve Paşa Livası, s. 421-423.

camii ve Kastamonu'da medrese ile hamam zikredilebilir. Ayrıca Edirne'de bugün hiçbir izi kalmayan bir zaviye-imaret,⁴³² Kalecik'te bir hamam, bir kervansaray ve Rodosçuk'ta (Tekirdağ) bir mahzen yaptırıp bunlar için vakıflar kurduğu belirtilmiştir.⁴³³ İbrahim Paşa'nın ilk eserlerinden bir kısmı ve vakıflarından bazıları ise Edirne'de bulunmaktadır. Edirne kadılığı sırasında Edirne'de yaptırdığı camii, medrese, imaret ve muallimhanesi için 859/1454-1455, 862/1457-1458, 866/1461-1462, 869/1464-1465 ve 870/1465 tarihlerinde vakfiyeler tertip ettirdiği ifade edilmektedir.⁴³⁴

Çandarlı II. İbrahim Paşa'nın 899/1494 tarihli vakfiyesinde Kastamonu'ya bağlı İlisu'da senelik 2160 lira gelir getiren bir hamamının olduğu belirtilmektedir. Ancak bu hamam hakkında yeterli bilgi elde edilememiştir. İbrahim Paşa, İstanbul'da bulunan camii, medrese ve mektebi, İzmir'de bulunan camii, Kastamonu'da bulunan medresesi için çeşitli şehirlerdeki vakıfları yanında İlisu'daki sözü geçen hamamı vakfetmiştir.⁴³⁵

İbrahim Paşa'nın Vakfiyesi'nden İstanbul, İznik, Kastamonu ve Bursa'daki vakıflarını vezir bulunduğu tarihlerde yaptırdığı anlaşılmaktadır. İstanbul'daki İbrahim Paşa Konağı civarındaki Mercan yokuşunda bulunan camii, medrese, mektep ile İznik'te camii ve Kastamonu'da medrese ve Bursa'da 893/1488 tarihinde yaptırdığı mektebin insanlığa hizmet sunabilmelerini sağlamak için vakıflar kurmuştur.⁴³⁶

Çandarlı II. İbrahim Paşa'nın yaptırdığı bu eser ve vakıflardan bazıları günümüze kadar hizmetini sürdürmesine rağmen bazılarından hiçbir iz kalmamıştır. Günümüze ulaşan eserlerinden biri İstanbul'da yaptırdığı camiidir.

5.1. İbrahim Paşa Camii

Sadrazam Çandarlı II. İbrahim Paşa'nın hayırseverliği, ülkeye yayılmış olan eserlerinden anlaşılmaktadır. Bunlardan İstanbul'da yaptırdığı camii ve medrese görülmeğe değer eserlerdendir.⁴³⁷ II. İbrahim Paşa, İstanbul'un Fatih İlçesi Süleymaniye Mahallesi, İstanbul Üniversitesi merkez binasının Haliç tarafında yer alan

⁴³² *Türk Ansiklopedisi*, Çandarlı Maddesi, Millî Eğitim Basımevi, Ankara, XI, 367.

⁴³³ Balta, Evangelia, Les Vakıfs De Serres Et De Sa Region (XVe et XVIe s.) Traduit par: Edith Karagiannis, centre De Rechercherches Neo-Helleniques De La Fondation Nationale De La Recherche Scientifique, Athenes-1995 s. 94. dipnot.

⁴³⁴ Yüksel, *Osmanlı Mimarisinde II. Bayezid ve Yavuz Selim Devri*, V, 227.

⁴³⁵ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 575 numaralı İstanbul sâdis adlı defterin 21 ve 22. sıra numarasında kayıtlı 899/1494 tarihli Halil Paşa oğlu İbrahim Paşa Vakfına ait Vakfiye; Yüksel, *Osmanlı Mimarisinde II. Bayezid ve Yavuz Selim Devri*, V, 153.

⁴³⁶ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi 575 numaralı İstanbul sadis adlı defterin 21. sayfa ve 22. sıra numarasında kayıtlı "Halil Paşa oğlu İbrahim Paşa Vakfı"na ait 899/1494 tarihli vakfiye.

⁴³⁷ Hoca Sâdeddin, *Tâcü't-Tevarih*, III, 306. İstanbul Çandarlı İbrahim Paşa Camii Kitabesi için bkz. Ek. 17.

“Uzunçarşı” denen semtte 883/1478 yılında bir medrese, bir mektep, bir çeşme ile birlikte bir cami yaptırmıştır. Saraçhane başındaki İbrahim Paşa hamamını da bu eserlerin bakım ve onarım masrafları için vakfetmiştir.⁴³⁸ Ahşap bir çatısı olan cami minaresi 1894 depreminde yıkılmış ve yeniden yapılmıştır. 1911 yılında meydana gelen Mercan yangınında yanan cami uzun süre harabe halinde kaldıktan sonra onarılıp tekrar ibadete açılmıştır. İbrahim Paşa’nın Saraçhane başında yaptırmış olduğu mimarî değeri büyük olan Büyük Çifte Hamamı 1942 yılında Atatürk Bulvarı’nın açılışı esnasında yıktırılmıştır.⁴³⁹

İbrahim Paşa Camii ile ilgili arşiv belgesinde caminin hatibine verilen para ile ilgili şöyle bir bilgi yer almaktadır:

“İbrahim Paşa Camii Şerifi

Yalnız kırk kuruştur.

Uzunçarşı’da İbrahim Paşa Cami-i Şerifi hitabet vazifesi olan üç yüz otuz senesine mahsuben ber vechi bâlâ kırk kuruşu mütevellîsi Şihab Beğ Efendi yedinden ahz eyledim. 24 Mart 331. Cami-i Şerif Hatibi Hafız Mehmed.”⁴⁴⁰

İznik’e bağlı Elbeyli Mahallesi’ne (köyü) bağlı Candarlı Çiftliği denen mevkide çok sık ağaçlık ve çalılıklar içinde Candarlı İbrahim Paşa’ya ait olduğu sanılan harab halde bir cami ve hamam bulunduğu zikredilmiştir. Caminin dış ölçülerinin 10.24x12.02 m. olduğu, her duvarında ikişer alt pencere, mihrab duvarında üstte üç, yanlarda ikişer üst pencerenin mevcut olduğu, minaresinin sağda beş kenarlı kaidesinin ve basamaklarının durduğu, giriş tarafındaki kapı ve pencerelerin kısmen yıkılmış olduğu, duvarın moloz taş ve tesviye tuğlalarıyla kemerlerin sivri olarak tuğla ile örüldüğü, duvarların iç yüzlerinde ahşap hatılların gözüktüğü, mihrab nişinin beş kenarlı ve üzerinde sivri kemerle yaşmağı bulunduğu, caminin kubbeli olduğunu gösteren bir emare olmadığından çatılı bir cami olmasının muhtemel olduğu zikredilmiştir.⁴⁴¹

Aynı mahalde bulunan Candarlı Hamamı’nın ise, 12.90x4.55 m. ebadında, kubbeli iki hacim ve yanlarda kuzeydeki daha büyük iki tonozlu kısımdan meydana geldiği, binanın moloz taşla dikine ve ufki tuğla ile yapıldığı, kubbelerin pandantiflerine

⁴³⁸ Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, II, 221.

⁴³⁹ Yüksel, İ. Aydın, *Osmanlı Mimarisinde II. Bayezid ve Yavuz Selim Devri(886-926/ 1481-1520)*, V, 227.

⁴⁴⁰ Vakıflar Genel Müdürlüğü İbrahim Hakkı Konyalı Vakıf Kütüphanesi ve Arşivi, Arşiv No: 1210.

⁴⁴¹ Yüksel, *Osmanlı Mimarisinde II. Bayezid ve Yavuz Selim Devri (886-926/ 1481-1520)* V, 134.

içi ve dışı yeşil renkli sırlı testilerin yerleştirilmiş olduğu, Güney taraftaki 1.10 m. genişliğindeki tonozlu hacimden kubbeli hacimlere irtibatın normal kotun altında bir geçitle sağlanmakta olduğu, diğer kubbeli kısımların ve kuzeydeki tonozlu kısmın birer kapı ile birbirleriyle irtibatının sağlandığı, Güneydoğu tarafından gelen bir su künkünün varlığının Külhan su haznesi kısmının olabileceği ihtimalini akla getirdiği, Doğu cephesinde bir sundurmanın olabileceğinin tahmin edildiği zikredilmiştir.⁴⁴²

5.2. Şeyh Kutbuddin Camii

Çandarlı II. İbrahim Paşa'nın yaptırdığı eserlerden biri de İznik'teki Şeyh Kutbuddin Camii'dir. Bu cami, Şeyh Kutbuddin'in oğlu Şeyh Muhiddin Mehmed mahallesinde bulunan İznik Yeşil Camii ile Nilüfer Hatun İmareti arasında bulunmaktadır.⁴⁴³ Ahşap çatılı ve üç direkli son cemaat yeri olan, üstü kiremit örtülü kargir türbe ve yanında bulunan minareden müteşekkil olan cami, İznik yangınında harap olmuştur. Caminin 6.45 m. yüksekliğindeki duvarları türbeye de hâkimdir. Birçok küçük binada görüldüğü gibi Şeyh Kutbuddin Camii'nin girişi aks üzerinde bulunmamaktadır. Cami duvarları bir sıra taş ve üç sıra hatilla inşa edilmiş olup son cemaat mahalli üç kalın direğe dayanan revaklı ve kemerleri kesme taştan yapılmıştır. Çok dikkat çeken sütun başlıkları kompozit üslubunda olup, bu başlıkların burada kullanılması Türklerin sanata verdiği önemi göstermektedir. Şeyh Kutbuddin Camii minaresi, Eşrefoğlu Rumi Camii minaresi gibi camiden ayrı yapılmıştır. Tamamen Yeşil Camii minaresine benzeyen ve İznik'in en güzel eserlerinden birisi olan bu caminin minaresi, mat sırlı ve hafif renkli tuğlalarla inşa edilmiştir. Şeyh Kutbuddin Camii, etrafı kerpiç bir bahçe duvarı ile çevrili olup doğusunda mezarlık bulunmaktadır. Yapılan araştırmalarda cami, türbe ve minarede kitabeye rastlanılmadığı gibi mezarlıkta da rastlanılmamıştır.⁴⁴⁴ Günümüzdeki minare 2007 yılında yapılan tadilat sonrasındaki minaredir.

⁴⁴² Yüksel, *Osmanlı Mimarisinde II. Bayezid ve Yavuz Selim Devri (886-926/ 1481-1520)* V, 134-135.

⁴⁴³ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 575 numaralı İstanbul sâdis adlı defterin 21 ve 22. sıra numarasında kayıtlı 99/1494 tarihli Halil Paşa oğlu İbrahim Paşa Vakfına ait Vakfiye; Ülgen, A. Saim, "İznik'te Türk Eserleri", *Vakıflar Dergisi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay., sayı: 1, Ankara 1938, s. 59.

⁴⁴⁴ Ülgen, A. Saim, "İznik'te Türk Eserleri", *Vakıflar Dergisi*, sayı: 1 s. 59. İznik Şeyh Kutbuddin Camii için bkz. Ek.18.

6. VAKIFLARI

Çandarlı II. İbrahim Paşa, yaptırmış olduğu eserleri için vakıflar kurmuştur. Kazasker olduğu sırada tasarrufunda bulunan tımarları, babası Halil Paşa'dan evlatlık vakıf olarak intikal eden mülkleri ve diğer mülklerini Edirne, İstanbul, İznik ve Kastamonu'da yaptırdığı din ve hayır müesseselerine vakfetmiştir. İbrahim Paşa'nın yaptırdığı ilk eserleri Edirne'de olup Fatih Sultan Mehmed devrinde yapılmışlardır. Edirne'deki eserlerini Edirne Kadısı ve Kazasker bulunduğu dönemde yaptırmıştır. Cami, medrese, imaret ve mektep gibi eserlerin vakfiyelerini 859/1455, 862/1458, 866/1461, 869/1464 ve 870/1465 senelerinde tespit ettirmiştir. Nitekim Edirne Kadısı iken Gazi Hoca mahallesinde ikamet eden İbrahim Paşa, evinin yakınındaki iki dükkânı vakfedip, anılan dükkânların hâsılatının önünde bulunan çeşmenin giderlerine sarf olunmasını şart koşmuştur. Edirne'deki vakıflarına oğullarından İshak Bey'i ve İshak Bey'den sonra onun oğullarını mütevellî tayin etmiştir.⁴⁴⁵ Bunlara ait vakfiyeler günümüze ulaşmıştır.

İbrahim Paşa'nın İstanbul'daki eserleri II. Bayezid döneminde yapılmış olup, vakfiyeleri 899/1494 ve 904/1499 tarihlerinde oluşturulmuştur.⁴⁴⁶ Vâkıf İbrahim Paşa, İstanbul'daki vakıflarının tevliyetini kendisinden sonra gözünün bebeği ve kalbinin meyvesi akıllı, şeref sahibi, reşîd bir genç olarak övdüğü kendi oğlu Muhiddin Mehmed Çelebi'ye vermiştir.⁴⁴⁷ Ondan sonra diğer oğulları arasından tevliyete en münasip, en layık ve en iyi hâlli olan kimseye, kendi oğulları kalmazsa bu takdirde tevliyeti oğullarının oğullarının en salih olanına, sonra ilâ nihaye oğulları oğullarının en salih olanına ait olacağını şart koşmuştur. Eğer kadın araya girmeden vâkıfa mensup erkek bulunmayacak bir surette oğulları ve onların oğulları kalmazsa bu takdirde vâkıfın tevliyeti, kızlarının oğullarından veya oğullarının kızlarının oğullarından tevliyete en münasip ve en layık kimseye verilecektir. Bununla birlikte kız çocuklarına ve evlâdın kadınlarına tevliyetten aslâ bir hisse ve pay olmadığı vakfiyede belirtilmiştir. Bunlardan sonra âzâd olmuş kölelerinin (utekâsının) en salih olanına, sonra onların oğullarının en salih olanına, sonra ilâ nihaye oğulları oğullarının aslahına verileceği vurgulanmıştır. Bunların da olmadığı durumda devlet yöneticilerinin bu vakfın tevliyetini idareye layık

⁴⁴⁵ Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livası*, s. 421.

⁴⁴⁶ Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livası*, s. 418.

⁴⁴⁷ Muhyiddin Mehmed Çelebi, Çelebi Sultan Mehmed'in kızı Selçuk Sultan'ın kızı Hanzâde Hanım Sultan'ın oğludur. Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 105.

ve münasip olan bir kimseye vermesini şart koşmuştur. Bu şartlar çerçevesinde düzenlediği vakfiyesinde tevliyeti oğlu Muhiddin Mehmed Çelebi'ye tevcih edip vakıfların hepsinde tasarrufu meclis-i şer-i şerifte kararlaştırılan makbul şartlar dairesinde ona tefvîz eylemiştir.⁴⁴⁸

Yaptırdığı ve vakfettiği eserler kısmında da belirtildiği gibi, İbrahim Paşa, kurulan binaların bakımı ve işletilmesi için vakıflar tahsis etmiş ve vakfiyeler düzenlemiştir. Bu bağlamda Vakıflar Genel Müdürlüğü 575 numaralı defterin 21. ve 22. sayfalarında 28 Recep 1322 tarihinde (22 Kanun-ı Sâni 1320) kaydedilmiş olan Halil Paşa oğlu İbrahim Paşa Vakfı'na ait 899/1494 tarihli vakfiyesinde vakfının nasıl işleyeceği hususunu geniş bir şekilde açıklamıştır:

İbrahim Paşa, yukarıda da değinildiği gibi, İstanbul'da evinin yakınında bir cami, bir medrese ve bir mektep, İznik'te bir cami ve bir medrese yaptırdı. İki camiye Müslüman erkeklerin ve kadınların farz, sünnet ve nafile namazlarını kılmaları, Kur'an okumaları ve diğer ibadetlerini yapabilmeleri için vakfetti. İki medreseyi de şer'î ilimleri ve dini âdâbı öğrenecek talebelerin ikamet etmeleri için vakfetti. Mektebi de yetimlerin, küçüklerin, fakir ve miskinlerin oğullarının Kur'an öğrenmeleri için vakfetti. İbrahim Paşa vâkıf olarak, vakfettiği yerleri ölünceye kadar kendisinin idare edeceğini beyan etmiş, kendisinden sonra oğullarının, sonra da oğullarının oğullarının bu vazifeyi yapacaklarını ifade etmiştir.

Çandarlı II. İbrahim Paşa'nın vakfettiği şeyler şu şekilde sıralanabilir:

1. İstanbul'da Yeni Cami kiblesinde altta beş oda, üstte on bir oda ve yanında selâmlık denen bina ile çift merdiven üzerinde iki odalı ev ve güzel bir makam,
2. Anılan mektebin doğu yanına bitişik, vâkıfın ismi ile şöhret bulan üzerindeki yedi oda ile birlikte ekmek fırını,
3. Umumî yola bakan hayvan bağlanacak ahır, üstte on bir oda, altta beş odalıdır,
4. Ebû Eyyûb el-Ensârî Türbesi civarında on dokuz dükkân ve bir ekmek fırını,
5. Filibe şehrinde Karaca köyünün dört hissesi (beşte dördü),
6. Filibe'ye bağlı Ali Fakih köyünde Ali Fakih oğlundan satın alınan su üzerinde yapılan iki gözlü un değirmeni,

⁴⁴⁸ *Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi* 575 numaralı İstanbul sadis adlı defterin 21. sayfa ve 22. sıra numarasında kayıtlı "Halil Paşa oğlu İbrahim Paşa Vakfı"na ait 899/1494 tarihli vakfiye.

7. Edirne'ye bağı Sarı Danişmend adlı köy,
8. Edirne'de Bayezid Han'ın yaptırdığı taşçılar çarşısında yedi dükkân,
9. Edirne'de Pabuççular çarşısında Halil Paşa Hanının yakınında üç dükkân,
10. Aydın vilayetinin Çine kazasında Aklanlı ve Küderenli denen yerlerle birlikte Talha adlı köyün dörtte bir hissesi,
11. Balat kazasında Kızılhöyük adlı köyün dörtte bir hissesi,
12. Kastamonu'da Ilısu köyünde, yakınındaki dükkânlarla birlikte hamam,
13. Çankırı'nın Kalecik kasabasında hamam,
14. Serez şehrinde etrafındaki dükkânlarla birlikte Bezzâzistan,
15. Karasu üzerinde bir bina içinde altı adet değirmen,
16. Karasu ile iki ev içindeki dönen değirmen,
17. Karasudan ayrılmış su bendinin üçte biri,
18. Serez'de ahşap ve kamaştan yapılmış üç oda, taştan kiremitten yapılmış bir oda, Hisarardı suyu üzerinde üçü bir çatı altında ikisi bir çatı altında beş değirmen ve iki değirmen arasında harap değirmen yeri bulunan beş değirmen,
19. İstanbul'da Yeni Camii batısında üstte bir oda, altta bir oda, bir sofa, üst odanın altında bir bodrum ve helâsı bulunan hâlen Müderrisin oturduğu ev, Yeni Camii yanında kuzey tarafta mahzen üzerinde altta oda, avlu, fırın, helâ vs. olan ev imama tahsis edildi. Yeni Cami Mahallesi'nde altta bir oda, gölgelik ve helâsı olan bir evi kayyıma tahsis etti. Yeni Camii yanında altında ahır vs. bulunan üstte bir oda, helâsı olan ev müezzine tahsis edildi. Çelebioğlu Mahallesi'nde Yeni Camii yakınında anılan mektebin arkasında üstte bir oda, sofa, altta bir oda, fırın ve helâsı olan evi Yeni Camii'de Müezzin olan kimseye, Yeni Camii Mahallesi'nde altta bir oda ve helâsı olan evi Yeni Camii'de Kayyım olan kimseye tahsis etmiştir.⁴⁴⁹

İbrahim Paşa vakıflarının nasıl işletileceğini, kimlerin mütevellî olacağını, kimlere ne kadar ücret ödeneceğini detaylarıyla vakfiyesinde belirtmiştir. Dolayısıyla vakıfların dürüst kişilerce yönetilmesini şart koşmuş, yetkisi olmayan kişilerin vakıflara müdahalesinin önüne geçmeye çalışmıştır.

⁴⁴⁹ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 575 numaralı İstanbul sâdis adlı defterin 21 ve 22. sıra numarasında kayıtlı 899/1494 tarihli Halil Paşa oğlu İbrahim Paşa Vakfına ait Vakfiye. İbrahim Paşa Vakfına ait 899/1494 tarihli Vakfiye için bkz. Ek. 19.

SONUÇ

Domaniç yaylasında tarih sahnesine çıkan Osmanlılar, yüz elli yılda Batı Anadolu, Balkanlar ve İstanbul'u fethederek kuruluş sürecini tamamlayıp imparatorluğa geçmişlerdir. Osmanlılar, Anadolu Selçuklularından aldıkları vezirlik teşkilâtını geliştirip devletin bütün işlerinin sorumluluğu kendisinde olacak şekilde devlet başkanı olan padişahın işlerini kolaylaştırmak üzere kurumsallaştırmışlardır. Bu dönemde vezirlik ve vezîriâzamlık makamlarına getirilen Çandarlı ailesinin bazı fertleri, devlet idaresindeki siyasî işlerde, eğitim başta olmak üzere sosyal ve kültürel alanlarda birçok yeniliğin mimarı olmuşlardır. Bu bağlamda özellikle Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa ile oğulları Ali Paşa, İlyas Paşa ve İbrahim Paşa, İbrahim Paşa'nın büyük oğlu Halil Paşa ile onun oğlu II. İbrahim Paşa Osmanlı tarihinde önemli hizmetler yapmışlardır.

Karaman vilayetine bağlı olan Sivrihisar'ın "Çandar" veya "Cender" adlı köyünden Bilecik taraflarına yerleşen Çandarlı ailesinin fertleri iyi bir medrese eğitimi alarak kendilerini yetiştirmişlerdir. Aileden Osmanlı siyasetine ilk giren Kara Halil Efendi medrese tahsili yaptıktan sonra Osman Gazi'nin son yıllarında Orhan Bey'in babasına vekâlet ettiği sırada Bilecik kadılığı görevine getirilmiştir. İznik'in 731/1331 yılında fethinden sonra İznik kadılığına atanan Kara Halil, 749/1348 yılında Bursa kadılığına tayin edilmiş, I. Murad zamanında önce kazaskerliğe, daha sonra da vezirliğe yükseltilmiştir. Vezirlik döneminde kendisine Hayreddin Paşa denilmiştir.

İznik ve Bursa'nın fethinden sonra şehirlere yerleşim başlayıp aşiret geleneklerinin yetersizliği fark edilince, idarî, adlî ve askerî teşkilâtların kurulmasına ihtiyaç duyulmuştur. Bunun ilk adımları Sultan Orhan zamanında vezir Alâeddin Paşa ile Bursa Kadısı Kara Halil Efendi tarafından atılmıştır. Para basarak devlet olma yolunda adımlar atan küçük Osmanlı Beyliği, Anadolu Selçukluları, İlhanlılar ve Memlukleri örnek alarak bir hükümet teşkilâtı kurmuştur. Bu idarî yapının esasını beylik merkezindeki Divan oluşturmaktadır. Divana genellikle devletin reisi sıfatıyla hükümdar, bazen de hükümet reisi olan vezir başkanlık yapmıştır.

Osmanlı Devleti, kuruluşunun ilk yıllarından itibaren kuvvetler ayrılığına özen gösterip gücün bir elde toplanmasının risklerini göz önünde bulundurarak askerî ve idarî konuları ayrı tutmuştur. Sancaklar ile daha küçük kazaların idarî ve adlî işleri kadılara bırakılmıştır. O dönemde en yüksek ilmiye makamı Bursa Kadılığı iken I. Murad

zamanında (1362) kadılar için en yüksek şer'î ve hukukî makam olarak kazaskerlik makamı ihdas edilerek Bursa kadısı olan Çandarlı Kara Halil kazasker olarak atanmıştır.

I. Murad zamanında Rumeli'deki fütûhatın genişlemesi üzerine Osmanlılar Bizans ve Abbasî devletlerinde olduğu gibi doğrudan kendilerine bağlı bir köleler ordusu kurmuştur. Bu bağlamda özellikle yayalardaki zayıfatı önlemek üzere Çandarlı Kara Halil ile Molla Rüstem'in tavsiyeleriyle Gelibolu'da yeni bir askerî kurum olan "Acemi Ocağı" kurulmuştur. Bu ocak, savaşlarda esir edilen gayri Müslim gençlerin yetiştirilerek, asırlarca Osmanlı Devleti'nin askerî hizmetini yürütecek olan "Yeniçeri Ocağı"nın temelini oluşturmuştur. Osmanlılar böylece göçebe Türkmenleri akıncı kuvvetler olarak sınırlarda kullanıp merkezden uzak tutarken, sadece kendisine sadık devşirmelerden oluşan bir orduyla da merkezdeki diğer güç odaklarını kontrol etmişlerdir. Sadece sultana karşı sorumluluk ve yükümlülükleri olan bu askerî ve idarî sınıf, "Kapıkulları" olarak da adlandırılmıştır. Yeniçeri Ordusu, kapıkullarının piyadesi olarak yüzyıllarca Osmanlı ordusunun ana omurgasını oluşturmuştur. Devletin gücünün merkeziyetçi bir yapıya doğru çevrilmesi anlamına gelen bu sistem Yıldırım Bayezid zamanında zirveye çıkmıştır.

Halil Hayreddin Paşa, askerî ve idarî teşkilatçılığının yanı sıra cami, medrese, hamam ve imaret gibi eserler inşa ederek halkın ihtiyaçlarına cevap vermeye çalışmıştır. Onun yaptırdığı eserler arasında İznik Yeşil Camii ile Dârulhadis Medresesi ve İmâreti önemlidir. İlk devir Osmanlı mimarisinin ayakta duran tek örneği olan Yeşil Camii, Osmanlı cami mimarisinin gelişim seyirinin izlenmesi açısından dikkate değer bir eserdir. Dârulhadis Medresesi ve imareti sonradan tahrip olmuştur. Halil Hayreddin Paşa'nın diğer bir eseri ise Serez'de 1385 yılında yaptırılan Kurşunlu Camii ile Eski Hamam'dır. Yaptırdığı bu eserlerin giderlerinin karşılanması için vakıflar tesis eden Halil Hayreddin Paşa, teşkilâtçı ve kudretli bir vezir ve Osmanlı devletinin kuruluş döneminde devlet teşkilâtının oluşturulmasında önemli rol oynayan bir devlet adamı olarak tarihteki yerini almıştır.

Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa'nın büyük oğlu Ali Paşa, 789/1387 senesinde babasının ölümü üzerine vezîriâzamlık makamına getirilmiştir. I. Murad, Yıldırım Bayezid ve Süleyman Çelebi dönemlerinde vezirlik ve vezîriâzamlık görevlerinde bulunan Ali Paşa, 1387-1406 yılları arasında kesintisiz on dokuz yıl vezîriâzamlık yapmıştır. Osmanlı Devleti'nde "İç Oğlanı" kurumu ilk defa onun

zamanında kurulmuş ve bu kurum vasıtasıyla savaşlarda elde edilen esirlerin Acemi Ocağı'nda Türk-İslâm adet ve geleneğine göre yetiştirilerek saray hizmetlerinde görev yapması sağlanmıştır. Tıpkı babası Halil Hayreddin Paşa gibi teşkilatçı ve iyi bir idareci olan Ali Paşa, bürokrasi üzerinde güçlü bir nüfuza sahip olması sebebiyle devlet işlerinde sözü dinlenen, politik kararlar alabilen bir kişiliğe sahiptir ve Fetret Devri'nin önemli simalarından biridir.

Halil Hayreddin Paşa'nın ortanca oğlu olan İlyas Paşa, II. Murad zamanında Rumeli, Bolu ve Balıkesir Beylerbeyliği'nde bulunmuştur. Halil Hayreddin Paşa'nın küçük oğlu İbrahim Paşa ise, 1406 yılında Bursa kadısı olarak göreve başlamış daha sonra Edirne kadısı olmuştur. Yıldırım Bayezid'in oğulları arasındaki mücadele esnasında güçlü olanın yanında yer almayı prensip edinen İbrahim Paşa, Mûsâ Çelebi'nin hizmetinde bulunduğu sıralarda Bizans İmparatoru'ndan vergi tahsili yapmak ve müzakerelerde bulunmak üzere görevlendirilmiştir. Bu sıralarda gücün el değiştirdiğini farkederek hızlı bir şekilde taraf değiştirip Çelebi Mehmed'in yanında yer almış, onun vefatının ardından hükümdar olan II. Murad tarafından 1421 yılında sadrazamlığa yükseltilmiştir.

İbrahim Paşa'nın Bolu Sancak Beyi olan oğlu Mahmud Çelebi, İznik'te 846/1442 yılında "Mahmud Çelebi Camii" adıyla bir cami yaptırmıştır. Bu cami, Mahmud Çelebi'nin dedesi Hayreddin Paşa tarafından yaptırılan Yeşil Camii'nin küçültülmüş bir kopyası gibidir. Yeşil Camii'nde görülen sanat işçiliğinin Mahmud Çelebi Camii'nin dış ve içinde mükemmelleştirildiği ve sadeleştirilip uygulandığı görülmektedir.

İbrahim Paşa'nın büyük oğlu olan Halil Paşa, babasının vezîriâzamlığı sırasında ilmiye sınıfından alınıp kazaskerliğe getirilmiş, 832/1429 yılında babasının vefatının ardından Sultan II. Murad tarafından vezîriâzamlık makamına tayin edilmiştir. İdam edildiği 857/1453 yılına kadar yaklaşık yirmi dört yıl kesintisiz vezîriâzamlık yapan Halil Paşa, özellikle Sultan II. Murad devrinde kendisine verilen sınırsız yetki ile Osmanlı Devleti'nin en güçlü ve tecrübeli yöneticisi olmuştur. Halil Paşa'nın Fatih Sultan Mehmet devrinde gözden düşmesine ve yetkileri sınırlandırılmasına rağmen asker ve âlimler arasında saygın bir yeri bulunmaktaydı. Nitekim bu olaylara kayıtsız kalmayan bu zümreler ciddî tepki göstermişler, Halil Paşa'nın siyasetini desteklediklerini beyan etmişlerdir. Bu yüzden Kapıkulu arasındaki güçlü nüfûzu da

herkes tarafından bilinen Halil Paşa'nın katline sebep olanlar arasında gösterilen Zağanos Paşa ve Şehabeddin Paşa toplum baskısı neticesinde kısa süre sonra makamlarından alınmışlardır.

Halil Paşa ecdadının yaptığı geleneği sürdürmüş, sosyal ve kültürel faaliyetleri desteklemiştir. Bu bağlamda İznik'te Cuma mescidi, bir zâviye ve imaret yaptırmıştır. Onun fakirlere, yetimlere, öğrencilere ve misafirlere hizmet etmek üzere yaptırdığı imaret; mescid, iki oda, mutfak, mahzen, fırın, odunluk, yemekhane ve etrafını çevreleyen avludan oluşmaktadır. Bu imaretin hizmetini yapmasını sağlamak üzere gelir getiren birçok akarları vakfetmiştir. Halil Paşa'nın vakfiesinin baş tarafında zikrettiği hususlar ibretliktir. O, sanki kendi hayatının inişli çıkışlı hallerini ve en sonunda idam edilmesini orada anlatmış gibidir.

Halil Paşa'nın idamıyla Çandarlı sülâlesi devlet idaresinden uzaklaştırılmış olsa da, bunun bazı istisnaları olmuştur. Nitekim Halil Paşa'nın en küçük oğlu olan II. İbrahim Paşa, II. Bayezid zamanında kazasker ve iki yıl da vezîriâzam olarak görev yapmıştır. İyiliksever, cömert, kapısı herkese açık, âlimleri seven ve onları himaye eden II. İbrahim Paşa, vefat edinceye kadar İstanbul fakirlerinden altı yüz kişiye her gün erzak dağıttırıştır.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve imparatorluğa geçiş sürecinde devlet idaresindeki başarılarıyla tanınan Çandarlı ailesi, Halil Paşa'nın idam edilmesiyle devletteki gücünü kaybetmiştir. Osmanlı tarihinde bir devrin kapanması olarak yorumlanan bu olay, aynı zamanda Türk vezirlerin devrinin de sonu olması açısından dikkate değerdir. Bundan sonra yönetimde Osmanlı coğrafyasındaki çeşitli etnik kökene mensup devşirme vezirlerin ağırlığı görülmüştür. Bu durum bir taraftan Türk vezirlerin vesayetinden kurtuluş, diğer taraftan imparatorluk olmanın kaçınılmaz bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKLAR

- Ahmed Bin Hanbel, *Müsned*, Çağrı Yay., İstanbul, 1992.
- AHMEDÎ, *İskendernâme*, Haz. Yaşar Akdoğan, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. e-kitap, t.y.
- AKALIN, Şebnem, “Çandarlı Türbesi”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), Yay., İstanbul, 1993, VIII, 215-216.
- AKBULUT, İlhan, “Vakıf Kurumu, Mahiyeti ve Tarihî Gelişimi” *Vakıflar Dergisi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay., Sayı: 30, Ankara, 2007, ss. 63-72
- AKGÜNDÜZ, Ahmed, *İslam Hukukunda Kölelik–Cariyelik Müessesesi ve Osmanlı’da Harem*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı yay., 4. b. İstanbul, 1997.
- AKKUŞ, Mehmet, “Hacı Halife”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı (İSAM) Yay., İstanbul, 1996, XIV, 476-477.
- AKTEPE, Münir, “Çandarlı”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı (İSAM) Yay., İstanbul, 1993, VIII, 209-211.
-, “Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı (İSAM) Yay., İstanbul, 1993, VIII, 214-215.
-, “Çandarlı Halil Paşa”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı (İSAM) Yay., İstanbul, 1993, VIII, 212-213.
-, “Çandarlı İbrahim Paşa II”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı (İSAM) Yay., İstanbul, 1993, VIII, 214.
- ALGÜL, Hüseyin, “Ebu Eyyüb el-Ensârî, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yay., İstanbul, 1994, X, 123-125.
- ÂLÎ, Gelibolulu Mustafa, *Künhü’l-Ahbâr*, haz. M. Hüdai Şentürk, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yay., Türk Tarih Kurumu basımevi, Ankara, 2003, II.
- ALİCAN, Mustafa, “Selçukluların Erken Döneminde Vezirlik Kurumu”, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı; 16, Nisan, 2004, ss. 1-16.
- ALPHONSE DE LAMARTİN, *Aşiretten Devlete (Türkiye Tarihi)*, çev. Mehmet R. Uzmen, Tercüman 1001 Temel Eser Yay., İstanbul 1970, I.

- APAK, Adem, *Anahatlarıyla İslam Tarihi*, Ensar Neşriyat Yay., İstanbul, 2011. III-IV.
- ASLAN, Seyfettin, *Osmanlı Devletinde Siyasal İktidarın Bölüşümüne Bir Bakış: Kapıkulu Ocağı ve İsyanları*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sivas, 2002.
- ASLANAPA, Oktay, *Türk Sanatı*, Remzi Kitabevi yay., Evrim Matbaacılık, 2. b. İstanbul, 1989.
- ÂŞIKPAŞAZÂDE, *Âşıkpaşazâde Tarihi Tevârih-i Âli Osman*, Matbaai Âmire, İstanbul, 1332, I.
- ATÇEKEN, Zeki, Bedirhan, Yaşar, *Selçuklu Müesseseleri ve Medeniyet Tarihi*, 2. b. Eğitim Yay., Konya, 2012.
- AYAZ, Fatih Yahya, “Vezir”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yay., İstanbul, 2013, XXXXIII, 79-82.
- AYKON, Necati, *Bermekîler ve Abbâsî Tarihindeki Yeri*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 1999.
- AYVERDİ, Ekrem Hakkı, İstanbul Mimarî Çağının Menşei *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri Ertuğrul, Osman, Orhan Gaziler, Hüdvendigâr ve Yıldırım Bayezid 630-805 (1230-1402)*, İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü Yay., Baha Matbaası, İstanbul, 1966, I, 319-335.
-, *Avrupa’da Osmanlı Mimarî Eserleri* (Bulgaristan, Yunanistan ve Arnavutluk) İstanbul Fetih Cemiyeti Yay., (4.5.6. kitap) 2. b., İstanbul, 2000, IV, 304-355.
- AYVERDİ, Sâmiha, *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları*, Damla Yay., 3. b. İstanbul, 1993. I.
- BALTA, Evangelia, *Les Vakıfs De Serres Et De Sa Region (XVe et XVIe s.)* Traduit par: Edith Karagiannis, centre De Rechershanches Neo-Hellenioques De La Fondation Nationale De La Recherche Scientifique, Athenes-1995.
- BARTHOLD, W., “Bermekîler”, *İA*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1979, II, 560-563.
- BAŞAR, Fahamettin, “Fetret Devri”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yay., İstanbul, 1995, XII, 480-482.

BEDİR, Murtaza, “Osmanlı Tarihinin Kuruluş Asrında (1389'a kadar) İlimiye'ye Dair Bir Araştırma: İlk Fakihler”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, İstanbul, 2006, sayı: 1, s. 23-39.

BEYDİLLİ, Kemâl, “Yeniçeri”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yay., İstanbul, 2013, XXXXIII, 450-462.

BİLGE, Mustafa, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1984.

BUHÂRÎ, Muhammed bin İsmail bin İbrahim bin el-Muğire el-Cu'fi el-Buharî Ebû Abdullah, *Tarihü'l-Kebir*, neşr. Mustafa Abdülkadir Ata, Beyrut, 1422/2001.

CÂHİZ, Ebu Osman Ömer b., *el-Beyân ve't-Tebyîn*, thk. Abdüsselam Muhammed Hârûn, Mektebetü'l-Hancı, 7. b. Kahire, 1998, III.

ÇİFTÇİ, Cafer, *Bursa'da Vakıfların Sosyo-Ekonomik İşlevleri (1544- 1588 ve 1749-1795 Yılları Arası Vakıf Muhasebe Kayıtları Işığında)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Yeniçağ Tarihi) Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2001.

DANIŞMEND, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Türkiye Yayınevi, Türkiye Basımevi, İstanbul, 1971, I-V.

DEMİRBİLEK, Salih, *Ahmedî'nin İskendernâme Adlı Eseri Üzerinde İnceleme*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Edirne, 2000.

DEMİRKENT, Işın, “İstanbul”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yay., İstanbul, 2001, XXIII, 205-212.

DÜRÎ, Abdülaziz, “Divan”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam araştırmaları Merkezi (İSAM)Yay., İstanbul, 1994, IX, 377-381.

EMECEN, Feridun Mehmed, “İstanbul'un Fethi” *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, IX, 573-575.

....., “İstanbul”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yay., İstanbul, 2001, XXIII, 212-220.

....., “Kosova Savaşları”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yay., Ankara, 2002, XXVI, 221-224.

....., “Karadan Yürütülen Gemiler Fatih Sultan Mehmed’in Gizli Projesi miydi?” *Fatih Sultan Mehmed Han ve Dönemi*, Editör: Ayşenur Bilge Zafer, Osmangazi Belediyesi Yay., Gaye Kitabevi, Bursa, 2016, ss. 60-69.

....., “Süleyman Paşa” *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yay., İstanbul, 2010, XXXVIII, 94-96.

....., “Yaya ve Müsellem”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yay., İstanbul, 2013, XXXXIII, 354-356.

ERTUĞRUL, Özkan, “Çandarlı Ali Paşa Camii”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yay., İstanbul, 1989, II, 428-429.

EVLİYA ÇELEBİ, *Seyahatnâme*, haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Bankası Yay., 2. b. İstanbul, 2008, II. Cilt, I. Kitap.

....., *Seyahatname*, Cilt: 3, Kitap:1, Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1999, s. 5-6.

....., *Seyahatnâme*, VIII. Kitap, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Robert Dankoff, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2003, s. 55-56.

....., *Seyahatnâme*, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 307 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, İbrahim Sezgin, Yapı Kredi Yay., 1. b. İstanbul, 2001, V, 158.

EYİCE, Semavi, *İznic Tarihçesi ve Eski Eserleri*, Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi Yayınları I, Örünç Ofset Basımevi, İstanbul, 1988.

FÂRÂBÎ, *İdeal Devlet*, çev. Ahmet Arslan, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2017.

GİBBONS, Herbert Adams, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, çev. Ragıp Hulusi, Devlet Matbaası İstanbul, 1928.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Edirne ve Paşa Livası Vakıflar, Mülkler ve Mukataalar*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., Üçler Basımevi, İstanbul, 1952.

GÖVSA, İbrahim Alâeddin, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, Yedigün Neşriyat, İstanbul, 1946, s. 92.

GROOT, A. H. de, “Halil Paşa, Kayserili”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yay., İstanbul, 1997, XV, 324-326.

HÂKİM NİSÂBÛRÎ, Ebû Abdullah İbnü'l-Beyyi' Muhammed, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, Dirase ve thk. Mustafa Abdülkadir Ata, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1990/1411, IV.

HALAÇOĞLU, Yusuf, "Klasik Dönemde Osmanlı Devlet Teşkilatı", *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, IX, 1462-1548.

HALİFE BİN HAYYAT, *Tarih-ü Halife ibn Hayyât*, Dâru'l-Hikmeti'l-İlmiyye, 1. b. Beyrut, 1995.

HAMMER, Joseph Von, *Devlet-i Osmaniye Tarihi Mebâdisinden Kaynarca Ahitnâmesine Kadar*, çev. Mehmet Atâ, Keteün Bederüsyen Matbaası, İstanbul 1329, I.

HANÇABAY, Halil İbrahim, *Abbâsîler Döneminde Vezirlik*, Klasik Yay., 1. b. İstanbul, 2017.

HİTTİ, Philip K., *Siyâsî ve Kültürel İslâm Tarihi*, çev. Salih Tuğ, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1980, II.

HOCA SÂDEDDİN, *Tâcu't-Tevârih*, haz., İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yay., 4. b. Ankara, 1999, I-III.

İBNÜ'L-CEVZÎ, *el-Muntazam fî Târihi'l-Mülûk ve'l-Ümem*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ-Mustafa Abdülkadir Ata, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995, XVI.

İBNÜ'L-ESİR, *el-Kâmil fî't-Tarih*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. b. Beyrut, 1407/1987, V.

İBN HALDUN, *Mukaddime*, thk. Halil Şehâde-Süheyl Zekkâr, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 2001.

İBN HALLİKÂN, *Vefayâtü'l-A'yân ve Enbâü Ebnâi'z-Zaman*, thk. İhsan Abbas, Beyrut, 1968.

İBN KEMÂL (Kemâlpaşaoğlu Şemsüddin Ahmed), *Tevârih-i Âl-i Osman*, II. Defter, Yay. Haz. Şerafettin Turan, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yay., Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. b. Ankara, 1991.

....., *Tevârih-i Âl-i Osman*, VII. Defter, (tenkidli transkripsiyon), Haz. Şerafettin Turan, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yay., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

İBN MANZÛR, *Lisânu'l-Arab*, Dâru'l-Maârif, Kahire t.y.

İDRİS-İ BİTLİSÎ, *Heşt Behişt VII. Ketibe Fatih Sultan Mehemed Devri 1451-1481*, tsh., thk., çev. Muhammed İbrahim Yıldırım, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yay., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2013.

İLGÜREL, Mücteba, “Acemi Oğlanı”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yay., İstanbul, 1988, I, 324-325.

IMBER, C. H. “Khalil Pasha Djandarlı”, *The Encyclopedia Of Islam*, Leiden E. J. Brill, 1997, IV, 968-969.

İNAL, İbnülemin Mahmud Kemal, *Son Sadrazamlar*, Dergah Yay., 3. b. İstanbul, 1982, I-IV.

İNALCIK, Halil, “Bayezid I”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yay., İstanbul, 1992, V, 231-234.

....., *Devlet-i Âliye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 58. b. İstanbul, 2017.

....., *Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar I*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yay., Türk Tarih Kurumu Basımevi, 5. b. Ankara 2014.

....., “Mehmed II”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yay., Ankara, 2003, XXVIII, 395-407.

....., “Murad I”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yay., İstanbul, 2006, XXXI, 156-164.

....., “Murad II”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yay., İstanbul, 2006, XXXI, 164-172.

İNALCIK, Halil, OĞUZ, Mevlüd, *Gazavât-ı Sultan Murad b. Mehmed Han*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yay., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989.

İPŞİRLİ, Mehmet, “Alâüddin Arabî Efendi”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yay., İstanbul, 2089, II, 319.

....., “Enderun”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yay., İstanbul, 1995, XI, 185-187.

....., “Harem”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yay., İstanbul, 1997, XVI, 135-138.

....., “Osmanlı Devleti’nde Kazaskerlik (XVII. Yüzyıla Kadar)”, *Belleten*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu Türk Tarih Kurumu Yay., Türk Tarih Kurumu Basımevi, cilt: 61, Sayı: 232, Ankara, 1997, s. 607.

....., “Sadrazam”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yay., İstanbul, 2008, XXXV, 414-419.

KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1997.

....., “Selçuklular”, *İA*, Millî Eğitim Bakanlığı Yay. Millî Eğitim Basımevi, X, 399.

KARAASLAN, Nasuhi Ünal, Arbaş, Hamit, Yazıcı, Gülgün, *Çanakkale Kitabeleri I Gelibolu*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yay., Diyanet Vakfı Matbaası, Ankara, 2004.

KARAMURSAL, Ziya, *Osmanlı Malî Tarihi Hakkında Tetkikler*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yay., Türk Tarih Kurumu Basımevi, , 2. b. Ankara, 1989.

KASTRİRSİS, Dimitris J., “Çandarlı Family”, *The Encyclopedic Of Islam*, 2015/1, 2015 Leiden. İsam Dn. 234386,81 (Madde yayımlandıktan sonra gelen döküman)

KEPECİOĞLU, Kâmil, *Bursa Kütüğü*, Yay. Haz. Hüseyin Algül ve diğerleri, Bursa Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yay., Bursa, 2008, I-IV.

KILIÇ, Şahin, KILIÇ, Ayşegül, “Osmanlı Kuruluş Döneminde Yönetim Yapısı” *Türk İdare Tarihi*, ed. Erkan Tural, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yay., Ankara, 2012, ss. 53-71.

KOCA, Salim, “İlk Müslüman Türk Devletlerinde Teşkilât”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, V, 147-162.

-----, “Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilâtı”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, II, 823-844.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, Ötüken Yay., İstanbul, 1981.

KÖYMEN, Mehmet Altay, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul, 1976.

-----, “Büyük Selçuklu Veziri Nizâmülmülk ve Tarihî Rolü”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, V, 265-270.

KURAN, Ercüment, “Başvekil”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yay., İstanbul, 1992, V, 136-137.

Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli, Türkiye Diyanet Yay., 26. b. Ankara, 2012.

KUNT, Metin, Yurdaydın, H. Hüseyin, Ödekan, Ayla, *Türkiye Tarihi II, Osmanlı Devleti 1300-1600*, Yay. Yön. Sina Akşın, Cem Yay., İstanbul 1997.

KURAT, Akdes Nimet, “Göktürk Kağanlığı”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yay. Ankara, 2002, II, 49-78.

KURTUBÎ, Arîb b. Sa'd, *Sılatü Tarihi't-Taberî*, (Taberî Tarihinin VIII. cildinin sonunda verilmiştir.) Beyrut, 1989.

Küçük Türk İslam Ansiklopedisi, “Çandarlı Ali Paşa”, I, 89-90.

LAMARTİNE, Alphonse De, *Aşiretten Devlete (Türkiye Tarihi)*, haz. M.R. Uzman, Tercüman 1001 Temel Eser Yay., b.y., t.y., I.

MAHMUT ŞEVKET PAŞA, *Osmanlı Teşkilat ve Kıyafet-i Askeriyesi*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yay., Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. b. Ankara, 2014.

MÂVERDÎ, *Ahkâmu's-Sultâniyye*, thk. Ahmed Mübarek el Bağdâvî, Dâru İbn Kuteybe, Küveyt, 1989.

MECDÎ, Edirneli, *Şakaik-i Numaniye Tercümesi*, b.y., t.y.

MEMİŞ, Mehmet, “İznik Mimarî Eserlerinde Hat Sanatı”, *Uluslararası İznik Sempozyumu 5-7 Eylül 2005*, İstanbul, 2005, ss. 360-361.

....., “İbrahim Paşa İmareti”, *Uluslararası İznik Sempozyumu 5-7 Eylül 2005*, İstanbul, 2005, ss. 361-362.

MENAGE, V. L., “Djandarli”, *The Encyclopedia of Islam*, New Edition, Leiden E. J. Brill, 1986, II, 444-445.

MESÛDÎ, *Mürûcu'z-Zeheb*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Dâru'r-Recâ, Mısır t.y., III.

MEZ, Adam, *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti İslâm'ın Rönesansı*, çev. Salih Şaban, İnsan Yay., İstanbul, 2000.

MÜDERRİSOĞLU, Fatih, ARSLAN, H. Çetin, “Çandarlı Ailesinin Osmanlı Mimarisi ve Şehirciliğine Katkısı”, *Vakıf ve Kültür Dergisi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay., Yıl: 2, Cilt: 1, Sayı: 4, Ankara, 1999, ss. 55-58.

MÜNECCİMBAŞI AHMED DEDE, *Sahâifü'lAhbar fi Vekayü'l-Âsâr (Müneccimbaşı Tarihi)*, terc. İsmail Erunsal, Tercüman 1001 Temel Eser Yay., İstanbul, ty. I.

MÜSLİM, *Sahih*, Çağrı Yay., İstanbul, 1992.

NECİP ASIM, “Halil Paşa'nın İdamı” *Türk Yurdu*, c. 4, Sayı, 20, Ağustos, 1926, s. 107.

NESÂÎ, Sünen, Çağrı Yay., İstanbul 1992.

NEŞRÎ, Mehmed, *Kitab-ı Cihan-Nüma Neşri Tarihi*, Yay. Haz. Faik Reşit UNAT, Mehmet A. Köymen, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yay., Türk Tarih Kurumu Basımevi, 4. b. İstanbul, 2014, I-II.

NEV'İZÂDE ATÂYÎ, *Hadâikü'l-Hakâik fi Tekmileti's-Şekâyık (Zeyl-i Şakayık)*, İstanbul, H. 1268, I.

NİŞANCI MEHMED PAŞA, *Nişancı Mehmed Paşa Tarihi ve Osmanlı Tarihi Zeyli Hâdisât*, sad. Enver Yaşarbaş, Kitsan Yay., İstanbul, 1983.

NİZÂMÜLMÜLK, *Siyâsetnâme*, haz. Mehmet Altay Köymen, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu Türk Tarih Kurumu Yay., Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3. b. Ankara, 2016.

NUHOĞLU, Güler, “Gaznelilerde Devlet Teşkilâtı”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, V, 286-308.

ORUÇ BEĞ, (Oruç b. Âdil), *Tevârih-i Âli Osman*, Manisa İl Halk Kütüphanesi Yazmaları, vr. 43b, 45b.

ORTAYLI, İlber, *Osmanlı Devletinde Kadı*, Turhan Kitabevi Yay., Ankara, 1974.

ÖCALAN, Hasan Basri, Sevim, Sezai, Yavaş, Doğan, *Bursa Vakfiyeleri I*, Bursa Büyükşehir Belediyesi Bursa Kültür A.Ş. Yay., Bursa, 2013.

ÖGEL, Bahaeddin, “Devlet Meclisi ve Kurultay”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, II, 874-887.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Vezir”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yay., İstanbul, 2013, XXXXIII, 82-87.

ÖZCAN, Abdülkadir, “Âşıkpaşazâde”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yay., İstanbul, 1991, IV, 6-7.

....., “Buçuktepe Vak’ası”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yay., İstanbul, 1992, VI, 343-344.

....., “Devşirme”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yay., İstanbul, 1994, IX, 254-257.

....., “Gulâm”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yay., İstanbul, 1996, XIV, 184.

....., “Kapıkulu”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yay., İstanbul, 2001, XXIV, 347-349.

....., “Osmanlı Devleti’nin Askerî Yapısı”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, X, 107-108.

ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, “Vakfiye” *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yay., İstanbul, 2012, XXXXII, 465-467.

ÖZGÜL, İbrahim, *Karaçelebizade Abdülaziz Efendi, Ravzatü’l-Ebrar (1299-1648) Adlı Eseri, Tahlil ve Metin*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2010.

ÖZTÜRK, Nazif, *Elmalılı M. Hamdi Yazır.Gözüyle Vakıflar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 1995, s. 49-52.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları Yay. Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1983, I-III.

PEACOCK, A.C.S., *Selçuklu Devletinin Kuruluşu*, çev. Zeynep Rona, Türkiye İş Bankası Kültür Yay. İstanbul, 2016.

SEZAN, Tahir, *Osmanlı Yer Adları*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay. No: 26, Ankara, 2017.

SÜMER, Faruk, “Dihkan”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yay., İstanbul, 1994, IX, 289-290.

ŞAHİN, İlhan “*Kuruluştan Fetret Devrine Kadar Osmanlı Siyasî Tarihi*”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi (DGBİT)*, Çağ Yay., İstanbul, 1989, X, 154.

ŞENTOP, Mustafa, *Osmanlı Devletinde Kazaskerlik Kurumu (XVIII. Yüzyıl Sonlarına Kadar)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2002

ŞİMŞİRGİL, Ahmed, “İç Oğlanı”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yay., İstanbul, 1995, XXI, 449-450.

TABERÎ, Ebu Ca'fer Muhammed İbn Cerir, *Tarihü'r-Rusûl ve'l- Mülûk (Tarihu't-Taberî)*, thk. M. Ebu'l-Fazl İbrahim, 2. b., Kahire, 1119/1967, V-VIII.

TANERÎ, Aydın, "Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Vezirlik", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt: V, sayı: 8, Ankara 1967, ss. 80-127.

....., "Çandar", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yay., İstanbul, 1993, VII, 145-146.

TANMAN, M. Baha, "Süleyman Paşa Camii ve Türbesi", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yay., İstanbul, 2010, XXXVIII, 101-102.

TANSEL, Selahattin *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fâtiḥ Sultan Mehmed'in Siyasî ve Askerî Faaliyetleri*, Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 4. b. Ankara, 2014.

TAŞKÖPRÜLÜZÂDE, *eş-Şakâik-ü Nûmâniyye fi Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, nşr. Ahmet Suphi Furat, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1985.

TAESCHNER, Von Franz, WITTEK, Paul, Die "Vezirfamilie der Ğandarlyzâde", *Der Islam*, Berlin, 1929, XVIII, 78-84.

TERZÎ, Mustafa Zeki, "Gulâm", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yay., İstanbul, 1996, XIV, 178-180.

T. H., "Vezir", *İA*, Millî Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul, 1986, XIII, 309-314.

TURAN, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, Dergâh Yay. 3. b. İstanbul, 1980.

TURAN, Refik, *Türkiye Selçuklularında Hükümet Mekanizması (Vezir ve Divan)*, Millî Eğitim Bakanlığı Yay. İstanbul 1995.

-----, "Türkiye Selçukluları ve Anadolu Beyliklerinde Teşkilât", *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, VII, 151-168.

TURGUT, Ali, "Muhyiddin Mehmed, Hatibzâde", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yay., İstanbul, 2006, XXXI, 84.

TURGUT, Memduh, *İznik ve Bursa Tarihi*, Bursa, 1935.

TÜRK ANSİKLOPEDİSİ, Halil Hayredin Paşa Maddesi, Millî Eğitim Basımevi, Ankara, 1963, XI, 367.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yay. Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3. b. Ankara, 1988.

....., “Çandarlı (Cenderli) Kara Halil Paşa”, *Bellekten*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, c: XXIII, sayı: 91, Ankara, 1959, ss. 457-458.

....., “Çandarlızade Ali Paşa Vakfıyesi”, *Bellekten*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1941, C. V, sayı, 20, ss. 552-555.

....., *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yay., Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3. b. Ankara 1988, I.

....., *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yay., Türk Tarih Kurumu Basımevi, 4. b. İstanbul, 2014.

....., *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yay., Türk Tarih Kurumu Basımevi, 4. b. Ankara, 2014.

....., *Osmanlı Tarihi*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yay., Türk Tarih Kurumu Basımevi, 6. b. Ankara 1994, I.

....., “Ali Paşa Çandarlızâde” *İA*, Millî Eğitim Basımevi, 5. b., İstanbul, 1978, I, 325-326.

ÜLGEN, A. Saim, “İznik’te Türk Eserleri”, *Vakıflar Dergisi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay., sayı: 1, ayrı basım, Ankara, 1938, ss. 53-69.

ÜNVER, İsmail, *Ahmedî-İskendernâme*, İnceleme Tıpkıbasım, TDK Yay., Ankara, 1983.

YARDIM, Ali, “Türk’ün Şeref Madalyası Fetih Hadisi”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, XI, 156-166.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin, “Klasik Dönem Osmanlı Toplumuna Genel Bir Bakış”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, X, 192-196.

YILDIZ, Hakkı Dursun, “Bermekiler” *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), Yay., İstanbul, 1992,V, 517-520.

YUSUF HAS HÂCİB, *Kutadgu Bilig*, çev. Ayşegül Çakan, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 3. b. İstanbul, 2017.

YÜKSEL, Hasan, “Vakfiye”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), Yay., İstanbul, 2012, XXXXII, 467-469.

YÜKSEL, İ. Aydın, *Osmanlı Mimarisinde II. Bayezid ve Yavuz Selim Devri (886-926/1481-1520)*, V.

ZETTERSTEEN, K. V. “Ebû Seleme”, *İA*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1987, IV, 49.

ZEYDAN, Corci, *Târihu't-Temeddüni'l-İslâm*, Dâru Mektebeti'l-Hayat, Beyrut, t.y., I.

ZEYREK, Naci, “İznik Şehrinin Osmanlı Erken Dönemindeki İmarında Çandarlı Ailesi Faktörü”, *Uluslararası İznik Sempozyumu Bildirileri*, İznik, 2005, ss. 252-253.

Vakıflar Genel Müdürlüğü İbrahim Hakkı Konyalı Vakıf Kütüphanesi ve Arşivi, No:164.

Vakıflar Genel Müdürlüğü İbrahim Hakkı Konyalı Vakıf Kütüphanesi ve Arşivi, No: 1210.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Hayreddin Paşa oğlu Ali Paşa Vakfı’na ait 734 no’lu defterin 216. sayfa ve 120. sırasında kayıtlı 796 tarihli Arapça vakfiyesi

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Defter No: 747, Sayfa No:174, Sıra No: 147.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 1760 no’lu defterin 230. sayfa ve 168. sırasında kayıtlı “İbrahim Paşa İbni Hayreddin Paşa Vakfı”na ait vakfiye.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 588 numaralı defter, 109 sayfa numara ve 121 sıra numarada kayıtlı, 903/1497 tarihli Halil Paşa namına oğlu İbrahim Paşa’nın tanzim ettirdiği vakfiyesi.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 575 numaralı İstanbul sâdis adlı defterin 21 ve 22. sıra numarasında kayıtlı 899/1494 tarihli Halil Paşa oğlu İbrahim Paşa Vakfına ait Vakfiye.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, A. MKT.MHM.00488.00021.009.001.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, A. MKT.MHM.00488.00021.008.001.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, A. MKT.MHM.00310.023219.004.001.

Gelibolu Gazi Süleyman Paşa Camii, www.canakkaleili.com. (et, 14.10.2018.)

www.goynuklu.org.tr, (et.12.08.2018).

www.ttk.gov.tr Tarih Çevirme Klavuzu (et. 01.05.2019)

EKLER

Ek. 1. Halil Hayreddin Paşa ve Ali Paşa'nın Kabir Taşları

Fotoğraf 2015 yılında tarafımca çekilmiştir.

Ek. 2. Halil Hayreddin Paşa'nın Türbesi

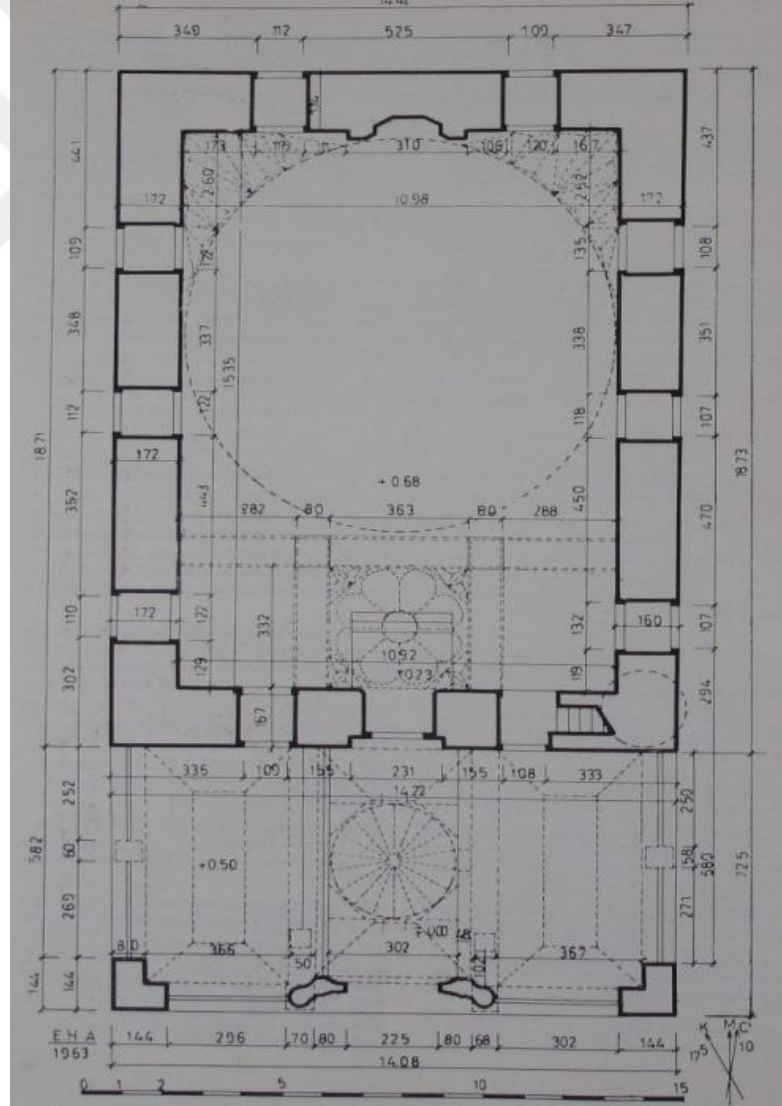

Fotoğraf 2015 yılında tarafımca çekilmiştir.

Ek. 3. İznik Yeşil Camii

Fotoğraf 2015 yılında tarafımca çekilmiştir.

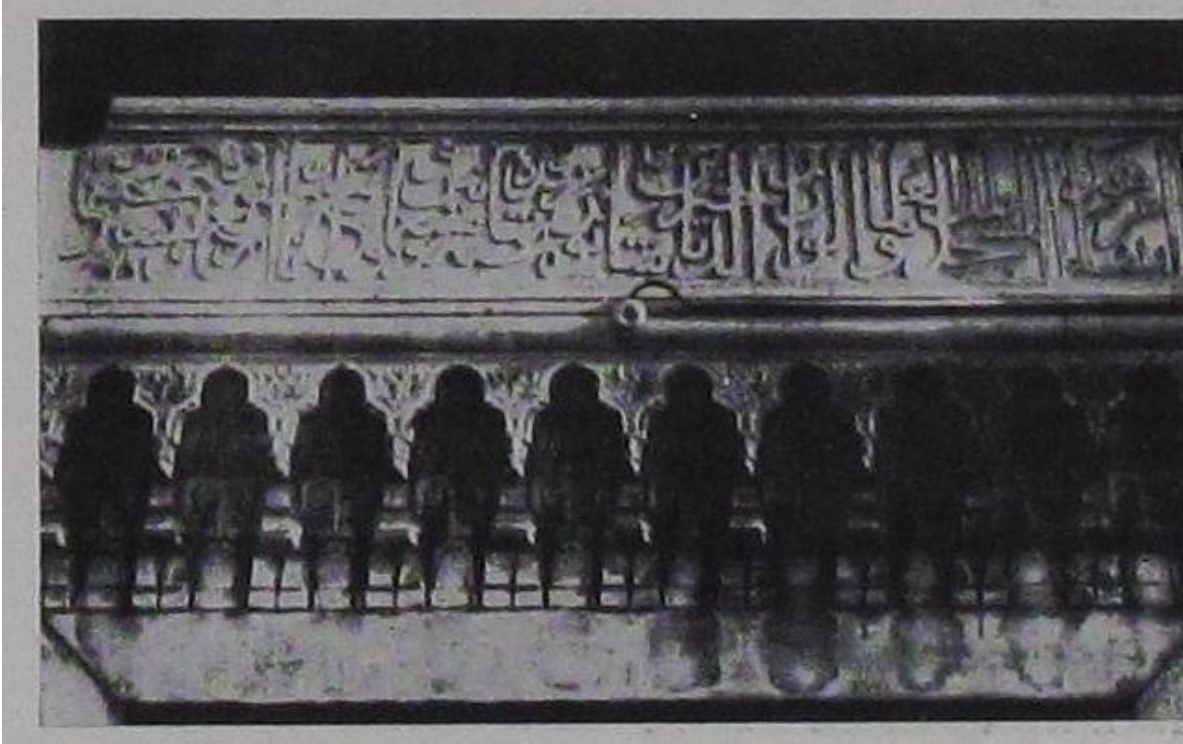

İznik Yeşil Cami planı (Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, I, 310)

Ek. 4. İznik Yeşil Camii Kitâbeleri

494. R. : İznik Yeşil Câmî'i birinci kitâbesi

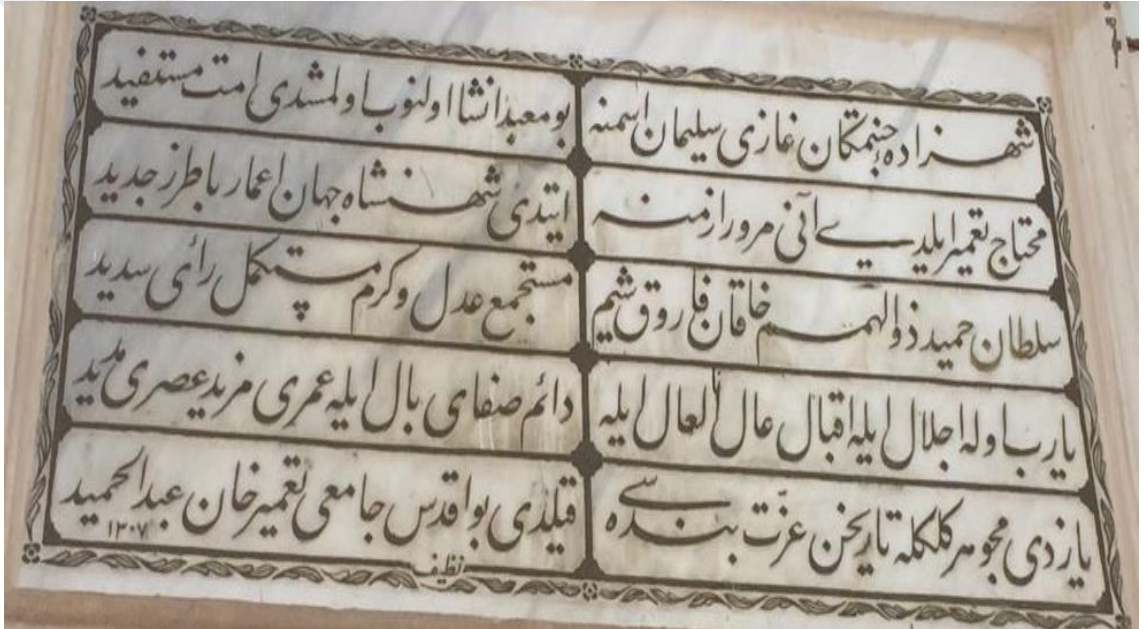

İznik Yeşil Camii İkinci Kitabesi
(Ayverdi, *Osmanlı Mimarısının İlk Devri*, I, 318-319)

Ek. 5. Gelibolu Ulu Camii İnşa Kitâbeleri

(Karaarslan ve diğerleri, Çanakkale Kitabeleri – I Gelibolu, s. 4)

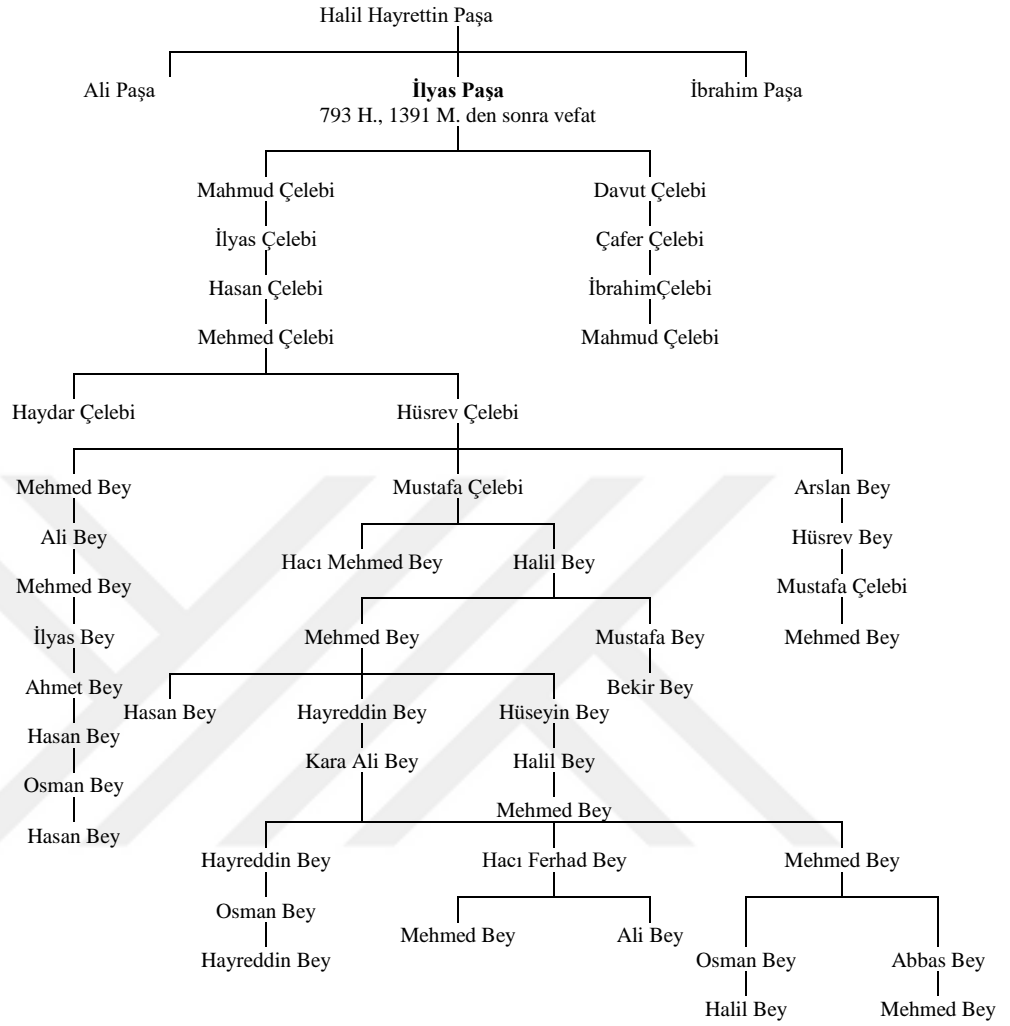

Gelibolu Ulu Camii III. Kitâbesi

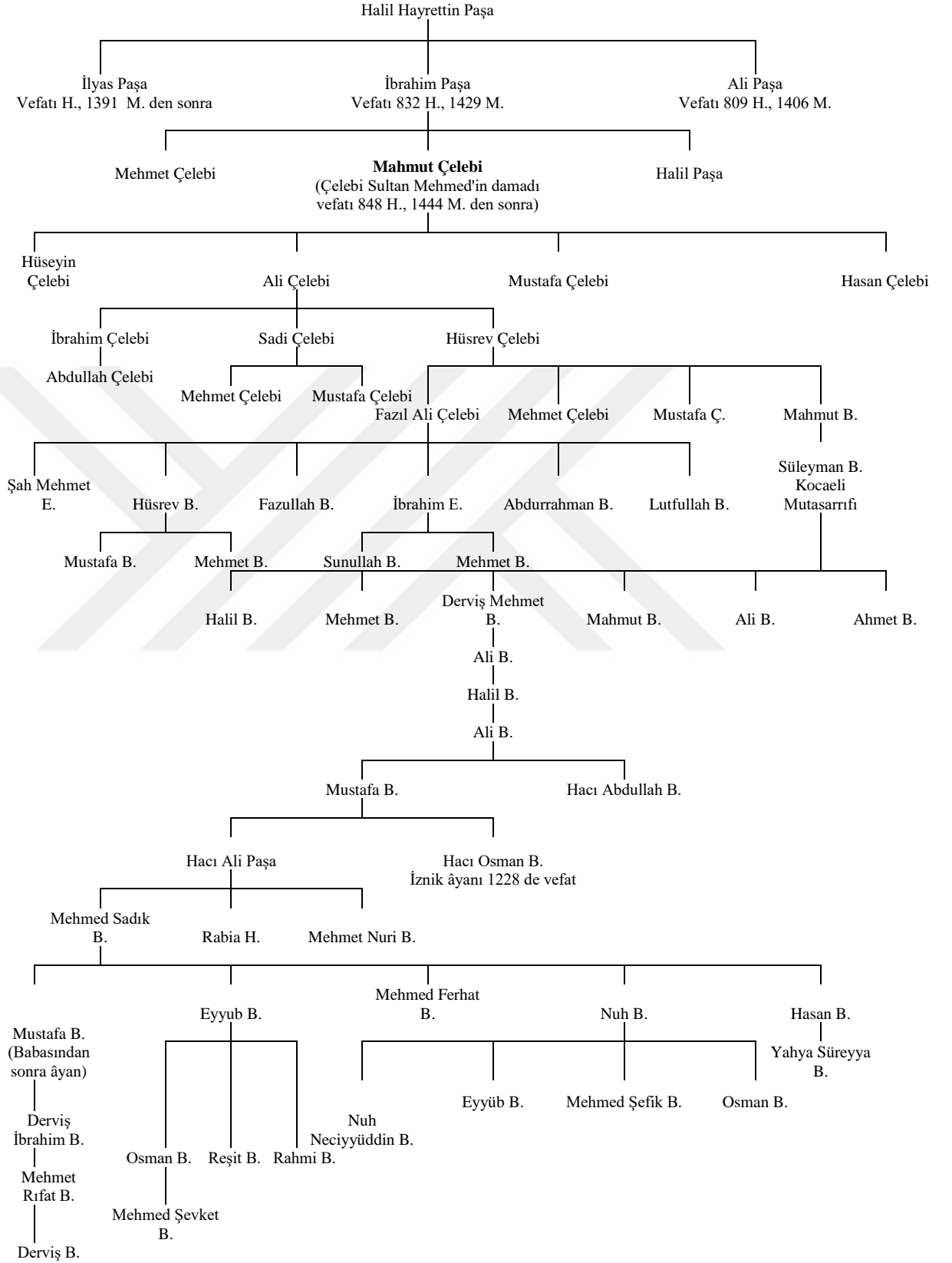
(Gazi Süleyman Paşa Camii'nin Sultan Abdülhamid tarafından yaptırılan
tamir kitabesi)

(Karaarslan ve diğerleri, Çanakkale Kitabeleri – I Gelibolu, s. 6)

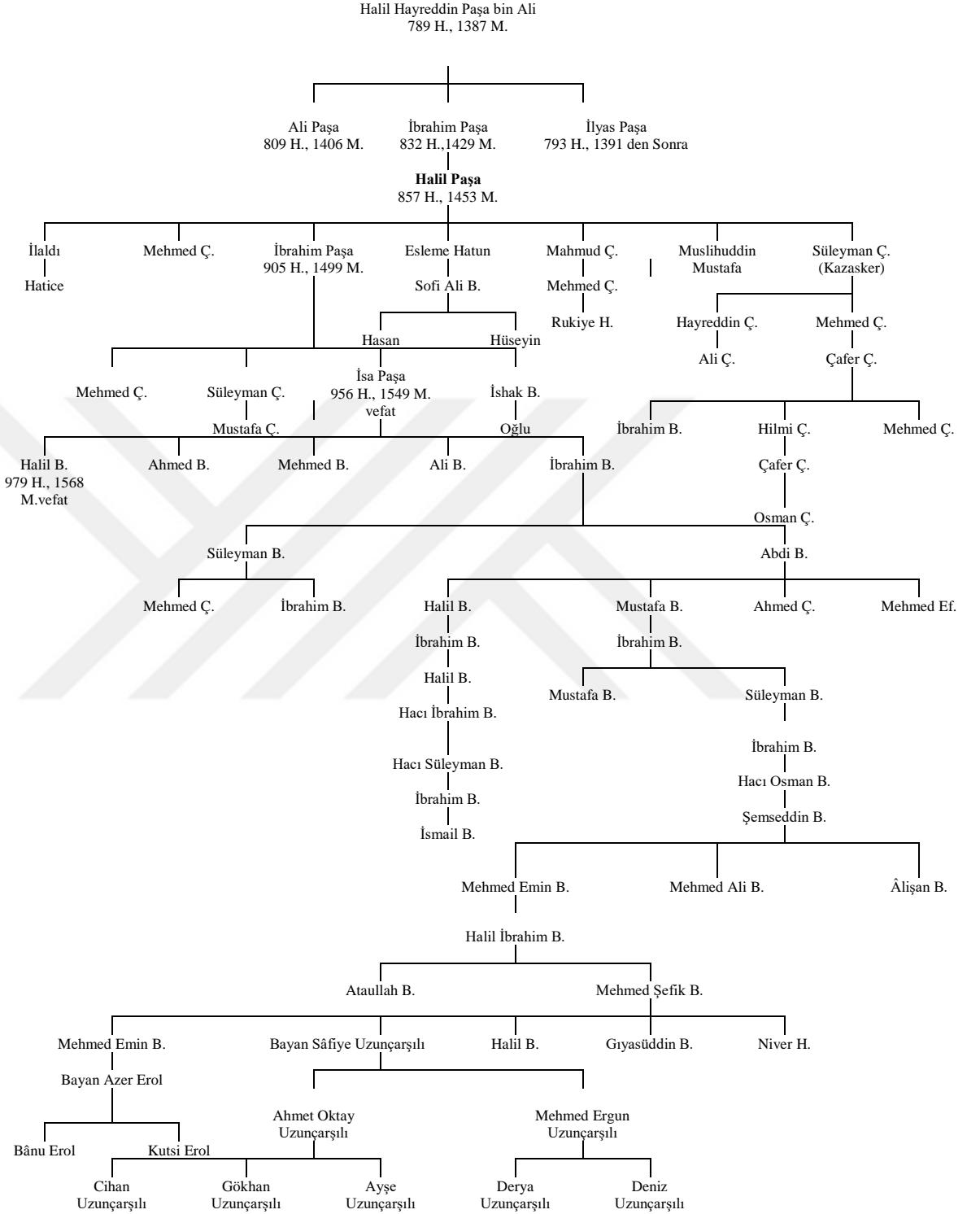
Ek. 6. Çandarlı İlyas Paşa Şeceresi

Ek. 7. Çandarlı Mahmud Çelebi Şeceresi

Ek. 8. Çandarlı Halil Paşa Şeceresi

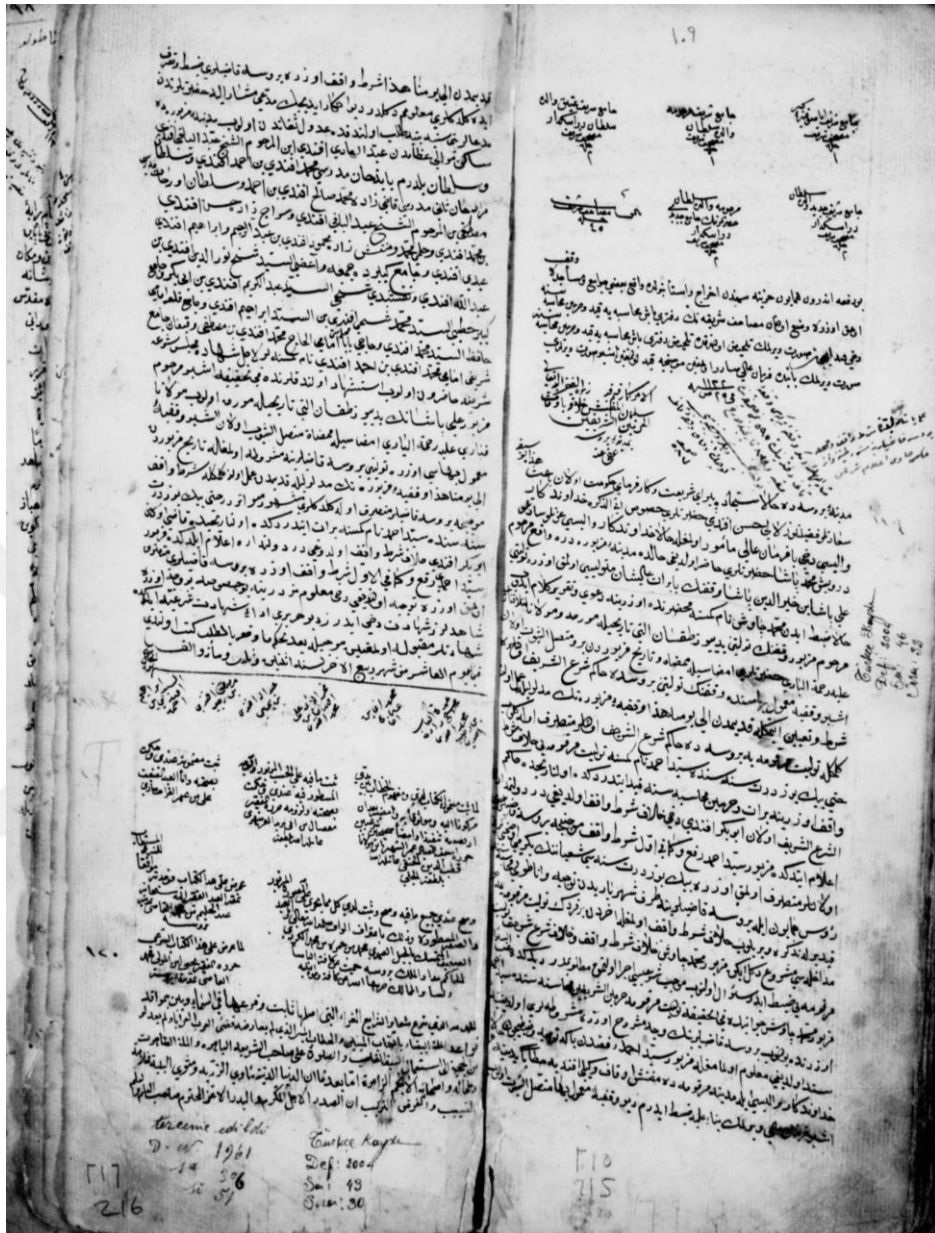

Ek. 9. Bursa Ali Paşa Camii

Fotoğraf 2015 yılında tarafımca çekilmiştir.

Ek. 10. 734 no'lu defterin 216. sayfa ve 120. sırasında kayıtlı "Hayreddin Paşa oğlu Ali Paşa Vakfı"na ait 796/1394 tarihli Arapça Vakfiyesi

Ek. 11. İbrahim Paşa Türbesi

Fotoğraf 2015 yılında tarafımca çekilmiştir.

Ek. 12. Mahmut Çelebi Camii Dış ve İç Görünüşü

Fotoğraf 2015 yılında tarafımda çekilmiştir.

Ek. 13. Mahmut Çelebi Camii Kitabesi

Fotoğraf 2015 yılında tarafımca çekilmiştir.

Ek. 14. Halil Paşa Türbesi

Fotoğraf 2015 yılında tarafımca çekilmiştir.

Ek. 16. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 588 numaralı defter, 109 sayfa numara ve 121 sıra numarada kayıtlı, 903/1497 tarihli Halil Paşa namına oğlu İbrahim Paşa'nın tanzim ettirdiği vakfiyesi.

117

119

120

121

122

123

124

125

126

127

128

129

130

131

132

133

134

135

136

137

138

139

140

141

142

143

144

145

146

147

148

149

150

151

152

153

154

155

156

157

158

159

160

161

162

163

164

165

166

167

168

169

170

171

172

173

174

175

176

177

178

179

180

181

182

183

184

185

186

187

188

189

190

191

192

193

194

195

196

197

198

199

200

201

202

203

204

205

206

207

208

209

210

211

212

213

214

215

216

217

218

219

220

221

222

223

224

225

226

227

228

229

230

231

232

233

234

235

236

237

238

239

240

241

242

243

244

245

246

247

248

249

250

251

252

253

254

255

256

257

258

259

260

261

262

263

264

265

266

267

268

269

270

271

272

273

274

275

276

277

278

279

280

281

282

283

284

285

286

287

288

289

290

291

292

293

294

295

296

297

298

299

300

301

302

303

304

305

306

307

308

309

310

311

312

313

314

315

316

317

318

319

320

321

322

323

324

325

326

327

328

329

330

331

332

333

334

335

336

337

338

339

340

341

342

343

344

345

346

347

348

349

350

351

352

353

354

355

356

357

358

359

360

361

362

363

364

365

366

367

368

369

370

371

372

373

374

375

376

377

378

379

380

381

382

383

384

385

386

387

388

389

390

391

392

393

394

395

396

397

398

399

400

401

402

403

404

405

406

407

408

409

410

411

412

413

414

415

416

417

418

419

420

421

422

423

424

425

426

427

428

429

430

431

432

433

434

435

436

437

438

439

440

441

442

443

444

445

446

447

448

449

450

451

452

453

454

455

456

457

458

459

460

461

462

463

464

465

466

467

468

469

470

471

472

473

474

475

476

477

478

479

480

481

482

483

484

485

486

487

488

489

490

491

492

493

494

495

496

497

498

499

500

501

502

503

504

505

506

507

508

509

510

511

512

513

514

515

516

517

518

519

520

521

522

523

524

525

526

527

528

529

530

531

532

533

534

535

536

537

538

539

540

541

542

543

544

545

546

547

548

549

550

551

552

553

554

555

556

557

558

559

560

561

562

563

564

565

566

567

568

569

570

571

572

573

574

575

576

577

578

579

580

581

582

583

584

585

586

587

588

589

590

591

592

593

594

595

596

597

598

599

600

601

602

603

604

605

606

607

608

609

610

611

612

613

614

615

616

617

618

619

620

621

622

623

624

625

626

627

628

629

630

631

632

633

634

635

636

637

638

639

640

641

642

643

644

645

646

647

648

649

650

651

652

653

654

655

656

657

658

659

660

661

662

663

664

665

666

667

668

669

670

671

672

673

674

675

676

677

678

679

680

681

682

683

684

685

686

687

688

689

690

691

692

693

694

695

696

697

698

699

700

701

702

703

704

705

706

707

708

709

710

711

712

713

714

715

716

717

718

719

720

721

722

723

724

725

726

727

728

729

730

731

732

733

734

735

736

737

738

739

740

741

742

743

744

745

746

747

748

749

750

751

752

753

754

755

756

757

758

759

760

761

762

763

764

765

766

767

768

769

770

771

772

773

774

775

776

777

778

779

780

781

782

783

784

785

786

787

788

789

790

791

792

793

794

795

796

797

798

799

800

801

802

803

804

805

806

807

808

809

810

811

812

813

814

815

816

817

818

819

820

821

822

823

824

825

826

827

828

829

830

831

832

833

834

835

836

837

838

839

840

841

842

843

844

845

846

847

848

849

850

851

852

853

854

855

856

857

858

859

860

861

862

863

864

865

866

867

868

869

870

871

872

873

874

875

876

877

878

879

880

881

882

883

884

885

886

887

888

889

890

891

892

893

894

895

896

897

898

899

900

901

902

903

904

905

906

907

908

909

910

911

912

913

914

915

916

917

918

919

920

921

922

923

924

925

926

927

928

929

930

931

932

933

934

935

936

937

938

939

940

941

942

943

944

945

946

947

948

949

950

951

952

953

954

955

956

957

958

959

960

961

962

963

964

965

966

967

968

969

970

971

972

973

974

975

976

977

978

979

980

981

982

983

984

985

986

987

988

989

990

991

992

993

994

995

996

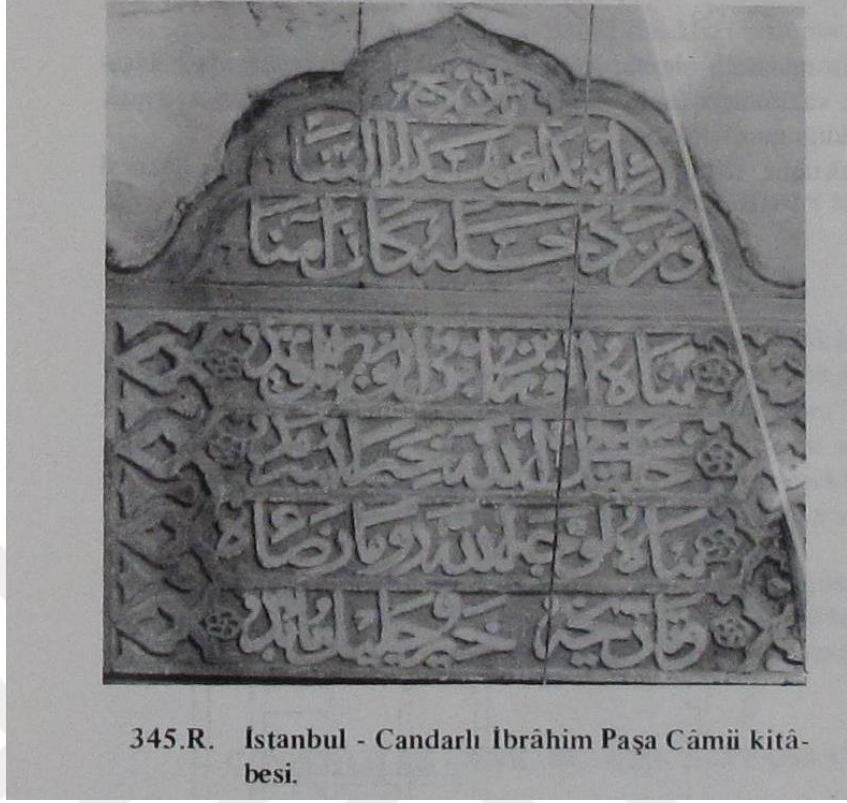
997

998

999

1000

Ek. 17. İstanbul Çandarlı İbrahim Paşa Camii Kitabesi

345.R. İstanbul - Candarlı İbrâhim Paşa Câmü kitâbesi.

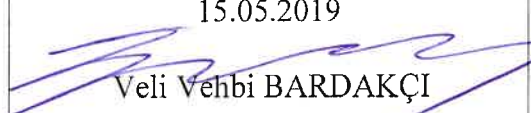
(Yüksel, İ. Aydın, *Osmanlı Mimarisinde II. Bayezid ve Yavuz Selim Devri (886-926/1481-1520)*, V, 229).

Ek. 18. İznik Şeyh Kutbuddin Camii

Fotoğraf 2015 yılında tarafımca çekilmiştir.

ÖZGEÇMİŞ

Adı, Soyadı	Veli Vehbi		BARDAKÇI
Doğum Yeri ve Yılı	Gediz		19/03/1962
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce ve Arapça		
ve Düzeyi	İyi		
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı		Kurum Adı
Lise	1976 1978	1978 1980	Uşak İmam-Hatip Lisesi Kütahya İmam-Hatip Lisesi
Lisans	1980	1984	Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
Yüksek Lisans	1995	1998	Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Doktora	2014	2019	Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Çalıştığı Kurum (lar)	Başlama - Ayrılma Yılı		Çalışılan Kurumun Adı
1.	1981	2019	Diyanet İşleri Başkanlığı
2.	1985	1988	Milli Eğitim Bakanlığı
3.			
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar			
Katıldığı Proje ve Toplantılar			
Yayımlar:			
Diğer:			
İletişim (e-posta):	v-v-b-@hotmail.com.tr		
Tarih	15.05.2019		
İmza			
Adı Soyadı	Veli Vehbi BARDAKÇI		

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	Vehbi BARDAKÇI	VVeli
Tez Adı	OSMANLI KLASİK DÖNEMİNDE ÇANDARLI AİLESİ	
Enstitü	Sosyal Bilimler	
Anabilim Dalı	İslam Tarihi Ve Sanatları Anabilim Dalı	
Tez Türü	Doktora	
Tez Danışman(lar)ı	Prof. Dr. Adem APAK	
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) İzni Kısıtlama	☐ Patent Kısıt (2 yıl) ☐ Genel Kısıt (6 ay) ☒ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin veriyorum.	

Hazırlamış olduğum tezimin belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih : 15/05/2019

İmza :

